

TEMA: ETNISK EKONOMI

Gamla strukturer
stänger ute
de nya svenskarna

Texter av Steven Gold, Peter Elmlund och Siv Ehn

AXELERATION

Den tyska modellen fungerar inte längre. Estland är bäst bland övergångsekonomier. Indien har blivit hela världens kontor.

INTERVJU

Eftersträvas rättvisa för grupper blir ofta individer lidande, hävdar **Brian Barry** i ett samtal med **Ludvig Beckman**.

FRIZON

Över hela Sverige letar man upplevelser att erbjuda turister. **Orvar Löfgren** guidar till upplevelseindustrins tankesmedjor.

RECENSION

I Tyskland fanns det många vägar att gå efter krigets slut. **Johan Östling** skriver om en tid som alls inte var enkelriktad.

AXELERATION 4-12**TYSKARNA ÄR GRUNDLIGA OCKSÅ NÄR DE KRISAR**

I Tyskland råder djup pessimism. Allt fler inser att avindustrialiseringen kommer att fortsätta och arbetslösheten stiga. Men att diskutera landets problem har blivit en veritabel industri, konstaterar **Håkan Forsell**. 4-6

KONKURRENS GÖR EUROPA STARKARE

Esterna var grundliga när de omgestaltade sitt samhälle och skördar nu frukterna av chockterapi. Estland är bäst i klassen bland övergångsländer och ser optimistiskt på framtiden, berättar **Sofia Nerbrand**. 9-10

INDIEN HAR BLIVIT HELA VÄRLDENS KONTOR

Oursourcing av kontorsarbete har blivit en global industri. Indien har en ledande position och kommer sannolikt att kunna behålla den. Men man skall inte överskatta verksamhetens betydelse för landet, påpekar **Subhash Agrawal**. 11-12

Någonstans kan det kännas som det är fel väg att gå att inte riktigt synliggöra de mjuka värdena.

Lars Melin har upptäckt empatiskan, det nya språket. 10

TEMA: ETNISK EKONOMI

14-24

Den etniska ekonomin har på många håll i västvärlden förbättrat invandrargrupperns ekonomiska och sociala position. Den har också bidragit till att vitalisera nergångna områden. Trots det ignoreras den ofta av traditionella experter, hävdar den amerikanske sociologen **Steven Gold**. I Sverige finns det speciella skäl till att den etniska ekonomin förbises, fortsätter **Peter Elmlund**, projektledare för Urban City Research.

Vi är storskalighetens och enhetslösningarnas förlovade land och har svårt att ta till oss denna småskaliga, nätverksbaserade företagsamhet. Och vår stadsplanering medför att den stängs inne i sovstäder. Hur det mer konkret kan se ut för den etniska ekonomin i de svenska förortererna framgår av forskaren **Siv Ehns** reportage.

Asiatiskt i New York.

Foto: Corbis

INTERVJU 25-27**RÄTTVISEPOLITIK FÖR GRUPPER SKAPAR ORÄTTVISA**

Den liberala demokratin har blivit möjlig tack vare att politiken orienterat sig bort från grupper till individer. Olika typer av positiv särbehandling gör att vi riskerar att ta ett kliv tillbaka, säger den politiske filosofen **Brian Barry** i ett samtal med **Ludvig Beckman**.

Illustration: Claes Jurander

TRADITION 28-30**EXPRESSIVT VÅLD FÖR VÅLDETS EGEN SKULL**

Georges Sorel var radikal, men varken höger eller vänster. **Svante Nordin** skriver om en tänkare som i våldet såg en frigörande kraft som skulle förinta allt borgerligt.

FRIZON 31-36**UPPLEVELSER SKALL FÅ EKONOMIN ATT LEVA UPP**

Upplevelseindustrin skulle bli övriga landets svar på den nya ekonomin i storstäderna. Sverige har dammsugits på upplevelsepotentialer. I sista hand är det nog konsulterna som blir mest upplivade, misstänker **Orvar Löfgren**. 31-34

PLATSER SOM GLÄNTOR MOT HEMLIGA ORDNINGAR

Det finns platser som inte riktigt finns. De drar sig undan det vardagliga och utgör en egen ordning. **Lynn Åkesson** har funnit sådana platser i Baltikum. 35-37

RECENSIONER 38-47**EUROPAS EFTERKRIGSTID FÖDDES VID TIMMEN NOLL**

Åren efter andra världskriget har ofta betraktats som en transportsträcka fram till kalla kriget. **Johan Östling** har läst en rad tyska böcker som tvärtom visar att det var år som bestämde hela efterkrigstiden. 38-40

ÖVRIGA RECENSIONER

Böcker av Niall Ferguson, Oriana Fallaci, Pippa Norris, Ronald Inglehart, Rüdiger Safranski med flera. 41-47

AXESS

Axess är en tidskrift inom området humaniora/samhällsvetenskap och utges av Axel och Margaret Ax:son Johnsons Stiftelse för allmännyttiga ändamål.

Chefredaktör och ansvarig

utgivare: Kay Glans

Redaktionssekreterare och

researchansvarig: Sofia Nerbrand (tjl)

Redaktör: Erik Wallrup

Redaktionsassistent: Hedvig Anderson

Projektledare: Peter Elmlund

Marknadskoordinator: Katarina von Axelson

Grafisk form: Lars Andersson

Redigering: Lotta Brandt och Stina Fernström

Korrektur: Thomas Andersson

Repro: Sammy Elers-Svensson

Omslagsillustration: Claes Jurander

Verkställande direktör: Kurt Almqvist
Ekonomiansvarig: Anita Wallén

Redaktionsråd: Mats Benner, Arne Jarrick, Ingmar Karlsson, Lars Magnusson, Merete Mazzarella, Anders Olsson, Kari Andén-Papadopoulos, Joanna Rose, Johan Svedjedal, Gunnar Wetterberg, Sten Widmalm och Lynn Åkesson

Typsnitt: Indigo och Esans

ISSN: 1651-0941

Tryck: VLT Press

Postadress: Axess, Box 2143, 103 14 Stockholm

E-post: redaktionen@axess.se

Telefon: 08-791 52 50

Internet: www.axess.se

Redaktionen tar inte ansvar för insänt obeställt material. Den som skickar material till Axess anses medge elektronisk lagring och publicering.

Prenumerationsärenden: Helår om 9 nummer kostar 350 kronor. Prenumerationsärenden sköts via www.axess.se, telefon 031-743 99 05 eller e-post prenumeration@axess.se

Kanske borde välfärdsstatens svenskar betrakta sig som invandrare i den globala ekonomin. Förebilder finns att hämta bland Sveriges invandrare. De som har de egna nätverken som inkomstbas står starkare än den ensamma individ som gjort sig helt avhängig av staten. Så ser den etniska ekonomin ut.

KAY
GLANS

kay.glans@axess.se

Svensk självbild föreskriver att Sverige är ett medelvägs- och kompromissamhälle. Det finns fog för det. Men måttligheten till trots uppvisar det svenska samhället en del extrema drag. Inte många andra kulturer torde ha drivit strävan efter individuell autonomi lika långt. Man skulle rentav kunna tala om beroendefobi, för i Sverige förkastas många av de sociala bindningar som är självklara i andra kulturer. Vi vill inte vara beroende av familj, släkt och vänner, för det skulle innebära att vi stod i personlig skuld till andra och fick personliga förpliktelser. Men hela denna livsstil förutsätter ett annat intensivt beroende, nämligen av välfärdsstaten. Representerar vi, med denna kombination av individuell autonomi, beroende av det offentliga och nästan ingenting däremellan, framtidens samhälle – eller är vi en återvändsgränd?

Den etniska ekonomin, som är tema för detta nummer av *Axess*, bygger på ett annorlunda förhållningssätt. Den förutsätter att individen accepterar beroende av familj, släkt och etnisk grupp. Detta ger mindre autonomi, i en del fall upphov till uppenbart förtryck, men också sammanhållning, styrka och trygghet. Det är en beprövad kombination när det gäller att klara sig i svåra eller direkt fientliga miljöer. Så har mycken framgångsrik invandring sett ut genom historien. Man är beredd på att det är tufft i det nya landet, förlitar sig i stor utsträckning på sin etniska grupps nätverk och jobbar hårt i förhoppning att det skall bli bättre på sikt.

Många i Sverige vill tro att detta är en historisk återvändsgränd som betingas dels av majoritetsbefolkningens fördomar, dels av traditionella inställningar hos invandrarna. För trots allt tal om pluralism och respekt för andra kulturer har vi väl aldrig menat att vi skulle behöva lära oss något av dem? Att de på

vissa sätt skulle kunna representera framtiden?

Men tänk om välfärdsstatssvenskarna gör klokt i att betrakta sig själva som invandrare i den globala ekonomin. Vi har i realiteten lämnat det gamla landet, fast det är inte så mycket vi som rört oss, som landet som glidit i väg. Det finns uppenbarligen *jobless growth*. Arbetstillfällena förflyttas över jordklotet till dem som jobbar mest och bäst till lägst kostnad. Vi kan ännu bara ana konsekvenserna av Asiens utveckling för vår del, men det är knappast ett överdrivet domedagsscenario att anta att den ekonomiska grunden för vår typ av trygghetslösningar successivt eroderar.

Det potentiellt belärande med den etniska ekonomin är att den utgår från människors förmåga att relatera till respektive grupp och i relation till den ta hand om sig själva och inte förlita sig på offentliga lösningar (fastän den förvisso kan ingå symbioser med sådana). Man gör avkall på en viss typ av autonomi – den i förhållande till gruppen – men vinner en annan – den i förhållande till det offentliga.

Det som kan se ut som tillbakagång och fall är kanske i betydande utsträckning en omväxling till en annan autonomikurs. Den etniska ekonomin bygger mycket på människors entreprenörskap, vilja att vara sina egna, att med hjälp av uppfinningsrikedom finna nya möjligheter. Att bejaka detta inom den svenska referensramen skulle förutsätta en radikal omvärdering av företagandet och dess drivkrafter. Det handlar mindre om att suga ut andra och mer om att förverkliga sig själv.

Kay Glans

Kay Glans
chefredaktör och ansvarig utgivare

Tyskarna är grundliga också när de krisar

REPORTAGE/ Kris blir existentiell. Sextio år efter krigsslutet har tyskarnas ekonomiska under övergått i ekonomisk blunder. Djup pessimism råder och diskussionen handlar alltmer om vilken grund samhället skall vila på.

HÅKAN FORSELL

Historiker

LÄGET ÄR ONEKLIGEN allvarligt i Tyskland. Arbetslösheten och statskulden ökar, de sociala reformerna skapar allt djupare klyftor i samhället och tillväxtprognoserna skrivs ständigt ner, år efter år. Reformerna påbörjades för sent och genomfördes länge omständligt och halvhjärtat. Varför har ingen tagit ut kompassriktningen ordentligt och förändrat efter principer och visioner? En anledning är väl att varken politiker eller befolkning i Tyskland har haft en aning om dimensionerna av de förändringar som måste till. Processen förefaller därför ändlös, krismedvetenheten blir cementerad och en allmän pessimism har fått fäste. Tyskland har blivit de hängande huvudenas land.

Krisen tolkas inte längre som primärt ekonomisk. I stället har man börjat skärskåda samhällets mjukare delar: värderingar, förpliktelser, utbildning, familj och barn. Där någonstans, i samvarons grundmaterial, gömmer sig misstagen och felen. Krisen är existentiell, om man nu kan säga något sådant om en hel nation.

Den centrala frågan handlar om arbete. De två kulturer som återförenades 1989 vilar tungt över dagens situation. Östtysklands vilsna arbetararistokrati och Västtysklands självrättfärdiga medelklassindivider har diametralt olika syn på arbete. De första ser det som en statlig skyldighet att befördra arbete och de blir sällan så aggressiva i sina krav som när det gäller detta. De andra ser förvärvsarbete som en beståndsdel i en utgående ekonomisk modell och mer som ett fördelningsproblem än ett personligt levnadsöde.

Under de första åren på 1990-talet klagade många östtyskar över att de förlorade sina arbeten, men ännu mer över den tillintetgjorda gemenskapsskänsla som präglade det nya livet efter återföreningen. Att inte ha

ett arbete tolkades som en orättfärdighet från statens sida. "Du ska ge mig ett arbete!" skrek en demonstrant i Leipzig till Gerhard Schröder under den senaste valkampanjen. Ännu tydligare belystes denna syn på statens roll under en demonstration mot den nya arbetslöshetspolitiken i höstas: "Fram till 1989 tog man ifrån oss friheten, nu tar man ifrån oss vårt människovärde."

ANSVARIGA POLITIKER reagerar just så som många förväntar sig: de finansierar statliga arbetsplatser och vidareutbildningsformer. Samtidigt måste de före detta DDR-medborgarna ju längre tiden går bli varse att avindustrialiseringen inte kommer att upphöra, utan fortsätta att skapa arbetslöshet. Det trodde inte många utbildade fackarbetare i början av 1990-talet; de var övertygade om att de tack vare sina kunskaper och sin produktionsförmåga skulle klara sig bra i en marknadsekonomi.

Nu blir kraven på de arbetslösa allt hårdare. Det kommer inte längre att gå att tacka nej till arbeten som faller utanför ens utbildningsområde; i princip måste varje jobberbjudande vara möjligt att anta. Detta har framför allt gjort människor över 45 år i östra Tyskland otrygga. De har vuxit upp och blivit yrkesverksamma i ett statligt säkrat system. De har haft ytterst lite att göra med det västeuropeiska fritids- och konsumtions-samhället, och begrepp som "mini-Jobs" eller "1-Euro-Jobs" verkar identitetsupplösande. De östtyska förbundsländerna berörs ojämförligt mycket mer av arbetslösheten; i flera städer är andelen arbetslösa långt över 20 procent. Cirka två tredjedelar av mottagarna av den nya formen av arbetslöshetsunderstöd lever i östra Tyskland. Har man som arbetslös framför allt åtnjutit den skattebase-erade understödsformen får man efter den 1 januari 2005 endast några futtiga euro mer än socialbidragskvoten. De till större delen privatförsäk-

rade västtyska arbetssökande profiterar snarare på reformen. Arbetsmarknadsreformerna slår särskilt hårt mot kvinnorna i de nya förbundsländerna. Västtyska experter tenderar att betrakta heltidsarbetande kvinnor som "ett arv från den socialistiska tiden". Såväl arbetslöshets- som familjebidrag beräknas inte längre individuellt utan tillsammans med den äkta hälften inkomst. Kvinnor som är hemma med småbarn kan inte anmäla sig som "aktivt arbetssökande" på grund av den bristfälliga barnomsorgen, vilket gör att deras behovsnivå ännu mer bestäms av mannens inkomst.

EU:s östutvidgning har också medfört en enorm lönepress på arbetarna i de nya förbundsländerna. Allt oftare har man fått se hur tillverknings- och byggindustrier och manuellt arbete vid exempelvis slakterier flyttar till Polen, där lönerna är

betydligt lägre. Eller så kommer östeuropeiska arbetare över gränsen och arbetar för timlöner det inte skulle gå att leva på i Tyskland. Men när ekonomiska experter i Frankfurt eller München tillfrågas om behovet av reglerade minimilöner för att hålla kvar arbetsplatser blir svaret oftast: "Östutvidgningen var en bekännelse till den fria marknaden, och den som vill ha en fri marknad kan inte klaga på att den fungerar!"

Återföreningen var en gigantisk politisk, inte minst säkerhetspolitisk, vinst men ekonomiskt en katastrofal affär, säger statistikern Herman Weil när jag träffar honom på Brandenburgs regionalplansinstitut i Erkner utanför Berlin. Han är chef för ett projekt som går ut på att lägga om det sociala utgiftssystemet i de städer i östra Tyskland som nu krymper.

På frågan om det inte i ett längre perspektiv går att se någonting eko-

Arbetet sitter löst. Arbetsförmedling i Berlin i mars 2005.

nomiskt fördelaktigt med återföreningen svarar han dröjande:

– I och med marknadsekonomins slutgiltiga seger under 1990-talet tenderade vi att glömma bort en sak som egentligen alltid bekymrat oss, nämligen att kapitalismen aldrig slutar att vara motsägelsefull. Den ökar det allmänna välbefindandet men står stum inför frågor om systemets utrymme för varaktig integration och social rättvisa. Det är ett utrymme som människorna själva måste tillkämpa sig. Men utan någon gemensam värdegrund blir samhället försvagat i denna kamp. Om krisen hjälper oss att inse värdet av sammanhållning, trots alla olikheter, tror jag inte att återföreningen behöver framstå i så tvetydigt ljus som den gör i dag.

INTE BARA I Tyskland utan i hela Europa genomgår social- och arbetsmarknadspolitiken stora förändringar. Siffror från exempelvis "European Community Household Panel" visar att antalet "självständiga", det vill säga egna företagare utan anställda, ökar generellt i EU. I södra Europa har andelen självständiga bland den arbetsföra befolkningen alltid varit hög. Nu stiger kurvorna även för länder som Holland, Sverige och Tyskland, där man kan se en konstant ökning de senaste åren. Man skulle för sitt inre öga kunna måla upp en bild av ett land där kreativa och modiga unga företagare vill stå på egna ben och konkurrera om tjänster och produkter. Och de finns, i Berlin exempelvis inom musik-, design- och mjukvarubranscherna.

I april tillbringade jag en dag på företagarmässan deGut i Berlin-Charlottenburg. "Gör dig själv", har organisatören Alexander Wolf satt som motto för evenemanget, som

riktar sig särskilt till nystartade företag inom kulturindustrin.

– Varför försörjer vi oss fortfarande på att bygga bilar? Om Tyskland inte ska förvandlas till ett gigantiskt museum över industriepoken som riktar sig till asiatiska turister måste vi inse att globaliseringen är en chans att göra det lilla, personliga engagemanget till någonting stort och bärkraftigt.

– De multinationella storföretagen har inte monopol på att agera över landgränser. Småföretagarna och medelklassen har möjligheten att skapa en ny, världsomspännande ekonomisk kultur, säger Herman Weil och fortsätter:

– Vi är grundliga i Tyskland, också i fråga om våra kriser. Men globaliseringen och ett Europa utan gränser är inte ett specifikt tyskt problem, vilket man nästan kan tro. Åtminstone skulle det inte behöva vara det.

Även om utvecklingen mot mer egenföretagande råder delade meningar. Till dem som varit arbetslösa i mindre än ett år delar arbetsförmedlingarna ut blanketter för att starta "Ich-AG" (Jag-AB), som de egna firmorna kallas för. En del ser det som en chans, andra som ett tvång och ett tecken på fullständig statlig ansvarslöshet, trots att det finns generösa etableringsbidrag.

Framför allt tolkar arbetslösa i det forna öst strategin som en krass uppmaning: "Eftersom ingen kommer att vilja anställa dig kan du lika gärna starta eget – så får du bjuda ut det du har på marknaden och sörja för din egen säkerhet och framgång!" Ingenstans i Europa är det så dyrt att anställa någon som i Tyskland. Men det sociala trygghetssystemet har inte hängt med i processen mot större självständighet. Det är de anställda som har fördelarna.

DET FINNS I DAG en regelrätt dialogindustri kring landets kris. Från alla håll efterlyses nya begrepp, värdemönster och visioner för att komma till rätta med samhällsproblem som är så svåra att reformer inte räcker till. Men debatten är lika splittrad som önskemålen om hur detta bättre samhälle ska se ut. Är det medelklassen som ska stärkas – eller socialstaten? Hur ska den (västtyska) individualismen göras mer solidarisk? Hur kan den (östtyska) kollektivismen ersättas av ansvarstagande och initiativrika individer?

Två aktuella böcker kastar ljus över de olika perspektiven: Wolfgang Englers *Bürger, ohne Arbeit* och Paul Noltes *Generation Reform – Jenseits der blockierten Republik*. Engler etablerade sig som populärretnolog med två studier om samhällsmentaliteten i de nya förbundsländerna – *Die Ostdeutschen* (1999) och *Die Ostdeutschen als Avantgarde* (2003). I sin nya bok behandlar Engler ett problem som inte bara är akut för många

i det forna Östtyskland: att den starka triangeln produktivitet-tillväxt-sysselsättning inte längre håller samman. Det kommer inte att finnas någonting som heter "full sysselsättning". Men Engler är framför allt intresserad av de normativa aspekterna av detta: hur ska människor som medborgare befrias från det arbete som inte längre erbjuder dem säkerhet och erkännande?

Engler tangerar den debatt om medborgarlön som återkommande dyker upp som en lösning på att arbetsmarknaden inte längre fungerar (för alla), som ett instrument för samhällelig integration och individuell bekräftelse. Engler koncentrerar sig på fördelningsfrågan och underskattar den sociala och ekonomiska betydelsen av produktionen, som ändå slutligen ska finansiera medborgarlönen om den ska bli någonting mer än ett minimum. Hans bild av företagande och entreprenör, som "funktionärer för förmögenhetsanhopning", är minst sagt blek. Ingen hävdar annat än att det är skadligt, inte minst för unga människor, att under en längre tid stå utanför arbetsmarknaden. Medborgarlön kommer inte att förändra den saken. Människor fungerar endast socialt om de bäddas in i ett sammanhang, får utbildning, förtroende och utför meningsfulla uppgifter.

Denna inställning är central hos Paul Nolte, som efterlyser mer arbete, inte mindre. Han är historiker vid universitetet i Bremen och en av sin generations verkliga stjärnskott (född 1963). Han har västtysk bakgrund och bland alla intressanta blandningar i det tyska idéhistoriska giftskåpet väljer han "aktivist-konservatismen". Det låter kanske suspekt, men det finns ett tematiskt djup och en vilja till förnyelse i Noltes bok som gör att den tas på allvar.

Enligt Nolte har det tyska samhället sedan 1980-talet varit ett sago-land. På något sätt skulle det gå att arbeta mindre, producera och investera mindre, skaffa färre barn – och samtidigt köpa mer, ha mer semester och vinna en säker trygghet på ålderdomen! I Tyskland sänktes arbetstiden inom många områden till 35 timmar i veckan och det fanns utsikter att införa 30-, ja även 25-timmars arbetsvecka. Men ekvationen att ett samhälle med markant mindre arbetsförmåga skulle bli produktivare, innovativare eller lyckligare har inte gått ihop någonstans. Det fanns också en förhoppning om att mindre arbete skulle ge mer tid över till frivilliga, medborgerliga insatser, men den fria tiden kanaliseras förhållandevis lite tillbaka till samhället. Nolte drar slutsatsen att det är integration, egenansvar och utvecklingsmöjligheter i arbetslivet som möjliggör och befördrar samhälleligt ansvar.

Forts. nästa sida

Längtan efter riktigt allvar

UTTRYCK. Ett nytt uttryck har spridit sig bland yngre människor under senare tid: "på riktigt".

Första gången jag noterade det var när en student på Handelshögskolan vid genomgången av litteraturlistan frågade om texterna (litterära och idéhistoriska) skulle läsas "på riktigt". Frågan föreföll obegriplig, men det framkom så småningom att vad han avsåg snarast var "normativt", alltså ska man till exempel ta Machiavellis råd bokstavigt, på allvar. Att innebörden av att läsa "på riktigt" också är en förutsättning för varje form av seriös diskussion och ställningstagande var en insikt som tillkom.

Nästa gång jag mötte uttrycket var när en ung kvinnlig läkarstuderande på frågan om varför hon ville specialisera sig på just psykiatri svarade att det berodde på att

Attityd. På riktigt eller inte? Foto: Corbis/Scanpix

"det var på riktigt". När hon ombads utveckla detta uttryck svarade hon att om man står och opererar höftledsfrakturer är det något som är avgränsat och expedierat, men om man möter ett barn som sjunkit ihop, försvunnit in i sig själv, "dragit ner mössan", och förmår detta barn att räta på sig och återvända till livet är det "på riktigt". Här tycks innebörden alltså vara "to make a difference", ett uttryck som inte har någon riktigt bra svensk motsvarighet.

Sedan dess har jag stött på det gång på gång, i tal och skrift och i de mest skiftande sammanhang. Senast i en intervju med Joakim Forsberg om hans nya roman om mördaren Ander och skarprättaren Dalman, *Liv för liv*. Han säger där att han "vill som författare vara på riktigt, finnas i verkligheten. Inte bara grotta ner sig i den egna psykologin." Här tycks det gälla att lämna självcentreringen och med utgångspunkt i det dokumentära söka det allmängiltiga och existentiella.

Uttrycket, som ju för övrigt låter lite barnsligt, tycks alltså användas på alla möjliga sätt, men en gemensam nämnare kan man nog finna: ett sökande efter allvar och mening. Är detta reaktionen hos den generation som matats med Generation X:s ironier och dubbelironier och postmodern meningsupplösning tills de storknat?

EVA FAYE-WEVLE

Foto: Reuters/Scanpix

Bortträngda tankar

PSYKOANALYS. I *Totem och tabu* visste Sigmund Freud att berätta hur söner slog sig samman och dödade urfadern för att sedan återupprätta hans auktoritet. Håller något liknande på att ske med honom själv? Ja, om man får tro *Der Spiegel* (nr 16), som i en stor artikel

Freud. Var själv neurolog. Foto: akg-images

hävdat att de neurologer som spelat en så stor roll för psykoanalysens marginalisering nu börjat intressera sig för hans idéer för att förstå människors subjektiva upplevelser. Dem till mötes kommer psykoanalytiker som återknyter till Freuds tidiga neurologiska intresse.

Det är kanske för tidigt att fira återuppriktelsen med en cigarr, för det är oklart hur mycket det egentligen handlar om Freud. Han var ett marknadsföringsgeni, som vi skulle säga i dag, fångade upp idéer i samtiden och varumärkte dem som sina egna skapelser. Omedvetna processer, till exempel, diskuterades ivrigt under hela 1800-talet och de flesta av Freuds hypoteser föregreps av Nietzsche. Det omedvetna som man nu diskuterar i skärningspunkten mellan neurologi och psykoanalys förefaller mer vara nietzscheanskt präglat än freudianskt. Detta omedvetna är inte en dunkel kraft som jaget måste bemästra, utan något som kan vägleda det – just som Nietzsche uppfattade det. RED.

Globaliseringens slut

VÄRLDSKRIG. Ta inte en fortsatt globalisering för given, varnar den kontroversielle historikern Niall Ferguson (se recensiansavdelningen i detta nummer) i *Foreign Affairs* (mars/april 2005). Det gjorde man före första världskriget, även det en period av globalisering, som brutalt avbröts av kriget.

Kan något liknande ske i dag? Ferguson pekar på signifikanta paralleller mellan världen av i dag och världen av i går, "säkerhetens gyllne tidsålder" som Stefan Zweig kallade tiden före 1914. Liksom Storbritannien, periodens hegemon, då var "overstretched" är USA det i dag. Världens finansiella system är inte mer stabilt nu än då. Vi har också en illavarslande kombination av stormaktsrivaliteter och instabila allianser. Ytterligare en parallell är existensen av terroristnätverk och skurkstater som stödjer dem.

Ferguson medger förstås att exakta förutsägelser är omöjliga. Ganska visst är dock att man, trots den ekonomiska integrationen, inte kan räkna bort risken för en förödande storkonflikt och en efterföljande nerfrysning av världen. RED.

Forts. Tyskarna är grundliga ...

En annan av "sagolandets myter" som Nolte menar att man måste göra upp med är inställningen att familj och barn är en ren privatsak. Om man lever i ett samhälle som konsekvent ger större möjligheter, större frihet och mer pengar till dem som inte har några barn – och som blockerar utvecklingsvägar för kvinnor för att de råkar vara de som föder barnen – uppstår det förr eller senare en reproduktiv skevhet. Varför ska vissa människor, frågar sig barnfamiljerna (och inte längre bara de!), profitera på ett generöst välfärds- och pensionssystem när de själva aldrig investerat vare sig tid eller pengar i barnens uppföstran, hälsa och utbildning?

ENGLER OCH NOLTE gör upp med var sin del av det tyska efterkrigsarvet. Men de talar om och riktar sina förslag till olika samhällen. Även i den dagliga debatten famlar skribenter och analytiker efter en gemensam värdenämner, vilket har medfört att polariseringen har blivit ett karakteristiskt drag i samtalsklimatet. Det finns ett närmast patologiskt intresse för nya sociala hierarkier, nya skiljelinjer, nya nivåer och nya (eller nygamla) underskikt: östtyskarna, invandrarna, de utan internetuppkoppling, de arbetslösa, socialbidragstagarna eller de som åter skräpmat och tittar på Big Brother. Vid en hastig blick skulle man kunna tro att ett socialt patos har brett ut sig inom journalistkåren, men det är en illusion. Det är inte de verkligt undanträngda som de bekymrar sig om, utan medelklassen.

Samtidigt som den ekonomiska krisen hotar medelklassen har detta breda och brokiga mellanskikt både i de västra och i de östra landsdelarna i tilltagande grad lösgjort sig från ansvar och delaktighet i samhällets angelägenheter. Enligt Nolte fungerar en medelklasspolitik bara om den bejakar "en achievement-orienterad grundinställning hos individen och förkastar den felaktiga konfrontationen mellan nyliberal laissez-faire och kommunitarism: vi måste inse att vi behöver både mer frihet och mer gemenskap inför framtiden."

Även Engler riktar kritik mot de "arbetskompetenta samhällsskikten" i det forna Östtyskland, vilket är så nära ett medelklassbegrepp man i efterhand kan komma. De har ännu inte kommit över sin sårade stolthet och solidaritetsförlust efter återföreningen. De ser sig som offer i en process de inte råkar på och det saknas en vilja både att engagera sig för en gemensam framtid för att utveckla sina egna individuella förmågor.

Men etablerade attityder och kulturella mönster är svåra att förändra med påbud. En lördagseftermiddag är jag inbjuden att inspektera min universitetskollega Bernards relativt nyinköpta hus. Jag åker ut till förör-

ten Lichtenrade i sydvästra Berlin, strax före gränsen till Brandenburg. Muren löpte tidigare där skogen nu har växt upp bakom bostadsområdet. Stilla villakvarter och generösa trädgårdar. Tonårsdottern sitter vid köksbordet och gör franskaläxan. En annan, yngre dotter är på ridlektion.

– Vi var tvungna att komma bort från all skit i Kreuzberg innan barnen blev större och skolan blev viktigare, säger Bernard.

Jag minns att hans hustru Eva arbetade som avdelningschef för ett behandlingshem i Tempelhof och jag frågar om det inte är ansträngande för båda att jobba heltid med så långa avstånd.

– Jag jobbar inte längre. Det gör nästan inte någon av fruarna här.

Jag märker strax att jag irriterar henne med mina frågor om hemmafruar, skola och kvinnors karriärmöjligheter. Till slut säger Eva i ett tonläge som inte längre är vänligt informerande:

– Men svenska kvinnor då? De har väl inte heller mer än 24 timmar per dygn? När hinner de städa, handla och tvätta?

Överallt efterlyses en bättre, mer engagerad och generös familjepolitik, men femtiotalssodören vädrar man inte ut så lätt. Att sätta sina barn på dagis före tre års ålder betraktas ur västtyskt perspektiv som ett slags barnmisshandel. Om man som kvinna strävar efter en något mer kvalificerad yrkesidentitet har man rejäla hinder att force- ra. Inom universitetsvärlden är det inte ovanligt att kvinnor av presumtiva forskningshandledare får frågor som: "Vill du inte skaffa familj i stället?"

ETT FUNGERANDE samhälle bygger på ömsesidigt förtroende och på framtidsperspektiv. När dessa saknas eroderar socialkapitalet hastigt. Det håller på att ske nu. Medelklassen har börjat sitt uttåg ur det allmänna välfärdssystem de en gång var med att skapa. Det gäller särskilt inom områden som utbildning och hälsovård.

I Berlin har den allmänna skolans förfall varit ett tema. Medelklassen vill sätta sina barn i säkerhet. Det har lett till en markant ökning av antalet ansökningar till de privata gymnasierna – det tyska skolsystemet erbjuder en väg in på gymnasiet redan efter det fjärde skolåret – men också till statliga skolor med högt anseende. Utvecklingen är en ond spiral för grundskolorna, eftersom det alltid är de bästa och mest motiverade eleverna som försvinner. Den bristande ordningen och kaoset i skolorna är enligt eleverna själva den främsta anledningen till att söka den privata utbildningsvägen. De engagerade

föräldrarnas dröm för sina barn är just de privata gymnasierna. I Berlin har de det bästa ryktet därför att de själva väljer ut sina elever, inte sällan genom såväl prov som intervjuer – samt att de tar ut en skolavgift.

Rektorn för det traditionsrika, privata gymnasiet Graue Kloster sade nyligen i en intervju att vad som händer så fort människor får betala för sina barns utbildning borde vara tankeväckande för skolpolitiker och andra beslutsfattare:

– Samtidigt är det tråkigt att behöva konstatera att det är så. Men jag är mån om min personal. De har en anständig lön, de får undervisa och inte bara uppföstra, stämningen i klasserna är lugn och koncentrerad. Och föräldrarna lyssnar och respekterar lärarna och tar problem som kommer upp på största allvar.

De kommunala och statliga lärarna är utarbetade, lärarkåren har ett av de högsta sjukskrivningstalen i hela Tyskland. Utveckling mot ökade klasskillnader och elitism oroar många. Den finansiella krisen i landet tycks bara befördra en sådan segregering av utbildningen. I och med att de statliga bidragen till privatskolorna minskar pressas skolavgifterna upp. Redan i dag rekryteras eleverna till de tidiga gymnasieutbildningarna så gott som uteslutande ur borgerliga medelklassmiljöer.

DAGENS DEBATT ekar av historiska föregångare. Det är inte första gången som politiker, samhällsvetare och författare har diskuterat, förkastat och bebadat det sociala fundamentet för det tyska efterkrigssamhället. Ralf Dahrendorf skrev på 1960-talet att människor i Tyskland ofta har stått handfulla inför vilka gemensamma värderingar som ska forma samhället. Redan på 1920-talet skrev Walter Rathenau: "I Tyskland finns en omfattande disciplin och ordning och god kunskap om hur arbete utförs. Men framtiden kräver andra förmågor: beslutsamhet, människokännedom, initiativförmåga och en djupgående ansvarskänsla hos varje enskild individ."

Genom en historisk loop från diktatur över industriunder och revanschistisk liberalisering, respektive kälkborgerlig socialisering, står Tyskland återigen inför de frågor om individ och samhälle, marknad och omsorg, framsteg och rättvisa som Weimarrepubliken en gång gjorde. Men debatten om krisen i Tyskland är redan överlastad med historiska kopplingar, den ena mer skräckinjagande än den andra. Så det räcker med att konstatera att det är frågor som varje modernt samhälle alltid måste ställa sig självt, oavsett hur det förflutna har sett ut. ■

**Överallt efterlyses
en bättre, mer
engagerad och
generösare
familjepolitik, men
femtiotalssodören
vädrar man inte
ut så lätt.**

Bomb förlöste nationalkänslan

UTBLICK/ Libanon. Sorgen och vreden efter mordet på den före detta premiärministern Rafic Hariri förde samman landets tidigare så splittrade befolkning.

HANS RUIN

Professor i filosofi

PERIODEN februari-mars i år tillbringade jag och min familj i Beirut. Syftet var bland annat att knyta kontakter med filosofer i Libanon och undersöka möjligheter till forskar- och studentutbyte med några av de utmärkta universitet som finns i staden. Vi hade föreställt oss en lugn tid av arbete och semester i det "nya", fredliga turistlandet Libanon. Men strax efter vår ankomst, den 14 februari, inträffade det spektakulära mordet på före detta premiärministern Rafic Hariri, vilket utmynnade i upproret mot regeringen, som snart avgick, och i Syriens snabba reträtt ur landet. Vistelsen förvandlades till något helt annat än vad vi ursprungligen föreställt oss, till en bitvis allt uppslukande erfarenhet av ett land i revolutionär omvandling.

Bomben skakade våra fönster såsom den skakade varenda fönster i centrala Beirut. Explosionen var så kraftig att flera närliggande fastigheter blåstes ut. Libanon har en sorglig tradition av attentat mot politiska ledare, som dragit på sig fiendskap från grupper inom eller utanför landet. Ofta har skuldfrågan förblivit oklar och man har vant sig vid att rättsväsendet inte klarar av att reda ut den. Förövare har kunna förlita sig på att de mördade efter hand försvinner in i det historiska martyrskapets stillsamma panteon.

Men Hariri var inte vem som helst. Denne driftige man från enkla omständigheter personifierade återuppbyggnaden av Beirut både i rollen som fastighetsmagnat och som politiker. Han var Libanons svar på den amerikanska drömmen. Under långa perioder efter krigsslutet 1990 övervakade han som premiärminister återskapandet av Beiruts downtown och infrastruktur, som till stora delar utfördes av hans egen koncern Solidaire. Under de första dagarna efter dådet kunde man ännu höra ekot av hans tvetydiga rykte: en däckkraftig, kompromissvillig och storlagen person, men på samma gång lite av en skojare, som inte stod fri

från de korruptionsskandaler som följde på återuppbyggnaden.

MEN DEN KRITISKA – eller helt enkelt mänskliga – bilden trängdes snabbt undan av martyrskapets egenartade kraft. Med mordet på honom hade en gräns passerats. Vid den "folkliga" begravning som familjen arrangerade två dagar efter dådet fördes kistan på ett hav av människor under bitvis helt kaotiska omständigheter till sin gravplats i ett hål i asfalten framför den ännu inte färdigbyggda moské som reser sig intill den forna martyrlplatsen.

Här skedde detta märkliga, okalkylerbara som är själva kärnan i det vi betecknar som historiska och revolutionära händelser. Om det var den syriska säkerhetstjänsten som låg bakom mordet, vilket många, däribland familjen Hariri, utgick från, gick händelserna helt emot förövarnas kalkyler. I stället för att kväsa en person som öppet trotsat den syriska närvaron i Libanon och den opinion som stod bakom honom, skapade mordet helt nya kraftkonstellationer i den libanesiska politiken och nationsbildningen. Med ens var den rädsla försvunnen som dittills fått människor att tala i viskande ordalag om den syriska säkerhetstjänstens övergrepp. I de demonstrationer som följde visade människor ogenerat sitt motstånd mot det som nu definiera-

des som ockupationsmakten Syrien. Kravet på dess militära uttåg blev en handlingsväg för chocken och sorgen. Vad som föddes ur ett offer i denna stund var en för Libanon ny affekt, nämligen nationen som gemensam dröm för kristna och muslimer. Hariri framstod inte som representant för den sunnimuslimska befolkningsgrupp han tillhörde; han var en libanes som förkroppsligat viljan att återskapa landet efter dess söndering och som nu sannolikt mördats av en tydligt definierad yttre fiende.

HARIRIS GRAV LIGGER bara hundra meter från den klassiskt heroisk-romantiska staty som restes av fransmännen, vilka svarade för övervakningen när Libanon karvades ut ur det sönderstyckade ottomanska riket efter första världskriget. Statyn föreställer en grupp människor som ligger, famlar och sträcker sig mot en hägrande frihet i kamp mot övermakten i öster.

Problemet är att statyn gestaltar en fantasi. Det fanns aldrig något enhetligt folkligt motstånd mot det turkiska styret, inte heller någon enighet om att över huvud taget bilda något sådant som Libanon, lösryckt från Syrien, som det geografiskt omges av. Om det inte hade varit för den välorganiserade och politiskt drivna arabisk-kristna maronitiska befolkningen, som vid den tiden utgjorde en knapp majoritet av invånarna på det aktuella territoriet, hade landet aldrig kommit till stånd.

För många muslimska "libaneser" fanns det inget särskilt skäl att ingå i just denna statsbildning, och för det Syrien som höll på att ta form var och förblev Libanon liksom Israel en anomali. Det var dessa inre spänningar och den bristande legitimiteten för statsbildningen som sådan som låg bakom inbördeskriget, även om det igångsattes av yttre krafter.

Den vackra libanesiska flaggan, med det gröna cederträdet på röd-vit botten, skapades också den av den franska administrationen med trikoloren som förebild. För första gången i landets historia blev den nu till

den kollektiva sorgens och revoltens emblem.

I den största av de manifestationer som följde på varandra under denna vår, på månadsdagen av Hariris död, samlades över en miljon människor i Beirut, en tredjedel av landets befolkning, för att visa sitt stöd för oppositionens krav och för de demonstranter som slagit upp sina tält kring Martyrplatsen. Nu deltog människor från hela samhället, människor som aldrig dittills skulle ha drömt om att ingå i ett demonstrationståg.

Att en majoritet av den vuxna befolkningen träder fram på huvudstadens torg för att, under fredliga former och i lojalitet med en idé om nationen, uttrycka sin uppfattning i en ödesfråga för landet är något enastående. Bland de äldre har alla bittra minnen från kriget, som man nu kunde höja sig över för att också möta sina mest avskydda fiender inom landet med respekt. Också de demonstrationer som organiserades av den Syrienvänliga Hizbollahrörelsen valde att tåga under den libanesiska flaggan. Detta kunde tolkas som ett försåtligt drag och det bidrog till att kraftigt höja insatserna i det politiska spelet. Men det väsentliga var att också de bekände sin politiska vilja under nationens symbol. I detta avseende utgjorde de enorma fredliga demonstrationerna en unik övning i folklig direktdemokrati.

DET ÄR VIKTIGT att reflektera över minnets och glömskans roll i detta sammanhang. Under ett seminarium på American University tog jag upp Nietzsches "Om historiens nytta och skada". Det är en text som handlar om risken med att bära med sig för många historiska minnen, vilket kan leda till handlingsförlamning i nuet, och därmed också om vikten av att kunna glömma. Dess relevans framstod som akut. Libanon är ett land där alla definierar sig i termer av sin religiösa tillhörighet, som hemmahörande i någon av de olika muslimska eller kristna grupperingar som utgör landets trosmosaik. När denna identitetsbildning och dess långa minne tar överhanden leder det till misstänksamhet och aggressivitet mot det främmande, i synnerhet för dem som bär på minnen från kriget. Men efter krigsslutet har en generation vuxit upp för vilken dessa skillnader är mindre viktiga, en generation som kan glömma utan att därmed sakna vetskap. Deras förmåga att lämna dessa minnen bakom sig var förutsättningen för den nya anda som tog gestalt på martyrernas torg.

I den del av världen som en gång framfödde de monoteistiska religionerna och ännu skälver av rivaliteten mellan dessa utgör denna fredliga, demokratiska samvaro mellan trosriktningar en unik miljö för vilken inte bara libaneserna, utan även världen i stort, har ett ansvar. ■

Direkt demokrati. Fredliga massdemonstrationer i Beirut. Foto: Pressens bild

BLÄCK ARMY

– plumpar och huliganer
i offentligheten

”Sedan föll det sig så att vi hade styrelsemöte på kvällen och kunde agera omedelbart.”

Stig Wallin, ordförande för Centrum mot Rasism, berättar i AB 14/4 hur det gick till när glassen Nogger Black anmälades till DO

Vi kan inte låta bli att tycka att detta är en skendiskussion som väjer för de verkliga problemen. För när tänker Centrum göra något åt att bruna bönor (både sexistiskt och rasistiskt) fortfarande är en svensk nationalrätt? Eller kanske det är dags för litet glassnost i debatten?

”... den svenska modellen [har] de senaste tio åren visat sig funka mycket bra.”

Anders Borg, moderaternas chefsekonom, i Arena 2/2005

Moderaternas nya giv har brutit upp det politiska landskapets frontlinjer och viljan att ompröva gamla ståndpunkter är respektingivande. Men går inte Borg litet för långt i att vilja vara bättre sosse än socialdemokraterna? Vi påminns om att partibeteckningarna s och m i andra sammanhang skrivs s&m, och då står för dominans och underkastelse.

”Med kriget mot terrorn blir det osynliga hotet däremot ständigt realiserat – inte i sig självt – utan genom de åtgärder som vidtas mot hotet.”

Slavoj Zizek, DN 10/4

Vår favorithuligan Zizek trolar bort 11 september och bomberna i Spanien. Samtidigt vill han att Iran skall trola fram kärnvapen för att kunna balansera USA:s makt. Borde då inte Saddams Irak också ha haft en rejäl bomb?

AXESSKOMMENTAR

Utdefinieringsprivilegiet

Begreppet problemformuleringsprivilegiet myntades av författaren Lars Gustafsson. Med det avsåg han makten att bestämma vilka frågor som skall stå på dagordningen. Men begreppet behöver kompletteras med ett annat, utdefinieringsprivilegiet, makten att bestämma vilka som har rätt att delta i diskussionen, om man vill förstå dagens debattklimat. Förvisso behöver även ett demokratiskt samhälle sätta gränser mot extrema idéer, men sin stora betydelse har detta privilegium faktiskt inom mainstreamdebatten. Att universitetskansler Sigbrit Franke bemöter professor Bo Rothsteins kritik av jämställdhetsforskning med att hänvisa till hans psyke visar hur etablerad utdefinieringen blivit.

Det finns ingen anledning att idealisera tidigare debattklimat. Men

utdefinieringsprivilegiet har fått en alltmer central roll på grund av den moderna relativismen. Tror vi oss kunna fastställa vad som är sant och falskt spelar det inte så stor roll vem som säger vad. Kan vi inte det måste vi finna andra sätt att värdera påståenden och då blir vem som säger något helt avgörande. Auktoriteten återuppstår, men med omvänd hierarki: den som antas vara mest underdog har störst pondus.

Feminister har länge använt detta mot vita medelklassmän som befinner sig längst ner på denna omvända hierarki. Om dem kan man tala på ett sätt som skulle väcka skandal om det gällde någon annan grupp. Tja, de (vi faktiskt) klarar sig nog, det är inte för deras (okej vår) skull som ett mer restriktivt bruk av utdefinieringsprivilegiet vore befogat. Privilegier kor-

rumperar. Detta har varit uppenbart under lanseringen av Feministiskt initiativ. Varför möter man medierna utan att bättre ha tänkt igenom sin plattform? Därför att man är van vid att bemöta kritik med utdefiniering: den är patriarkal, sexistisk, heteronormativ etcetera. Den moderna feminismen har sällan behövt utveckla en kultur av att sakligt bemöta motargument. Den har antingen tigits ihjäl eller själv skapat debathinder för sina meningsmotståndare.

Bildandet av ett feministiskt parti är ur denna aspekt ett framsteg. Den feministiska ideologin kan bli kritiserbar på ett nytt sätt. Agnarna kommer förhoppningsvis att skiljas från vettet, de bisarra infallen skiljas från de hållbara argumenten, så att en luttrad, i debatten beprövad feminism träder fram.

RED.

AXESSREFLEX

Bättre med tre bollar i luften än en i handen

En viss valhänthet med de politiska begreppen dyker upp när svenska kommentatorer skall försöka ta ställning till konservatismen. Det började nog med Bushs första valkampanj då han talade om en ”medkännande konservatism”. Orden var obegripliga, inte tagna för sig, utan när de sattes samman. Svensk socialdemokrati är ju fenomenal på det där med medkänsla (åtminstone så länge som det inte rör asylsökande och arbetsökande invandrare), så ”medkänsla” innebar inga problem. ”Konservatism” är ju däremot ett annat ord för ondskefullhet. En ondskefull människa kan inte vara medkännande, och skulle hon visa tecken på att vara det handlar det bara om teater.

Sedan dog Johannes Paulus II. Raskt kom man fram till att han inte bara var katolik, och redan därmed lite suspekt, utan dessutom att han var en konservativ katolik. Vänstern

har ju tvingats lära sig att det trots allt var rätt bra att Sovjetunionen gick under, och därför fanns det väl något vettigt i en påve som frälste Östeuropa från diktatur. Men inställningen till abort, preventivmedel och kvinnliga präster var direkt ondskefull. Så han motsvarade i alla fall den vanliga bilden av den konservative.

Men det fanns något obegripligt hos honom: han hade kritiserat vissa inslag i kapitalismen. Ledarskribenterna lade sina pannor i djupa veck. Vänster, det måste handla om vänsteråsikter. Högermannen hade blivit vänsterman på gamla dagar, åtminstone när det gällde världspolitiken, för Johannes Paulus var ju kritiskt inställd till Irakkriget. Fast var det inte så att påven en gång i sin ungdom tänkte bli skådespelare?

När så Fredrik Reinfeldt slutar att gå på med gamla moderata haranger om skattesänkning och i stället får

något medkännande både i ögonen och på läpparna, ja då plockas den gamla teaterteorin fram ännu en gång. Han är en taktiker ute efter lättlurade väljare. Och när det väl handlar om verklig teater, till exempel om att Dramaten skall få mer pengar, då kallas Reinfeldts kultur-konservativa åsikter populistiska.

Någon gång kommer nog ändå politiska kommentatorer att lära sig det där konstiga begreppet ”konservatism”. Det underlättar nämligen förståelsen av den europeiska politiken, till exempel det konstiga faktum att kristdemokrater i Tyskland byggde upp en välfärdsstat. Att de ekonomiska problemen i de båda länderna är likartade kan också hjälpa förståelsen, likaså att liberalismen är den friggörande motparten. Men det är svårt att ha tre bollar i luften, helst ska det vara bara en som dessutom ligger tryggt i handen.

RED.

Besserwisser av Anders Mathlein

Konkurrens gör Europa starkare

REPORTAGE/ Ekonomiskt under. Estland är bäst i klassen av övergångsländer. Denna nykomling förstår globaliseringens villkor bättre än många etablerade välfärdsstater.

SOFIA NERBRAND

Redaktionssekreterare på *Axess*

Vy över Tallinn. Den estniska huvudstaden har sedan tio år tillbaka varit centrum för en djärv och framgångsrik förnyelse.

Foto: Sofia Nerbrand

SKILLNADEN I VÄLFÄRD mellan Skandinavien och Baltikum blir tydlig när jag och en kollega bilar genom de tre baltiska staterna. Men vi påminns också om att de tre länder som lite slarvigt brukar buntas ihop har olika språk, religion, arkitektur, politik – och ekonomi. De estniska vägarna och bilparken är hyfsade, men i Litauen färdas äldre nån med häst och vagn. I Litauen är välståndsnivån som den var i Sverige 1950 med en BNP per capita på bara cirka 7 000 dollar.

Det mest påtagliga under våra många mil på de spikraka vägarna i Baltikum är dock att det finns så få samhällen, särskilt utmed kusten. De vita sandstränderna påminner om Österlens klitter, men fiskelägena saknas, kanske därför att sovjetmakten inte tillät människor att bo här. Även i inlandet saknas samhällen som lyser upp den becksvarta himlen när vi en kväll kör från Litauen till Estland via Lettland. Estland är ett av världens mest glesbefolkade länder. Cirka 1,4 miljoner personer bor här, varav knappt 400 000 i Tallinn. Under perioden 1939–1955 förlorade landet kring 30 procent av sin befolkning, på grund av andra världskriget och de efterföljande gerillakrigen, massdeportationer, mord och flykt.

Estland blev en självständig stat för fjorton år sedan, men medborgarnas möjligheter var till en början starkt begränsade, eftersom ekonomin var usel. BNP minskade med en tredjedel mellan 1990 och 1994, inflationen låg på 1 000 procent per år och arbetslösheten på 30 procent. Men för tio år sedan vände utvecklingen. Den ekonomiska tillväxten har sedan dess i snitt legat på drygt 5 procent. Finansdepartementet spår att den kommer att vara omkring 6 procent de närmaste åren, att inflationen hålls i schack och att arbetslösheten kan pressas ner till 10 procent. Valutan, *kroon*, är knuten till euron och Estlands målsättning är att ingå i euroland 2007.

Länder är i bäst i klassen för övergångsländer; det har snabbast och mest framgångsrikt lyckats liberalisera samhället och ekonomin. Under 2004 löste Estland medlemskap i både Nato och EU, och Heritage Foundation rankade tillsammans med *Wall Street Journal* landet som det sjätte mest ekonomiskt fria i världen. Enligt Economist Intelligence Unit är it-mognaden i Estland bäst bland östländerna.

HUR HAR MAN lyckats med detta på så kort tid? En av de viktigaste faktorerna är några personer som ledde landet i övergångsfasens början. Jag träffade nyligen den mest betydelsefulla av dem, Mart Laar, i parlamentet, *riigikogu*, i Tallinn. Han valdes 32 år gammal till det fria Estlands förste premiärminister 1992 och under tre år ledde han en ministär, i vilken flera nyckelpersoner var ännu yngre än han själv.

Mart Laar.

– Som ung är man lite galen och vi visste inte vad som var möjligt, så vi gjorde omöjliga saker möjliga, säger Laar. Nackdelen var att vi saknade erfarenhet, vilket ledde till konflikter. Men det krävs mod för att genomföra det vi gjorde. Vi hade inte råd att titta på opinionssiffror, vilket mina yngre kolleger i dag gärna gör. De är vanliga politiker.

Han är historiker och blickade bakåt i tiden för att hitta förebilder. Framför allt inspirerades han av Västtysklands återhämtning efter andra världskriget, då man i första hand satte sig på att skapa förutsättningar för en stabil marknadsekonomi. Sociala reformer fick anstå i något decennium, tills man hade hunnit bygga upp ett tillräckligt stort välstånd.

Ambitionen har från början varit att bli en öppen marknadsekonomi, och Estland införde bland annat ett

enkelt och proportionellt skattesystem, med platt skatt på arbetsinkomster och aktieutdelningar. De vinster som företagen återinvesterar beskattas inte alls. Effekterna är de önskade på hemmaplan – ökade investeringar och högre sysselsättning – men systemet har väckt irritation i det gamla Europa. Tysklands finansminister vill införa gemensamma miniminivåer på skatter, och hans franska kollega har hotat att dra in EU:s strukturfonder till länder som minskar andelen skatteinkomster i statsbudgeten. Även Sveriges statsminister har uttalat oro för att lägre skatter i andra delar av EU på sikt hotar högskattestaten. Estland är knappast något skatteparadis, men skattetrycket är betydligt lägre än här, 35 procent av BNP. Landets undantag från EU:s regelverk på skatteområdet löper ut 2009, men den pinfärska nya centerhögerregeringen aviserade när den tillträdde i april att den har för avsikt att sänka inkomstskatten från 26 procent med en procentenhet om året de närmaste fyra åren.

ESTLAND ANSLUTER sig med eftertryck till den så kallade Lissabonstrategin i EU och verkar för att onödiga regleringar ska avskaffas och den fria rörligheten gälla undantagslöst. För egen del har landet satt upp som mål att fördubbla BNP fram till 2014, vilket är fullt möjligt. Kanske beror den offensiva linjen på att esterna vet hur tillvaron ter sig när man inte har ett välstånd som vi andra är vana vid. De tar ingenting för givet.

– Gamla välfärdsstater ska inte peka finger åt oss som om vi vore små barn, sade Kriistina Ojuland, till helt nyligen landets utrikesminister, när jag träffade henne. Vi är konkurrenter och jag är övertygad om att ju

Kriistina Ojuland.

mer vi konkurrerar med varandra, desto starkare blir Europa. Vi bör inte vara rädda för konkurrens, utan uppmuntra den! Jag påstår inte att vårt system är det bästa för andra. Skattepolitiken är en nationell angelägenhet och måste utgå från den egna historien, kulturen och ekonomin. Men man måste också vara realist och inse att den välfärdsstat som fungerade för tio tjugo år sedan inte duger i dagens föränderliga värld. Det finns gott om uppstickare runt omkring oss. Vi måste helt enkelt anpassa allt, även skatterna, så att vi kan behålla investeringarna i Europa.

Om inte Estland erbjuder lågt skattetryck, stabila institutioner och kompetent arbetskraft, lär det bara bli ett land för mellanlandning på en längre färd till Fjärran östern för de jobb som nu flyttar dit från Sverige och Finland. Sverige är det land som investerar mest i Estland, 43 procent 2003. Omkring 90 procent av banksektorn i Estland ägs till exempel av svenska banker. Vi är även en mycket viktig handelspartner till Estland, det näst största exportlandet och det tredje största importlandet.

ESTLAND VALDE tidigt att ensidigt ta bort alla tullar gentemot omvärlden, vilket var unikt. Med EU-medlemskapet följde dock en mer protektionistisk handelspolitik.

– Men det spelar inte så stor roll, eftersom hela 82 procent av exporten går till den europeiska inre marknaden, säger Signe Ratso, statssekreterare på finansdepartementet. Att importera råvaror och livsmedel utifrån har dock blivit dyrare, men det är det pris vi får betala för att kunna vara med och fatta beslut.

Signe Ratso var en av Estlands viktigaste förhandlare inför medlemskapet i EU och hävdar att esterna fick nästan allt de önskade sig. Ett undantag kan vara jordbruket, som var avreglerat, och livsmedelsbranschen

Forts. nästa sida

Någonstans kan det kännas som det är fel väg att gå att inte riktigt synliggöra de mjuka värdena. Jag kan känna att vi inte tillräckligt brinner för att bara vara här för alla dem som inte riktigt känner igen sig i det hårda, nybrutala språket som ger mig en känsla av överklighet. Det kan verka som vi bara måste känna oss trygga med det nya empatispråket.

Ända sedan nittonhundratalet har det varit företagsvärlden som satt standarden för innespråket. Det har varit ett rakt språk: antingen är man med på tåget eller kvar på perrongen. Det har varit ett resultatnriktat språk: *all time high* eller fritt fall. Och det har handlat om *core values*, det vill säga pengar.

Ett gammalt ordspråk säger att tala är silver men tala är guld. Empatiskan håller med, nej går längre: lyssna är platina.

Men så har det inte alltid varit. Denna managementska var på åttiotalet en av två konkurrerande modeordsdialekter. Parallellt fanns den sensibla socialsvängelskan där man – beroende på humör – talade om taskiga vibbar eller upplevde sin situation som positiv. Men utan någon större maktkamp stod managementskan som ensam segrare. Den hade sugit upp ett par socialsvängelska uttryck som social kompetens och EQ (= emotivitetkvot, om nu någon kommer ihåg det) men någon socialsvängelska såg man inte längre röken av.

Det vore emot lagen om språkets oändliga variation om detta tillstånd skulle vara för evigt, och därför har det undan för undan smugits in allt fler empatiska, mjuka, mysmjuka eller kanske mesmjuka och mjäkmjuka ord i språket. Socialsvängelskan är över oss igen, eller är det empatiskan.

Därför är det hög tid att sluta peka med hela handen, göra sig bred och ta plats och i stället bara vara. Det är slut med att adressera problemen, nu bör vi finnas till för någon.

Empatiskan bygger förstås på ett centralt ordförråd, och vi har redan sett prov på det. Ordförrådet handlar om de starka känslorna (trauma) och de små (räcka till och brinna för). Men det finns en annan sida, att vara återhållsam, diskret, inte för påträngande, pushig, dominant, kvävande. Idealet är att man ska vara där och lyssna. Det är medmänniskan som står i centrum.

Och det finns en tredje sida: man måste vara obestämd. Uttryck som någonstans, på något sätt, ibland, lite grann garanterar en låg profil. Observera att dessa ord inte betyder vad de betydde förut. Följande formuleringar är helt korrekta:

Två gånger två kan nånastans kännas bli fyra.
Jorden är ibland rund lite grann.
Fem myror är på något sätt fler än fyra elefanter.

Ett gammalt ordspråk säger att tala är silver men tala är guld. Empatiskan håller med, nej går längre: lyssna är platina.

Det enda riktigt värdefulla är den andra människans erfarenheter och upplevelser. Kan man bara vara där eller bara vara en medmänniska eller bara lyssna eller bara bekräfta, ja då är platinajobbet gjort.

Vi väntar alla på det fullskalliga experimentet där två empatiker är där för varandra, bara lyssnar på varandra, och bara är medmänniskor.

LARS
MELIN

Docent i svenska

Fortis. Konkurrens gör Europa ...

som ålades att genomföra stora förändringar för att leva upp till EU:s regelverk.

Hon understryker under vårt samtal på departementet att det inte var ett självändamål att gå med i EU; det är ett medel för att esterna ska kunna leva i högre välmåga. Den genomsnittliga lönen är 450 euro i månaden och den köpkraftsjusterade välfärdsnivån i Estland ligger på cirka 12 000 dollar per capita. Det motsvarar den standard som svenskarna hade i slutet av 1960-talet. Även om landet utvecklas snabbt kommer det med dagens tillväxttakt inte att uppnå den välfärdsnivå som Sverige och Finland har i dag (26 000 dollar per capita) förrän om ett par tre decennier.

ESTERNA ÄR MEDVETNA om att rikedom kan medföra lättja och stelheter och vill därför försöka behålla en flexibel ekonomi och kaxig mentalitet när de konstruerar sin välfärdsmodell. Det finns likväl stora likheter mellan Sverige och Estland. Esterna införde en generös föräldraförsäkring 2004 för att dämpa obalansen i det grånande samhället. De räknar också med att arbetskraftsinvandring med tiden kommer att bli nödvändig för att utbudet på service ska bli tillräckligt. De satsar långsiktigt på att bli en kunskapsbaserad ekonomi men anser samtidigt att alla inte behöver en akademisk utbildning. Men som Mart Laar uttrycker det:

– Vi vill bli lika rika som ni, men vi vill inte bli som ni. Mitt intryck är att vårt samhälle är friare och inte lika politiskt korrekt.

MART LAAR TILLHÖR det konservativa partiet Pro Patria Union och omvaldes till statsminister 1999, men fick efter valet 2002 lämna över till en ny regering med tre andra partier som underlag. Ett av dem är det

liberala Reformpartiet, som länge haft Kristiina Ojuland som en av sina mest framträdande företrädare. Hon fick dock lämna sin ministertaburet i februari efter en schism med statsministern och hans parti Res Publica. Därefter lämnade hela regeringen in och i mitten av april bildade Reformpartiets partiledare en ny center-högerministär.

Turerna är typiska för estnisk politik, den är konfliktfylld och turbulent. Och den är ung och levande. Kristiina Ojuland är blott 35 år och hennes efterträdare på utrikesministerposten är 31 år. Kanske behövs det ungdomlig energi för att ett land ska förmå att resa sig. Ojuland minns hur det var när hon valdes in i parlamentet för tio år sedan:

– Vi hade inte ens värme i plenisalen. Det fanns inte tillräckligt med mat i butikerna. Vi fick börja från noll, vilket skiljer oss från flera andra central- och östeuropeiska länder. Polen och Tjeckoslovakien hade egna regeringar, försvar, rättssystem och valutor. Estland var tvunget att ta tag i allt på en gång, men det gav oss möjlighet att bygga upp institutioner utan att sinkas av det befintliga.

ESTERNA HAR FÅTT känna in på bara huden att välfärd inte är en självklarhet. Mart Laar använde en chockterapi för att väcka medborgarna och få landet på fötter. De märker nu att deras hårda arbete och uppoffringar ger resultat och en speciell mentalitet har växt fram hos esterna: de strävar efter att förbättra sin tillvaro för egen maskin. En estnisk diplomat säger till mig att om grannen haft framgång så leder det inte till missunnsamhet, utan fungerar främst som en sporre att själv lyckas lika bra. Det vore klädsamt om vi i Sverige drog lärdom av detta i stället för att räddhågset ropa "go home" till de grannar som kommer hit för att snickra på det flagnande svenska folkhemmet.

Ax:son Johnson-stiftelsen på tv Engelsbergssamtalen

Socialdemokraternas århundrade speglas i samtal som visas i TV8 på måndagar kl. 22.10 med repris torsdagar kl. 23.10.

9 MAJ

Olle Sahlström samtalar med Per Svensson.

16 MAJ

Bo Södersten samtalar med Fabian af Petersen.

23 MAJ

Ingvar Carlsson samtalar med Peter Wolodarski.

30 MAJ

Ozan Sunar samtalar med Thomas Gür.

6 JUNI

Björn Rosengren samtalar med Maria Borelius.

Global Axess

Demokraternas förutsättningar världen över diskuteras i *Global Axess* som visas i TV8 på onsdagar kl. 22.10. Repris söndagar kl. 22.00. Intervjuare: Thomas Gür.

4 MAJ

Historikern Niall Ferguson.

11 MAJ

Historikern Kristian Gerner.

18 MAJ

Robert Cooper, generaldirektör vid EU:s rådssekretariat.

25 MAJ

Ekonomen José Piñera.

Om Kina är världens fabrik är Indien dess kontor

UTBLICK/ Outsourcing. Indien har blivit ledande när det gäller outsourcing och kan sannolikt behålla positionen. Men verksamhetens roll för Indiens ekonomi och utveckling överskattas ofta.

Översättning från engelska av Inger Johansson

SUBHASH AGRAWAL

Redaktör för *India Focus*

OUTSOURCING ÄR en jätteindustri som 2004 omsatte över en biljon US-dollar och som innefattar nästan alla typer av kontorsarbeten, till exempel inskrivning av datauppgifter, tele-tjänster, löneutbetalningar, bokslut och underhåll av dataprogram. Det började i blygsam omfattning för tio år sedan i USA och har nu blivit ett globalt vidunder som växer med drygt tio procent om året, mycket tack vare snabb och billig teknik som överskrider nationsgränser och kringgår fysiska flaskhalsar.

Merparten av detta slags tjänsteleverantörer finns fortfarande i beställarnas hemländer, men en växande andel tjänster läggs ut till länder som Indien, Kina, Filippinerna och Ryssland, där genomsnittslönerna för rutinmässigt kontorsarbete är en bråkdel av vad de är i den utvecklade världen. I den rika världen har mängder av tjänstemän blivit överflödiga efter besparingsåtgärder, och nu kommer en våg av känsloladdade reaktioner från dem som mist sitt levebröd.

Detta gäller främst i USA där företetsen blev ett viktigt debattämne under höstens presidentvalskampanj. Att oron är stark fick chefen för president Bushs ekonomiska råd, N. Gregory Mankiw, erfara då han utlöste ett ramaskri med ett uttalande om att "outsourcing är bara ett nytt sätt att bedriva handel över gränserna" och därmed "av godo".

Nu har bruket av utländska tjänsteleverantörer fått många västerländska regeringar att ingripa, eftersom det på många håll framstår som ett akut problem. En del väljer den lätta vägen för att visa sig handlings-

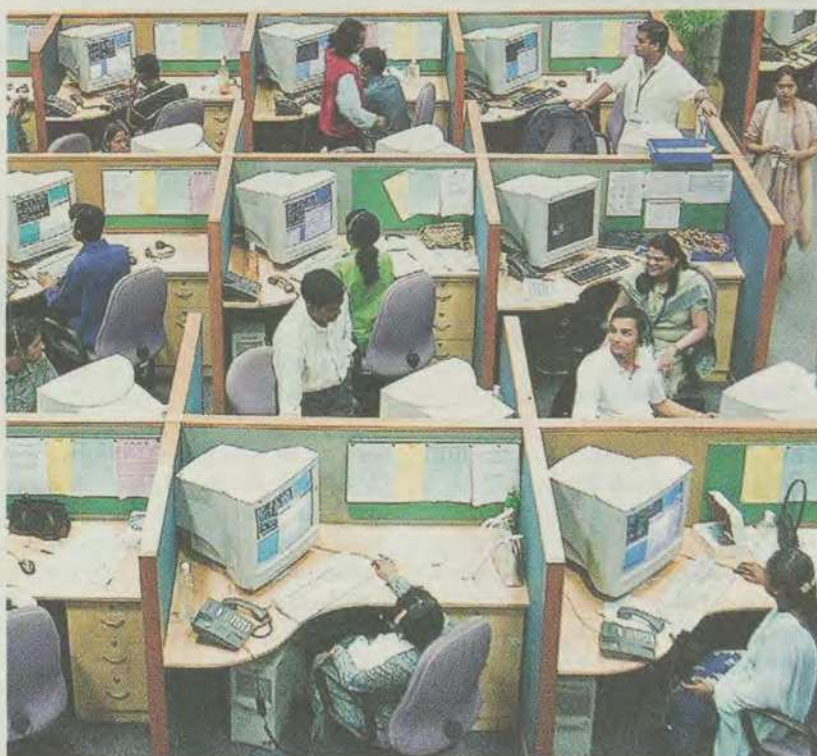
kraftiga. Så har USA till exempel skärpt kraven för utländska arbetare som söker visum, medan senaten och många delstatsmyndigheter utfärdat förbud mot outsourcing och mot att utländska arbetare engageras för offentliga arbeten.

Men produktionen hamnar till sist där den utförs mest effektivt. Detta är en lärdom som man i tjugo års tid kunnat dra av globaliseringen inom så vitt skilda industrier som elektronik, biltillverkning och textilproduktion. Det finns en överväldigande mängd belägg för att satsning på billigare arbetskraft i den globala ekonomin inte bara är något önskvärt utan i allt högre grad är nödvändigt både för den inhemska ekonomin och för världens. Daniel W. Drezner anför i en tankeväckande studie i *Foreign Affairs* (juni 2004) under rubriken "Outsourcingspöket" en rad konkreta exempel på att amerikanska företags bruk av utländska tjänsteleverantörer sannolikt skapar fler arbetstillfällen i USA på medellång sikt. Enkelt uttryckt skulle man

kunna säga att det inte finns någon anledning till panik och att protektionismen gör betydligt större skada än nytta.

ATT OUTSOURCING är något ofrånkomligt är positivt för länder med många leverantörer av sådan utlokaliserad verksamhet. Särskilt Indien har seglat upp som en ledande nation i sammanhanget och bli-

vit ett veritabelt hemmakontor för nästan hälften av företagen på den så kallade Fortune 500-listan, till exempel General Electric, ABN Amro Bank, American Express, British Airways, HSBC och Citibank. Dessa företag och en lång rad andra har flyttat en ansenlig del av sin globala verksamhet till Indien, ibland genom

Beprövade. Indiska företag kan konkurrera med god engelska och stor erfarenhet av outsourcing.

Foto: Reuters/Scanpix

att flytta hela avdelningskontor från Boston eller Birmingham till Bangalore. Indien är nu så etablerat inom it och tjänsteleverans att, som chefen för ett ledande it-företag nyligen sa till mig, indiska företag inte längre behöver ha något inslag om "Varför just Indien?" i sina powerpoint-presentationer.

Indisk industri uppskattar tillväxten i den sektor som levererar tjänster till utlandet till omkring 40 procent enbart för 2005. Därmed kommer intäkterna från landets kombinerade it- och it-relaterade industri (gränsen är ofta flytande) att uppgå till omkring 22 miljarder US-dollar. Indiens största företag på området, Tata Consultancy, Infosys och Wipro, rapporterar imponerande vinster och tvåsiffriga tillväxttal, med god orderingång och intäkter som nu för vart och ett av dem når över miljardstrecket.

Men landets starka tillväxt och uppsving på detta område väcker två frågor. För det första: Kommer man att klara den växande konkurrensen från i synnerhet Kina och de växande östeuropeiska ekonomierna, som geografiskt och kulturellt befinner sig så nära de västerländska beställarna?

Flertalet experter svarar ja på frågan. Indiska företag håller ställningarna som kostnadssparare för kunder

i väst, men det är bara en av orsakerna till Indiens popularitet. Faktum är att man på sina håll i Ryssland, Kina och Malaysia i dag erbjuder lägre priser än de indiska företagen gör. Indien behåller sin position av två skäl. Det första är givetvis engelskan, som har talats längre, i bredare folklager och bättre i Indien än i de flesta konkurrentländer. Detta är en fördel som torde bestå i minst tio år till, trots kinesernas ambitioner att lära sig språket. Det andra skälet är att de indiska företagen är väl beprövade.

En amerikansk chef för ett globalt företag konstaterade nyligen att vem som helst precis var som helst i världen kan öppna ett callcenter och bemanna det med 200 personer, men indierna har skaffat sig en unik kompetens i projektledning, som gör att företagen fungerar också efter den första månaden eller den första uppgiften. I branschen talar man gärna om skalbarhet och leveransduglighet, med andra ord förmågan att under stark press klara av en och samma beställares skiftande behov, där vart och ett kräver sin speciella kombination av snabbhet, dimensionering och bemanning.

Indiska företag har visat sig vara skickliga på just detta. Eftersom de redan har lång erfarenhet på områ-

Forts. nästa sida

Altstadtbrücke. Bron förenar Görlitz och Zgorzelec. Foto: Görlitz 2010

Återförening av en stad

BROBYGGEN. Den nya bron över Neisse mellan Görlitz och Zgorzelec är som en utsträckt hand mellan det gamla och det nya Europa. Det pågår en ständig rörelse i båda riktningarna och man hör både polska och tyska i vimlet.

Görlitz är sedan gammalt en knutpunkt och mötesplats. Här korsade en gång Via Regia – den östvästliga handelsvägen från Galizien till Galicien – vägen från Östersjön till Adriatiska havet. I dag ligger den tyska staden Görlitz på flodens västra sida och den polska staden Zgorzelec på den östra. Före 1945 var detta en stad. Under en period fanns det sju broar mellan de båda sidorna. Andra världskriget klippte av alla förbindelser och under den kommunistiska tiden fanns det bara en – strängt bevakad – bro här.

Sedan oktober 2004 finns också Altstadtbrücke, en bro för fotgängare som binder samman de centrala delarna av de båda städerna. Den delade staden håller på att växa ihop igen. Man samarbetar på kommunal nivå, till exempel besöker polska och tyska barn varandra på skolor och daghem. På konstens område pågår ett intensivt utbyte med gemensamma utställningar och installationer.

På den tyska sidan har man kommit långt i restaureringsarbetet efter DDR-tidens förfall och en del kallar åter Görlitz för "Tysklands vackraste stad". Här finner man gotisk arkitektur, renässanshus och barockpalats, och varuhuset Karstadt är inrymt i en praktfull jugendbyggnad. På den polska sidan har man inte hunnit lika långt med renoveringen, men husen längs de större gatorna i centrum har redan fått en första ansiktslyftning.

Ett stort problem för Görlitz är demografin – staden riskerar att bli ett "Pensionopolis". Lösningen finns i Zgorzelec, där befolkningen är betydligt yngre. I Görlitz står många av de vackra husen tomma, i Zgorzelec råder bostadsbrist.

Båda har alltså mycket att vinna på ett närmande och sammangående. Staden har nominerats till europeisk kulturhuvudstad 2010, en kandidat på båda sidor av bron.

BODIL ZALESKY

Fort. Om Kina är världens fabrik ...

det, särskilt i fråga om mjukvara, har de utvecklat en förmåga att snabbt bygga upp verksamheten, utöka den och vidareutveckla sin teknik. En lång rad världsomspännande undersökningar visar att kunderna genomgående är mycket nöjda med indierna, även om det ibland kan uppstå problem eller rentav komiska situationer när man talar engelska med stark brytning. Av de företag i USA som lägger ut till Indien gör flertalet det till kostnader som är 50 till 70 procent lägre än på hemmaplan.

För stora beställare från USA, Kanada och Storbritannien erbjuder Indien också den stora fördelen att beställarna är väl förtrogna med landet och den ekonomiska strukturen och har en bred kontaktyta genom yrkesverksamma indier i de egna länderna. Det är i själva verket en grupp som hjälper Indien att samarbeta. Dessutom befinner sig varumärkeskydd och skadeståndsjuridik på en mer avancerad nivå i Indien än i Kina och flertalet konkurrentländer. Vidare torde inget annat utvecklingsland kunna mäta sig med Indiens rika utbud av författare, journalister, akademiker, formgivare, filmproducenter och advokater. Sammantaget ger detta indiska företag ett försprång när det gäller fackkunskaper och trovärdighet.

Detta betyder förstås inte att Indiens ställning kommer att förbli ohotad. Konkurrensen hårdnar mellan de nuvarande aktörerna, nya länder är på väg in på scenen och beställarna är alltid rädda för att lägga alla ägg i samma korg. Sydafrika har till exempel potential att mäta sig med Indien i många enskildheter, tack vare bättre infrastruktur och kulturell närhet till många europeiska länder som Nederländerna och Tyskland. Antalet teletjänstföretag i Sydafrika ökar och väntas ha fördubblats om fyra år. Och Vietnam har en stor befolkningsandel som är högt utbildade naturvetare och tekniker.

Men Sydafrika kan inte erbjuda lika låga löner som Indien, medan Vietnam inte kan erbjuda samma utbredda bruk av talad engelska. En undersökning från managementkonsulten McKinsey visar hur fragmenterade, ekonomiskt svaga och tekniskt underlägsna kinesiska outsourcingföretag är jämfört med de indiska. Men både Kina och Indien och andra länder kommer att få ytterligare verksamhet helt enkelt därför att kakan är så gigantisk och växer så fort. Det finns också specialområden som ofta har vuxit fram tack vare kulturell närhet och därmed skapat utrymme för många konkurrenter. Så skulle till exempel japanska företag hellre lägga ut tjänster till Kina än till Indien.

Men sett på medellång sikt kommer Indien att behålla sin relativa

topposition av det enkla skälet att inget annat land har så stor befolkning och sådan erfarenhet.

DEN ANDRA FRÅGAN är än mer brännande och känslig mot bakgrund av de ljusa bilder som målas upp. Hjälper outsourcingen verkligen Indien så mycket som det påstås? Eller finns det en avigsida?

Frånsett de vanliga problemen med att driva ett typiskt outsourcingföretag (antingen det gäller teletjänster eller en receptutskrivning) – såsom hög personalomsättning, många fall av utbrändhet, krav på kvalitetssäkring och datasäkerhet – finns det ett antal långtgående konsekvenser av outsourcing som är svåra för landet.

För det första är merparten av det arbete som för närvarande läggs ut till Indien av enahanda karaktär och därmed av mindre strategiskt värde för uppdragsgivarna. Vid en omsvängning i ekonomin eller en bestående nedgång i västerländska ekonomier skulle de indiska företagen hastigt råka i knipa, trots landets goda rykte. Vissa indiska företag vill gärna skapa ökat mervärde på specifika områden som bankverksamhet, teknikföretag och konsultverksamhet, men det är bara ett fåtal. I det stora hela finns det en alltför utbredd självbelåtenhet i Indien. Man har inte tillräcklig framåtanda för att skapa exklusiv verksamhet som värderas högt och bedrivs långsiktigt.

För det andra är outsourcingens kvantitativa betydelse för en större ekonomi begränsad. Hela outsourcingindustrin (inräknat it och it-relaterade tjänster) utgör för närvarande mindre än en procent av Indiens BNP och sysselsätter drygt en miljon människor. Det är en mycket liten andel av den utbildade arbetskraften, för att nu inte tala om den totala arbetskraften som uppgår till över 400 miljoner människor. Ser vi tio år framåt i tiden räknar inte ens de mest optimistiska bedömarna med mer än en fördubbling av arbetsstyrkan hos tjänsteleverantörerna fram till 2015. Och då kommer ändå Indiens totala arbetsstyrka att uppgå till 450 miljoner människor.

Outsourcingen tillför otvivelaktigt Indien värdefull utländsk valuta. Den främjar landets varumärkesidentitet och kanske också utbildningsmöjligheterna men är fortfarande i allt väsentligt ett fenomen som bara berör städernas medelklass. Det förbleknar helt när perspektivet vidgas till att omfatta hela Indien, som alljämt i första hand är ett jordbruksland med överväldigande fattigdom och akut brist på vatten, energi, vägar, utbildning och sjukvård.

Slutligen rymmer Indiens mångomtalade it-kapacitet en uppenbar paradox, nämligen den att it saknar reell betydelse för de flesta indier i deras dagliga tillvaro. Där lyser också servicekultur, transparens och effektivitet med sin frånvaro. Indiens it-industri har varit ensidigt exportinriktad och relativt oberörd och opåverkad av bristen på datorstödd automation på hemmamarknaden. I Indien har myndigheter, allmänna sjukhus, universitet och andra större institutioner inte ens den mest elementära datorisering. Detsamma gäller fastighetsregistren som befinner sig i ett sådant skick att stora markområden saknar entydigt dokumenterade ägarförhållanden (vilket är ett av skälen till att så stor andel av landets domstolsärenden gäller just fastighetsägan). I själva verket är it-inflytandet i landet i stort så försvinnande litet att det placerar Indien nästan sist (av 55 länder) i det Information Society Index över allmän datoranvändning som årligen upprättas av International Data Corporation.

Där rankas till och med Saudiarabien, Egypten, Rumänien och Costa Rica alltid högre än Indien.

Låt oss ta två aktuella exempel. I en mycket omfattande indisk domstolsprocess med konsekvenser för olje- och gassektorn rapporterades det att helt avgörande rättsliga

dokument hade kommit bort. I vilket annat land som helst skulle det ha funnits skannade, bestyrkta och arkiverade kopior av sådana handlingar. Och för några år sedan ställdes utländska investerare inför en situation där de inte visste om de skulle skratta eller gråta. Det var när Indiens desinvesteringsminister vid en internationell konferens generat avslöjade att lagfartsbeviset för landets största statsägda hotell var försvunnet!

SAMMANFATTNINGSVIS är det bättre för Indien att ha sin outsourcingindustri än att inte ha den, men ensam har den ingen central plats i den ekonomiska planeringen eller i reformstrategin. Indiska företag i denna bransch kommer att göra goda vinster i ytterligare några år, men det vore mycket dumt av Indien att vila på sina lagrar och producera en armé av telefonoperatörer åt världen. Outsourcingen bör indierna betraktas som en bonus och satsa på ekonomiska reformer som lägger stark tonvikt vid att skapa arbeten inom tillverkningsindustrin, att vitalisera jordbruket och att förbättra levnadsvillkoren på landsbygden. För om tio år – och tjugofem – är det på landsbygden som de flesta indier kommer att bo.

**Hjälper
outsourcingen
verkligen Indien
så mycket
som det påstås?
Eller finns det
en avigsida?**

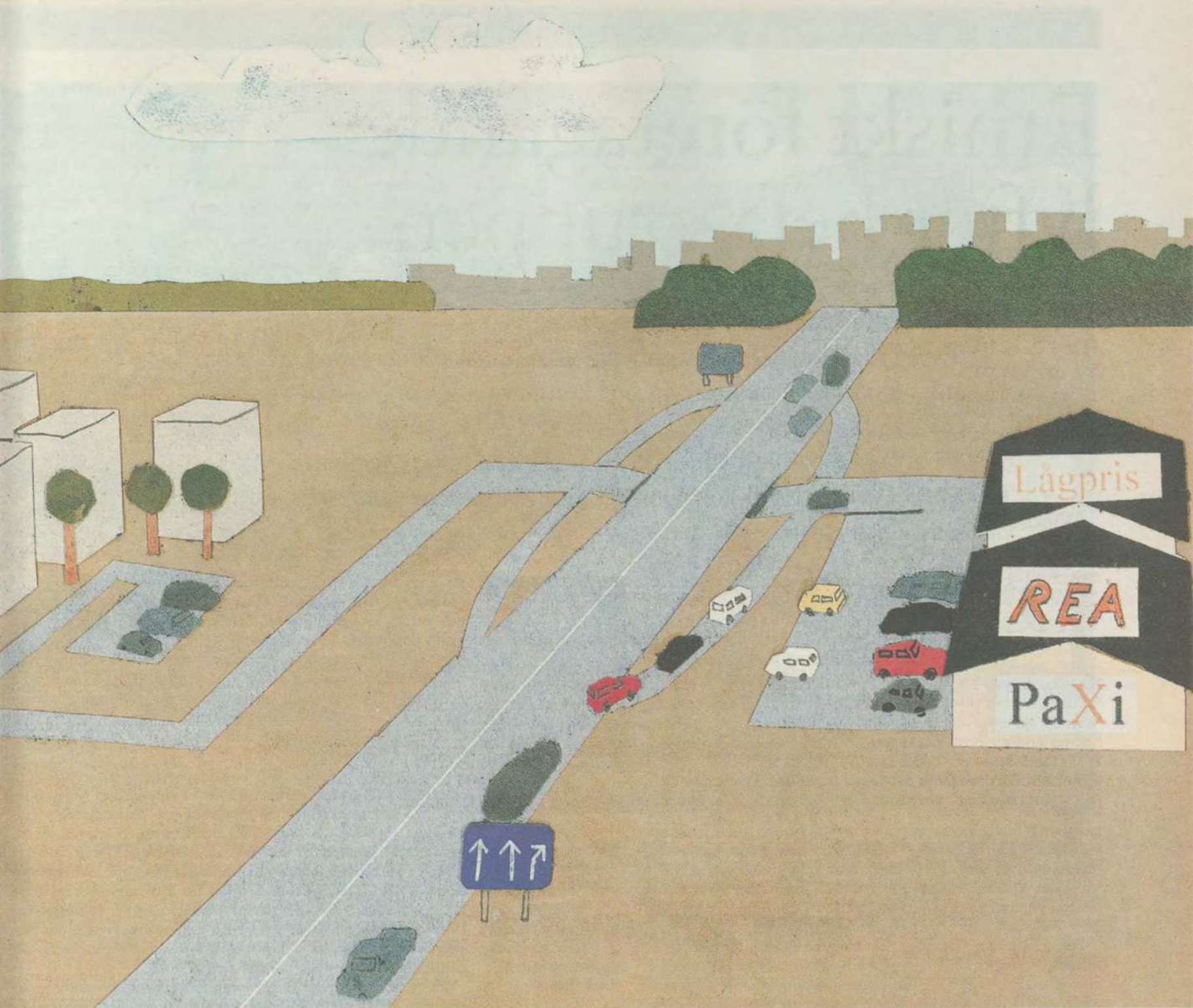

Illustration: Claes Jurander

TEMA: ETNISK EKONOMI

Den etniska ekonomins betydelse för tillväxt och integration förbises ofta av både politiker och forskare. På många håll i västvärlden har den lyckats öka gruppens välstånd och vitaliserat nergångna områden. Men sådan småskalig och nätverksbaserad företagssamhet passar inte in i svenska mallar.

Sidorna 14–24

Etniskt företagande lyfter hela gruppen

ESSÄ/ Företagsamma invandrare. Både i USA och i Europa har invandrarägda företag bidragit till den ekonomiska tillväxten. De har lyft nedgångna områden och genom sina kontaktnät internationaliserat de lokala ekonomierna. Det välstånd företagen skapar sprider sig till hela den etniska gruppen och stärker medlemmarnas ställning i samhället. Trots detta har den etniska ekonomin ignorerats av traditionella nationalekonomer och näringslivsexperten.

På fjärde våningen i en sliten fastighet strax öster om centrala Los Angeles ligger Guy Massuds lager och fabrik. Här tillverkar och försänder Massud, invandrare från Israel av marockansk härkomst, mönstrade skinn- och vindtygsjackor som på varuhus säljs för 300–500 dollar styck. Massud har här 120 personer anställda som sömmare, förmän, kundtjänstpersonal och speditörer. Många av dem har lärt upp i jobbet av Massud och hans personal. De flesta sömmarna är invandrade män från Centralamerika och Mexiko, medan förmännen och de skrivbordsanställda är av mer blandat ursprung; där finns bland annat infödda vita, afrikan-amerikaner och koreaner. Massud har även underleverantörer som arbetar med produkterna på andra ställen och sysselsätter därigenom ytterligare 250 personer. I det livaktiga industriområdet där Massuds fabrik ligger finns hundratals andra textilindustrier som ägs av invandrare från Israel, Korea, Iran, Vietnam, Mexiko, Pakistan och andra länder. Det sysselsätter tusentals människor och har bidragit till att Los Angeles tagit över New Yorks roll som USA:s viktigaste textilcentrum.

Det är inte bara i ekonomiska tillväxtområden i det nordamerikanska solbältet som invandrare bedriver affärsverksamhet. I mitten av 1970-talet hade den en gång så blomstrande klädbranschen i West Midlands i England så svårt att hänga med i konkurrensen från utlandet att den kom att kallas "skymningsindustrin". Endast cirka 6 500 personer arbetade kvar. Under den följande tioårsperioden skedde en remarkabel vändning då asiatiska invandrare från Östafrika och Indien slog sig ner i området, byggde upp ett stort antal små, flexibla företag och fick textilindustrin som låg i dödsryckningar att på nytt bli konkurrensmässig. Små invandrarägda företag specialiserade på jeans samt sport- och fritidskläder hade i slutet av 1980-talet omkring 30 000 anställda, många av dessa kvinnor födda i Indien.

År 1999 arbetade i Tyskland över 260 000 utlänningar (en fjärdedel kvinnor) i egna företag som totalt hade nästan 800 000 människor anställda. Kvoten egenföretagare bland icke-etniska tyskar, 9 procent, var bara aningen lägre än de 10 procenten för befolkningen som helhet. Bland de större grupperna företagare finns italienare, turkar och greker, invandrare som en gång kom till Tyskland som fabriksarbetare under efterkrigstidens kraftiga ekonomiska uppgång. En särskilt livaktig sektor är mat- och restaurangbranschen. År 1992 ägde utlänningar eller icke-etniska tyskar en tredjedel av alla restauranger i Tyskland. De tillgodosåg både de egna landsmännens och de infödda tyskarnas kulinariska böjelser och bidrog samtidigt till liv och rörelse i försummade områden. Den snabba tillväxten för invandrarägda matvarubutiker och restauranger fick på sina ställen skjuts av turkiska detaljhandlare, som hjälpte sina landsmän med att hitta butikslokaler och erbjuda grossistvaror och även bidrog med marknadsföringsrådgivning, som till exempel butiksnamn på tyska.

Som framgår av dessa exempel har såväl små som medelstora invandrarägda företag bidragit rejält till den ekonomiska tillväx-

Av
Steven
Gold

Professor i sociologi
vid Michigan State
University, USA

Översättning
från engelska av
Olov Hyllienmark

ten under de senaste decennierna, särskilt i nedgångna stadsområden. De har skapat jobb, mött ett behov av varor och tjänster och sett till att lokalt producerade varor kunnat hålla sig ekonomiskt livskraftiga i en uppskruvad, global konkurrens. Rörelsen och aktiviteten som dessa företag ger upphov till har dessutom bidragit till att bromsa förfallet i många stadsdelar och områden och rentav fått somliga av dem att blomstra. De anställda spenderar sina inkomster på en mängd olika varor och tjänster i närområdet, vilket ytterligare har stärkt den lokala och regionala ekonomin.

Innovationsförmågan och kunskaperna hos affärsfolk som invandrat har gjort en mängd produkter och tjänster – från thaimassage och gatemarknader till mjukvara och barnomsorg – tillgängliga för lokala konsumenter och företag. Närvaron av invandrarföretagare har dessutom i en rad länder och på en rad orter bidragit till att den lokala ekonomin har blivit än mer internationaliserad. Konsumenter på orten har fått möjlighet att köpa utländska varor, företag på orten kan sälja sina produkter utomlands och dessutom har investeringar från utlandet stimulerat den ekonomiska tillväxten och internationella nätverk etablerat sig där det tidigare inte har funnits några.

På många sätt tycks den ekonomiska verksamhet som invandrare står för vara ett skolboksexempel på hur en fri marknadsekonomi borde fungera. Affärsfolk som flyttar från sitt hemland och tror på sin egen förmåga och potentialen hos värdlandets ekonomi är villiga att sätta sina tillgångar på spel genom att starta företag. Och genom att utnyttja sitt och andras kunnande, kapital och organisatoriska förmåga samt eget hårt arbete berikar de sig själva i reda pengar på samma gång som de berikar sin nya omgivning både socialt och ekonomiskt. Trots det har traditionella nationalekonomer och andra näringslivsexperten till stor del negligerat invandrarföretagen och överlåtit åt närområdesaktivister, journalister och samhällsvetare att dokumentera vad dessa har bidragit med.

Ideologiskt och politiskt överensstämmer föreställningen om etniskt småföretagande som fungerande bas för lokal utveckling med ett brett spektrum av politiska synsätt, allt från nykonservatism till Louis Farrakhans etniska nationalism. Till och med marxister och andra vänstergrupperingar, som annars kan tyckas skygga för marknadslösningar på sociala problem, har blivit positivt inställda till idén om etniskt företagande och tolkar den som ett uttryck för kollektivism inom en folklig gemenskap snarare än som individualistiskt egenintresse. På det sättet har föreställningen om etniskt företagande på de flesta håll mötts med öppna armar som en möjlig lösning på många ekonomiska och sociala problem, som finns hos minoritetsgrupper och i de nedgångna områden där de ofta bosätter sig.

I VID BEMÄRKElse står termen etnisk ekonomi för de jobb, företag och andra ekonomiska fenomen där en etnisk grupp är aktiv.

Ekonomi ljusnar när det är släkt.

Familjemedlemmars arbete är viktigt i den etniska ekonomin.

Foto: Bojan Breclj/
Corbis/Scanpix

En etnisk ekonomi inbegriper såväl offentlig som privat sektor. Ett exempel: Om en etnisk grupp påverkar vilka som ska anställas inom en viss offentlig verksamhet, bör denna verksamhet räknas in i deras etniska ekonomi. Och när medlemmar av en etnisk grupp kan få lån, jobb, hjälp med att flytta tillbaka eller utbildning via ett etniskt eller religiöst grundat välfärdssystem deltar även de i en etnisk ekonomi. Egenföretagarna, deras familjemedlemmar som arbetar utan lön samt deras anställda ur samma etniska grupp ingår i det som kallas för etniskägda ekonomi. De vidare aspekterna av etnisktekniskt liv, däribland etniska nätverk som hjälper till att finna anställningar i företag utanför den egna folkgruppen, benämns etniskkontrollerad ekonomi.

Under de senaste decennierna har de industrialiserade samhällena, såväl i Nordamerika och Västeuropa som i det före detta Sovjetdominerade blocket och flera u-länder, ansatts av ett antal sociala och ekonomiska problem, i synnerhet kapitalflykt och en avindustrialisering kopplad till ett postfordistiskt produktionsätt, vilket tillsammans resulterat i att tusentals jobb har försvunnit och livskvaliteten i samhället i stort försämrats. Oturligt nog har denna utveckling skett i en tid präglad av global konkurrens, ekonomisk tillbakagång, framväxten av nyliberala ideologier och kraftfulla kampanjer för skattesänkningar. Som en följd har den offentliga maktens möjligheter att förbättra villkoren varit begränsad.

Men under samma period, och ibland just på de ställen som råkat i rejäla ekonomiska bekymmer, har forskare, journalister och regeringstjänstemän kunnat märka att det uppstått en rad livaktiga och framgångsrika ekonomiska initiativ som lyckats ge ägarerna bärning, skapa jobb, förse en marknad med varor och tjänster och gjuta nytt liv i nedgångna områden. Denna ekonomiska utveckling kopplas ofta samman med etniska gruppers verksamhet. Genom att de stödjer sig på delade resurser och kunnande, nätverk baserade på ömsesidigt förtroende, familjemedlemmars arbete samt kopplingar till import och export lyckas etniska grupper samla kapital, arbetskraft, affärskunnande samt de varor som behövs för att starta och framgångsrikt driva företag och erbjuda arbetstillfällen. De har hittat en tillväxtpotential i omgivningarna

som i stor utsträckning övergetts av de traditionella ekonomiska aktörerna. I sådana miljöer är det grupper, allt från koreanska småbutiker till israeliska byggnadsentreprenörer och sydasiatiska dataingenjörer, som definierar de sociala och ekonomiska målen och normerna för utbyte. Personer ur samma etniska gemenskap tar på sig ansvaret för att bidra till kollektivets väl och hjälper varandra att uppnå ekonomisk trygghet, snarare än att sträva efter individuell ekonomisk vinning. Men genom att arbeta kollektivt kan de förbättra förutsättningarna både för varje individuell arbetare och för områdena där de bor. Förutom den uppenbara nytta som den låga kapitalkostnad självhjälpsprogram av det slaget för med sig, lyckas etniska ekonomier ofta förkroppsliga delade värderingar, ta itu med grundläggande behov och skänka deltagarna ekonomiska och samhälleliga insikter som kan användas inom andra områden av tillvaron.

Nyligen publicerade siffror från USA tyder på att invandrare med egna företag ofta förfogar över större ekonomiska tillgångar och inkomster och når inkomstnivåer jämförbara med infödda vita snabbare än invandrare som försörjer sig genom anställningar av olika slag. Undersökningar som gjorts i Miami visar att kubaner som arbetar åt kubanska arbetsgivare tjänar mer i förhållande till sin utbildning än landsmän som arbetar på vanliga företag. Många studier har visat att de som har släktingar med egna företag i högre utsträckning är benägna att själva bli egenföretagare. Med andra ord kan etniska ekonomier reproducera sig.

DET FINNS FOLKLIGA föreställningar som kopplar invandrarföretag till etniska schabloner. Till exempel utmålas judar som "sluga" affärsmän, asiater påstås besitta en både medfödd intelligens och gränslös arbetsmoral, medan folk från Mellanöstern sägs vara enastående skickliga på köpsläende. Invandrarfientliga rörelser förklarar etniskekonomisk framgång med hemliga ränksmiderier som myndigheterna ofta deltar i och som ger invandrare särskilda privilegier och lågräntelån som de infödda medborgarna inte får tillgång till.

Vid en närmare granskning finner man att sådana påståenden har lågt förklaringsvärde och främjar fördomar. Samhällsveten-

skaplig forskning visar att egenföretagandet bland utlandsfödda i många länder är högre än bland infödda. Även om man kan anta att en del invandrare ägnar sig åt företagande i sitt vårdland helt enkelt för att de föredrar den sortens arbete framför annan sysselsättning, kan man också genom sociologisk analys av egenföretagandet tolka detta som en reaktion på sämre förutsättningar.

Max Weber spårade den moderna kapitalismens ursprung i kalvinisternas behov av en försörjningskälla, utestängda som de var från arbeten i ämbetsmannakåren och krigsmakten. Det missgynnade utgångsläge en invandrare har – dåliga språkkunskaper, begränsad kunskap om vårdlandets kultur, avsaknad av i vårdlandet erkända utbildningsdiplom, titlar och tillstånd, få anknytningar till vårdlandets institutioner, avsaknad av medborgarskap och utsatthet för diskriminering – stänger honom ute från de jobb han vill ha på befintliga företag. Hans enda möjlighet är egenföretagande. Men det krävs resurser, som investeringspengar och förmåga att driva ett företag, för att detta ska bli framgångsrikt. Eftersom missgynnade grupper ofta saknar sådana resurser är sämre förutsättningar ingen tillräcklig förklaring till att en given grupp ägnar sig åt egenföretagande. Den högsta graden av egenföretagande finns i de etniska grupper som präglas av en kombination av dåliga förutsättningar och resursrikedom.

Bland de kulturella, grupptillhörighetsbetingade och sammanhangsberoende resurser som invandrade företagare utnyttjat för att bygga upp etniskekonomiska verksamheter finns kapital, yrkeskunnande, erfarenhet av att göra affärer, importerade varor, etniskt baserad samverkan, tillgänglighet på billig arbetskraft och hög koncentration av invandrare i bestämda geografiska områden. Förekomsten av kapitalkällor inom den egna folkgruppen är av grundläggande betydelse för etniska ekonomier. I och med den ökande ekonomiska globaliseringen utnyttjar vissa etniska grupper utländska kapitalkällor jämte kontakter med förmögna landsmän och vårdlandets etniskekonomiska inrättningar. Dessutom brukar finansierare ofta ha ett nära förhållande till låntagarna inom samma etniska gemenskap och erbjuder därför i många fall också ytterligare tjänster, som affärsrådgivning och rekommendationsbrev.

Grupper som koreaner, iranier och taiwaneser kan hämta omfattande ekonomiska resurser från sina ursprungsländer till vårdlandet. Det är till och med så att invandringslagarna på flera håll, som i USA, Kanada och Nya Zeeland, ger invandrare som är villiga att investera i den lokala ekonomin och skapa jobb möjlighet att få uppehållstillstånd. Även invandrare ur medelklassen, som vanligtvis inte har förmögenheter, brukar oftast ha med sig en viss summa pengar vid flytten, efter att ha sålt hem och lösöre. Utöver det besitter många av dem både yrkeskunnande och akademiska titlar, vilka utgör anseende ekonomiska värden.

På grund av den politiska situationen kan flyktingar vanligtvis inte föra över tillgångar hemifrån till vårdlandet. Men genom att utnyttja kontakter inom den egna folkgruppen har många lyckats finansiera affärsverksamheter. Ett konkret exempel: Det kapital som kineser i Asien ställer till förfogande är en mycket viktig resurs för kinesiska företagare i USA, Kanada, Italien, Belgien, Storbritannien, Frankrike och Australien. Förmögna kineser från Hongkong, Singapore, Malaysia och Taiwan söker aktivt efter investeringsmöjligheter i dessa länder, ibland som ett sätt att föra över tillgångar inför en egen eventuell flytt. Kapitalet sätts i arbete inom bankväsende och fastigheter. Utan sådana kapitalkällor utifrån hade förmodligen de fastigheter där många vietnamesiska, koreanska och kinesiska företag i Nordamerika har sitt säte – där ibland nybyggen i stor skala i Torontos och Los Angeles förorter – aldrig kommit till.

BLAND SENARE TIDS invandrare och flyktingar finns många folkgrupper representerade – iranier, kineser, kubaner, libaneser, kaldeer, israeler och armenier – med gott om individer med kunskande och tidigare erfarenhet av entreprenörskap. Genom att använda sitt kunnande, kontakter och kapital från utlandet lyckas de snabbt anpassa sig till den nya näringslivsmiljön. Några av dessa grupper, som kineser, utmärker sig, liksom filippiner, pakistanter, indier, invandrare från före detta Sovjetunionen, taiwaneser, iranier och egyptier, för sin goda tekniska och annan yrkesutbildning. De utövar ofta sitt yrke genom att öppna egna kontor eller bolag i vårdlandet och blir på det sättet både entreprenörer och yrkesmän.

Invandrade grupper utnyttjar ofta sina språkkunskaper, kunskaper om den egna kulturen och kontakter utomlands för att

importera varor. Eftersom arbetskraften generellt är billigare i andra länder är importerade varor ofta billiga jämfört med liknande produkter som finns på marknaden i vårdlandet, vilket gör försäljning av sådana varor lönsam. Grossister och importörer inom en etnisk ekonomi sluter ofta kooperationsavtal (så kallad vertikal integration) med detaljister i samma folkgrupp. På det sättet får importörerna en färdig marknad för sina varor och detaljisterna en billig och pålitlig leverantörskanal. Ett exempel: På 1970-talet blev Korea en viktig perukproducent. Koreansk-amerikanska entreprenörer tog aktiv del i import och försäljning eftersom de kände till vilken sorts produkter de amerikanska konsumenterna, särskilt innerstadsfolk, önskade köpa och vidarebefordrade upplysningarna till fabriker i Korea. Ända sedan dess har koreanska entreprenörer fortsatt att vara delaktiga i import och försäljning av konsumtionsvaror tillverkade i Asien, även om de inte längre begränsar sig till peruker eller varor producerade i Korea. I mitten på 1990-talet uppskattade den koreansk-amerikanske sociologen Pyong Gap Min att det i New York och Los Angeles fanns cirka 1 100 koreanskägda importfirmor, som försåg de båda städernas cirka 5 700 butiker ägda av personer ur samma folkgrupp med varor.

Många invandrargrupper och etniska grupper präglas allmänt av en kultur av ömsesidigt förtroende och ett givande och tagande. Grossistpriser, krediter, förfallodagar, banklån och diverse tjänster knutna till affärsverksamheten utformas på ett sätt som invandrarna uppfattar som mer samarbetsinriktat och flexibelt än det etablerade banker, hantverkare, fastighetsägare eller grossister kan erbjuda. Invandrarfamiljer använder sig av nätverk inom släkten eller folkgruppen för att samla ihop pengar och försäkra sig om anställda de kan lita på. På grund av etniska traditioner kring ömsesidiga plikter har invandrare ofta tillgång till lojal och billig arbetskraft i form av familjemedlemmar och personer ur samma folkgrupp som arbetar i utbyte mot en grundförsörjning, i vetskap om att de kommer att bli kompenserade senare. Deras insatser hjälper underfinansierade företag att kapa startkostnader och överleva kassaflödesproblem. Det händer att personer ur samma etniska grupp går ihop, placerar sina företag i samma område och gör gemensamma inköp (så kallad horisontell integration) för att öka vinsterna och stävja den mördande hårda konkurrens som ibland kan vara ett problem i etniska affärsdistrikt.

Fientlighet från vårdlandet – i form av fördomar, våld eller begränsningar i rörligheten – förenar affärsfolk med gemensamt ursprung. De har också sociala gemenskapsband som förstärker känslan av lojalitet och av att man sitter i samma båt. Sådana sociala och ekonomiska förbindelser främjar samarbete invandrarföretagarna emellan. Som ett sista exempel på samarbete kan anföras att invandrade butiksägare brukar ge personer ur den egna etniska gruppen bättre kreditvillkor än etablerade affärskedjor gör, vilket i sin tur stimulerar handeln.

För en invandrarföretagare utgör familjemedlemmar och personer ur samma etniska grupp ofta en källa till pålitlig, billig och kunnig arbetskraft som är villig att godta låga löner och långa arbetsdagar i utbyte mot flexibla arbetsvillkor eller hjälp med att starta egna företag så småningom. Bland personer ur samma folkgrupp men med olika klassbakgrund, som förmodligen aldrig skulle arbeta tillsammans om det inte vore för den gemensamma etniciteten, utvecklas samarbete och ömsesidig hjälp. Arbetsgivare ger ofta högre lön och bättre anställningsvillkor till personer ur samma folkgrupp än till anställda utanför den.

FÖREKOMSTEN AV ett stort antal invandrarföretag på en koncentrerad yta (koreaner eller iranier i Los Angeles, kubaner i Miami, västindier i New York och London, kineser i San Francisco, turkar i Tyskland, nordafrikaner i Frankrike, sydasier i Kanada, ryssar i Israel) ger invandrarföretagare många fördelar. Etniska medier – dagstidningar, veckotidningar, etniska Gula Sidor, tv- och radioprogram – hjälper företag att hitta kunder och ger företagarna möjlighet att köpa och sälja företag, få rådgivning och hitta arbetskraft. Många företag i tjänstesektorn – byggnation, städning, reklam, konsultverksamhet, banker, redovisning, restauranginredning och skyltmakare – växer fram i anslutning till befintliga etniska verksamheter. När etniska enklaver växer i storlek och synlighet drar de till sig personer ur samma folkgrupp från hela den övriga regionen och landet i stort.

Inom det sociala och etniska stratifieringssystemet i både i- och u-länder förekommer det att vissa invandrargrupper intar en posi-

**Fientlighet från
vårdlandet
– i form av
fördomar,
våld eller
begränsningar
i rörligheten
– förenar
affärsfolk med
gemensamt
ursprung.**

tion där de kan dra särskild nytta av befintliga arbetskraftsreserver och konsumentmarknader med kringskuren mobilitet. Dessa grupper fyller upp utrymmet som en krympande, infödd företagarklass lämnar efter sig, anställer invandrare till låg lön, accepterar de risker det innebär att driva företagsverksamhet i för andra oattraktiva områden och utvecklar innovativa metoder för att sälja produkter på ett sätt som ger vinst både till dem själva och det ekonomiska systemet som helhet. Kort sagt blir alla dessa etniskt betingade faktorer till verkkningsfulla instrument för invandrarföretagare och hjälper dem att skapa livskraftiga företag som ger sociala och ekonomiska vinster åt dem själva, den egna gruppen samt de samhällen där de bosatt sig.

DET HAR VISSERLIGEN skrivits en hel del om den sortens företagande som nyss beskrivits, men akademiska näringslivsexperten har mycket sällan ägnat sig åt det. Det beror på att vår tolkning av affärsverksamhet och ekonomisk praxis – etnisk eller av annat slag – i stor utsträckning grundar sig på den neoklassiska ekonomins antaganden och val av studieområden, alltså på ett individcentrerat angreppssätt som betonar vinstmaximering hos självständiga sociala aktörer och utgår från antagandet att alla som är delaktiga i ett ekonomiskt system har lika stora möjligheter, saknar särskilda lojaliteter gentemot varandra och besitter likvärdig information om de ekonomiska alternativ som står till buds. Det har fått till följd att kollektiva och sociala aspekter av det ekonomiska handlandet ägnats väldigt liten uppmärksamhet och att småskaliga, lokalt baserade etniska ekonomiska verksamheter riktade till den egna gruppen – som till exempel olika etniska arbetsmarknader, hem- eller familjebaserade företag, informella kooperativa initiativ och välgörenhet grundad på etnisk tillhörighet – knappt har ägnats några systematiska studier alls.

Nästan allt ekonomiskt handlande inom den etniska ekonomin äger rum i ett sammanhang som bestäms av förbindelser inom de olika gemenskaper människor tillhör: familj och släkt, vännätverk, arbetsrelationer, delaktighet i den egna gruppens olika sammanslutningar, även i dem som bygger på religion, var man bor eller vilket land man kommer från. Neoklassiska ekonomer studerar sällan den sortens kollektiv, vilket däremot akademiker och närmarksaktivister med intresse för kollektivt handlande ofta gör. För dem är i själva verket den etniska ekonomins förmåga att skapa sociala fördelar för gruppmedlemmarna en agörande orsak till att de anser att ämnet är värt att granska och analysera. Neoklassiska ekonomer som avfärdar etniska ekonomier med hänvisning till att de sällan förmår skapa välvärdade jobb i mängd bortser från de många nyttigheter utöver arbetsstillfällen som de ger upphov till.

Ett alternativt synsätt på ekonomiskt handlande, så kallad ekonomisk sociologi eller institutionell ekonomi, betonar sociala och ekonomiska ojämlikheter, kollektiva och interpersonella lojaliteter, tillgångar som delas mellan gruppmedlemmarna och betydelsen av ekonomiska relationer som utvecklats över en längre tid. Det är ett perspektiv som är mer lämpat än den neoklassiska traditionen för att förstå gruppbaserat ekonomiskt handlande.

Etniska ekonomier tillhandahåller nyttigheter och skyldigheter åt människor inom en och samma etniska grupp som inte begränsas till arbetstillfällen eller egenföretagande. Nyttigheterna kan innebära olika välfärdsinrättningar (hälsovård, rabatterade begravingar, låneinstitut, juridisk rådgivning, mat, socialtjänst), utbildning, skapandet av etniska institutioner, talesmän för gruppens intressen, förnyelse och försvar av den egna kulturen och inrättandet av nya bostadsområden.

I gengäld tillhandahåller gemenskapen det etniska sammanhanget. Den förser den etniska ekonomin med arbetskraft, lånemöjligheter och konsumenter. Vidare etablerar och upprätthåller den gruppens kulturella självbild, det inbördes förtroende och den solidaritet som är en förutsättning för den etniska ekonomins existens. Den präglar de etniska bostadsområdena och andra sociala utrymmen samt ger status och legitimitet åt den etniska ekonomins tongivande aktörer: företrädare för välgörenhetsorganisationer, fackföreningsrepresentanter, partiföreträdare, byggherrar och liknande. Förhållandet mellan den etniska ekonomin och den etniska gemenskapen är alltså ofta symbiotiskt. Som en dominikansk företagare i Boston formulerade det för sociologen Peggy Levitt: "Det ingår i företagarens roll att återgälda en smula av det han har fått från gemenskapen."

Den etniska ekonomins icke-jobbrelaterade effekter på den

egna gruppen påverkar i många fall långt fler människor än de som har sin bärning inom den. Till exempel utnyttjar betydligt fler judar i New York eller kineser i San Francisco (liksom personer från samhället i stort) dessa etniska gemenskapers inrättningar, företag och bostadsområden än enbart de som har sin försörjning inom den aktuella etniska ekonomin. Många av dem som drar mest nytta av det etniska ekonomiska samarbetet, som barn, gamla, sjuka och handikappade, nyanlända invandrare, arbetslösa och hemarbetande har i själva verket inte något reguljärt arbete alls. Men genom att dessa personer bidrar med arbetsinsatser, pengar och naturabidrag hjälper också de starkt till att förbättra gruppens gemensamma tillvaro.

Medlemmar av etniska gemenskaper inser att deras personliga ställning och deras sociala, ekonomiska och politiska framtid är beroende av de andra personerna i samma grupp. De uppåtsträvande medlemmarna inser att deras status är beroende av gruppens fotfolk, som utgör deras kunder, anställda och väljare. Likaså vet personer med sämre förutsättningar att deras kontakter med samhället i stort oftast förmedlas genom den etniska gemenskapens elit, som i allmänhet är de enda personer inom det större samhället som de har någon kontakt alls med eller kan göra sin röst hörd hos. Till och med etniskt sammansatta, kriminella gäng upprätthåller starka band till sin etniska gemenskap, till exempel genom att skydda bostadsområdet mot utbölingar.

Historisk forskning har visat att företagare spelar en viktig roll när ett lokalsamhälles gemensamma verksamheter byggs upp. Det finns emellertid en koppling mellan etniska ekonomier och etniska gemenskapers utveckling även hos grupper där egenföretagande inte är lika vanligt. Akademiska studier av etnisk arbetskraft och politiska rörelser visar hur betydelsefullt det kollektiva handlandet är för arbetare – sammanbundna av etniska fackföreningar och arbetssökarnätverk – som ett sätt att uppnå självhjälp, inlemmande i politiken och ekonomisk mobilitet.

Jane Jacobs noterade i sitt klassiska verk om storstäder från 1961 den nyckelroll som småbutiker och andra mindre inrättningar spelar när det gäller att skapa trygghet, liv, rörelse och fotgängartrafik i stadsmiljöer, en roll som går utöver tillhandahållandet av varor och tjänster. De fungerar som närområdets "ögon". Ägarerna är i regel intresserade av grannskapet där de är verksamma och bidrar med socialt kapital genom sitt personliga engagemang. Deras närvaro kan bidra till att ett fattigt, men folkrätt område blir tryggare och mer attraktivt än ett förmögnare, men mindre folkrätt område: "Affärsinnehavare och andra småföretagare är i regel varma anhängare av ordning och reda; de avskyr rån och trasiga fönsterrutor; de vill inte att kunderna ska frukta för sin säkerhet. De är utmärkta väktare av gator och trottoarer så länge de är tillräckligt många."

ETNISKA EKONOMIER utnyttjar den tillit och känsla av samhörighet som existerar inom en given etnisk population i syfte att samla de resurser som krävs för att starta företag. I gengäld bidrar dessa företag till den allmänna välfärden. Även om traditionella ekonomiska analyser brukar bortse från de ramar som kultur, etnicitet och närområde utgör och inom vilka företag verkar, är detta faktorer som förtjänar en ordentlig genomlysning. Etniska företag ger människor ur samma etniska grupp bättre tillgång på jobb, varor, tjänster, inkomster och rikedom. Etniska ekonomier hjälper också till att hålla den fysiska miljön i gott skick, ger stöd åt gemenskapens inrättningar, hjälper behövande, utbildar nyinvandrade, bygger skolor och ger trygghet åt barn, bygger upp politisk makt, skyddar gruppmedlemmar från diskriminering, upprätthåller den kulturella integriteten och bidrar med en värdefull hemkänsla i ett för övrigt ogästvänligt omgivande samhälle.

Kanske kan inte etniska företag skapa några stora mängder högkvalitativa jobb, men de erbjuder arbetstillfällen, inkomster och ett brett spektrum av nyttigheter för gemenskapen. De är dessutom inte blott och bart ställen där kunder köper varor och tjänster och ägarerna hämtar sin försörjning utan snarare verkligt samhälleliga organisationer med kopplingar till ett brett spektrum av relationer. Det är osannolikt att sådana nyttigheter skulle kunna erbjudas via icke-etniska storföretag, som McDonald's eller Seven Eleven, även om de erbjuder i stort sett likvärdiga varor och en jämförbar mängd jobb till minimilön åt boende i området. I det avseendet kan vi konstatera att lokalt baserade etniska ekonomier är av fortsatt betydelse trots att vi blir alltmer delaktiga i en global ekonomi. ■

**Etniska företag
ger människor
ur samma
etniska grupp
bättre tillgång
på jobb, varor,
tjänster,
inkomster
och rikedom.**

¹ Den amerikanska storstadens liv och förfall, övers. Charlotte Hjukström, Daidalos 2005.

Stadsplaneringen skapar barriärer för invandrare

ESSÄ/ Blockerande betongstrukturer. Den svenska regeringen vill gärna tro att invandrarnas svårigheter beror på en strukturell rasism hos medborgarna. Då kan man undvika frågan om de hinderande strukturerna i själva verket finns i den svenska modellen med dess inriktning på storskalighet och generella lösningar. Till dessa utestängande strukturer hör stadsplaneringen, som gör det svårt för invandrarföretag att etablera sig och expandera.

Studier av invandrarföretagens villkor behöver ingen utförligare motivering. Bara det faktum att invandrarföretagandet ökat explosionsartat i många av västvärldens metropoler de senaste femton åren borde räcka för att övertyga myndigheter, politiker, forskare och samhällsanalytiker om att det kan vara mödan värt att ägna sig åt detta ämne. För att förekomma en vanlig invändning bör det påpekas att invandrarföretagandet inte ska romantiseras. Ofta döljer sig hårt och oavlönat arbete bakom det och de barriärer som finns för att få ett anständigt arbete i det nya landet är inte alltid neutrala. Det är inte bara språkhinder och kompetensbrist som spärrar för invandrare utan också fördomar och xenofobi. Men en demonisering av fenomenet – att se det som en del av ett cementerat utanförskap – är heller inte fruktbart. I länder som Storbritannien och USA har många invandrargrupper på ett markant sätt lyckats bryta sig ut ur etniciteten och närmat sig majoritetsbefolkningen. Därmed har företagen kunnat växa betydligt i storlek.

Men det finns ytterligare skäl att studera etnisk ekonomi, nämligen som ett specialfall som tydliggör fenomen som är giltiga för ekonomin i dess helhet. Invandrare är trots allt inte de enda utsatta människorna i den rika världens länder och kanske kan vi genom invandrarföretagaren komma mer generella mekanismer på spåren.

Invandrarföretagare skiljer sig inte på något fundamentalt sätt från vanliga företagare, det är mer en fråga om gradskillnader. De förlitar sig förvisso ofta på gruppresurser för att göra sitt företagande möjligt, men det gör också de genomsnittliga företagarna, om än inte lika tydligt och inte lika ofta. De jobbar hårt, men det gör alla företagare i förhållande till anställda. En viktig drivkraft för invandrarföretagare är svårigheter att få intressanta jobb eller jobb över huvud taget. Men även många genomsnittliga före-

Av
Peter Elmlund
Projektledare för
Urban City Research

tagare har motsvarande drivkrafter. Det kan handla om att kringgå problemet med en alltför låg utbildningsnivå, en i förhållande till personliga intressen felaktig utbildning eller om att hantera den åldersdiskriminering som råder på arbetsmarknaden. Men att ta sig över barriärer är inte den enda drivkraften. Invandrarföretagare är också människor med möjlighetssinne, precis som de genomsnittliga företagarna. I New York har till exempel koreanerna tagit över grönsakshandeln – men bara där. På andra platser i USA har de gått in i andra branscher. Anledningen till detta är att New York har en traditionell stadsstruktur där små grönsakshandlare passar in, vilket är ovanligt i USA.

Begreppet socialt kapital har på senare tid intresserat ekonomiska forskare som förklaringsfaktor till framgångsrikt företagande. Eftersom invandrarföretagare i regel har svårare att låna i bank än majoritetsbefolkningens motsvarigheter och därför är mer beroende av socialt kapital, borde detta specialfall av företagandet vara ett fruktbart studieobjekt. Samma sak när det gäller kluster. Det är till exempel väl belagt att invandrare som bosätter sig i samma område ofta lyckas utnyttja denna situation som en resurs. Det gör också företagare i gemen när de bildar regionala kluster, vilket till exempel Robert Putnam visat.¹ Vad studier av invandrarföretagare kan visa är hur denna process börjar och hur den varierar med platsens förutsättningar, eftersom etniska grupper med likartade förutsättningar bosätter sig på olika ställen runt om i världen.

Invandrarföretagaren, som del av en etnisk grupp, är helt enkelt ett intressant fenomen att studera därför att denne är en mer extrem variant av den vanlige företagaren. Det kan rentav vara så, vilket onekligen vore ironiskt, att den etniska ekonomin, som av ekonomer och sociologer länge ansetts höra samman med ett förkapitalistiskt stadium, utgör en sorts stormtrupp för den nya ekonomi, känne-

tecknad av globalisering, flexibilitet, diversifiering, organisatorisk nedskälning och urbanisering, som växer fram i vårt postfordistiska landskap. Det finns en del forskning som bekräftar det. Det är välbelagt att invandrarföretagande har spelat en viktig roll i gentrifieringsprocessen av nedgångna innerstadsområden i många stora städer i väst. Den vitalitet som uppstår på invandrarnas gator tenderar att dra till sig människor från majoritetsbefolkningen. Urbansociologen Saskia Sassen har pekat på hur invandrarföretagare etablerar sig i de globala storstäderna och tar del av serviceekonomins tillväxt.² Här är det inte bara fråga om att befintliga invandrare startar företag, utan också om att nya invandrare strömmar till, lockade av möjligheterna att göra detsamma. Från att ha varit en region dominerad av storföretag har Los Angeles omvandlats till en av de mest småföretagartäta regionerna i USA. Här har invandrarföretagande spelat en stor roll. Under perioden 1970–1990 ökade andelen infödda företagare med några få procent medan andelen invandrarföretagare ökade mycket kraftigt.

Vad vi kan se runt om i världen är alltså inte bara att storföretagen i väst lägger ut produktion till låglöneländer, vi ser också hur immigranter från tredje världen startar företag i väst och därmed återför produktion som tidigare försvunnit. I både Europa och USA har textilindustrin fått en renässans på detta sätt. Den enorma diversifieringen av produkter och tjänster i våra stora, kosmopolitiska regioner kan också kopplas till utbredningen av den etniska ekonomin.

STUDIER AV DEN etniska ekonomin kan också kasta ljus över icke-ekonomiska aspekter av företagandet. Det är till exempel inte ovanligt att invandrarföretagare blir viktiga talesmän för sin etniska grupp, att de fungerar som viktiga länkar i många människors nätverk, att de genom sin närvaro i samhället gör den etniska gruppen synlig, att de tar stort ansvar för sin när-

¹ Robert Putnam et al., *Den fungerande demokratin: medborgarandans rötter i Italien*, övers. Margareta Eklöf, SNS 1996.

² Saskia Sassen, *Global Networks, Linked Cities*, Routledge 2002.

miljö eller att de ofta får rollen av "public characters". Dessa sociala aspekter av företagande är sorgligt bortglömda. Orsakerna till detta är flera. Under större delen av 1900-talet regerade tankefiguren "den industriella logiken" i västländerna. Enligt denna skulle allt fler områden av samhället industrialiseras. Stordriftens överlägsenhet skulle resultera i ett samhälle baserat på stora företag, stora organisationer och alltmer formaliserade förbindelser mellan anonyma människor i storstadsmiljö. Företagandets villkor var helt enkelt inte intressanta att studera. När antalet småföretag började växa under 70-talet kom detta som en chock för forskarvärlden, och en del ägnade 80-talet åt att ifrågasätta statistiken.

Ett annat skäl är specialiseringen av forskningen, också det en effekt av "den industriella logiken", som lett till en oförmåga att se samband med fenomen som ligger utanför det egna området. Det är symptomatiskt att ekonomer visat ett närmast totalt ointresse för forskningsområdet etnisk ekonomi, som domineras av sociologer, antropologer och andra som arbetar med migrationsfrågor. Ett specifikt problem för välfärds- och industrinationen Sverige är förstås vår formella attityd till samhällsproblem. Vi tänker i termer av generella välfärdssystem och tenderar att bortse från livet utanför systemen.

I Sverige finns dessutom en tendens att stoppa huvudet i sanden så fort forskningsresultat direkt eller indirekt kritiserar välfärdssystemen. Att den integrationspolitiska maktutredningen lades ned förra året och omvandlades till ett löst forskningsprogram hänger sannolikt samman med att dess slutsatser var politiskt besvärande – man sade i klartext att den förda politiken var felaktig. I stället tillsattes en ny utredning med titeln "Utredningen om makt, integration och strukturell diskriminering" (se *Axess* 4/04). Det intressanta här är att medan den förra försökte analysera den samhällseliga strukturen och den förda politiken för att komma åt den stora arbetslösheten bland invandrare, försöker den senare förklara problemet med det empiriskt nebulösa begreppet strukturell rasism. Alltså: den svenska politiska modellen är det inget fel på, det är den dolda rasismen hos det svenska folket som är problemet.

Men om vi studerar OECD-rapporten "Trends in International Migration" finner vi till exempel att Belgien, Sverige, Danmark och Finland har den största andelen arbetslösa invandrare bland OECD-länderna, medan länder som USA, Kanada och Australien inte uppvisar någon skillnad i arbetslöshet alls.³ Om vi ska gå på den nya utredningens linje är alltså den strukturella rasismen mycket stor häruppe i Norden med undantag för Norge som tycks välkomna invandrare.

Det är en teoretisk och politisk återvändsgränd. För det första förefaller förklaringsmodellen osannolik: inte mycket tyder på att den svenska rasismen skulle vara större än någon annanstans i Europa. För det andra kan det faktiskt vara så att invandrarernas svårigheter att komma in i

det svenska samhället kan belysa svårigheter i den svenska modellen. De svårigheter invandrarna möter har kanske stora likheter med de problem som de arbetslösa i majoritetsbefolkningen konfronterar med.

Sverige är ju fordismens förlovade land. Visserligen har vi precis som på andra håll i världen börjat lägga ned industriproduktion, men våra företag, våra organisationer och våra välfärdssystem är fortfarande storskaliga och våra institutioner stöder storskalighet. Trots att det skett en snabb ökning av invandrarföretagande i Sverige på senare år, ligger vi inte särskilt bra till jämfört med många andra västländer. Sveriges etniska ekonomi står inte för en betydande del av BNP, som den till exempel gör i Storbritannien, där enbart människor från Sydostasien omsätter 65 miljarder kronor årligen. Samtidigt bör det konstateras att Sverige generellt sett har en låg andel företagare jämfört med omvärlden, i en tid då antalet företagare ökar nästan överallt.

Ännu sämre står det till när det gäller arbetslöshet bland svenska invandrare. Här ligger vi som tidigare nämnts i botten jämfört med andra OECD-länder. Om arbetslöshet är en viktig drivkraft för invandrarföretagande, varför står då inte vår etniska ekonomi i proportion till den stora arbetslösheten? Saknas det möjligheter? Vi kan jämföra med USA där det inte förekommer någon diskriminering alls av invandrare på arbetsmarknaden. De är i genomsnitt inte mer arbetslösa än de infödda. Däremot är de överrepresenterade som företagare, vilket de inte är i Sverige genomsnittligt sett.⁴

KAN DET VARA så att det finns ett samband mellan invandrarföretagande och andra invandrarers möjligheter att få arbete? En självklar koppling finns naturligtvis i den omständigheten att invandrarföretagare tenderar att anställa folk ur den egna etniska gruppen – men intressant nog inte bara. Erfarenheter från USA visar att invandrarföretagare blir alltmer kommersiella när de växer och i rätt stor utsträckning anställer folk också utanför den egna etniska gruppen. Den multikulturella arbetsmiljö som då blir resultatet bidrar rimligtvis till ökad förståelse mellan människor med olika bakgrund. Det är inte svårt att inse att lyckosamma invandrarföretagare utgör en viktig del av integrationsprocessen. Det finns också andra fenomen som sammanför de arbetsökande med egenföretagarna. Som redan påpekats blir de senare ofta självutnämnda talesmän för den etniska gruppen och bidrar därmed till den gruppgemenskap, känslan av delat öde, som ofta kännetecknar etniska grupperingar i främmande land. Med sina kontakter med kunder, leverantörer och myndigheter utgör invandrarföretagarna också en viktig länk mellan den etniska gruppen och majoritetssamhället. De bidrar dessutom till att hålla kontakterna med ursprungslandet och med landsmän i andra länder. I själva verket är den senare typen av förbindelser ofta en viktig förutsättning för att starta företag. Många invandrarföretagare

börjar sin verksamhet med att importera varor som efterfrågas av den egna gruppen, men som inte finns i värdlandet. Dessa varor blir förr eller senare efterfrågade också av majoritetsbefolkningen och resultatet blir en mer kosmopolitisk marknad och ökad vitalitet i det urbana livet. Den etniska företagarens närvaro i stadens offentliga rum bidrar också till att synliggöra minoriteten, vilket kan leda till en avdramatisering av de kulturella skillnaderna.

DET FINNS YTTERLIGARE en blind fläck i den dominerande samhällsanalysen som kan åskådliggöras med den etniska ekonomin och det är stadens betydelse. Framför allt ekonomer och sociologer tenderar att betrakta staden som en given storhet, som ett resultat av den ekonomiska och teknologiska utvecklingen. Det är helt enkelt inte sant, vilket ett rudimentärt studium av stadsplaneringens historia visar. Den modernistiska stadsplanering som bedrivits i väst under efterkrigstiden och som går ut på att separera och specialisera verksamheter, vilka sedan förbinds med specialiserade vägar, är resultatet av en tidigare förhärskande ideologi. Under den sociala ingenjörskonstens glansdagar såg arkitekter, stadsplanerare, sociologer och politiker i industrialismen en generell framgångsformel och med storföretagen som organisatorisk modell byggdes städerna om.

Vi slutade att bygga vidare på den historiska stadsväven av gator och torg och byggde i stället förort överallt. Bostadsområden, köpcentrum, företagsbyar och industriområden lades ut som isolerade enklaver runt de historiska städerna. När detta nya system för stadsbyggande iscensattes i stor skala möttes det av hård kritik, inte minst från vänster. Marxisterna Henri Lefebvre sammanfattade diskussionen med följande eleganta rader:

Staden var industrins förutsättning. Utan den täta staden med alla dess olika möjligheter hade de första kapitalisterna aldrig kunnat genomföra sina storslagna företag. Men nu, när hela samhället industrialiserats och urbaniserats, har den verkliga staden förintats. Segregation, funktionsuppdelning och förenkling har utarmat det stadsliv som en gång kännetecknades av mångfald, rörlighet, möten, fest och lek. Mötesplatser blir parkeringsplatser. Nu gäller kampen rätten till staden.⁵

Det var inte marknaden som ursprungligen krävde stadens förintelse, men marknaden anpassade sig snabbt efter de ideologiska förutsättningarna och vi bygger fortfarande vidare på detta mönster, fast de som bygger har förlorat kontakten med den ursprungliga ideologin. Vad ekonomer, sociologer och många andra glömmar bort är att stadens form i sig påverkar det ekonomiska livet. Den påverkar till exempel formeringen av socialt kapital, kluster och distrikt, som ofta har en avgörande betydelse för möjligheterna att starta företag. Lite förenklat kan man säga

Vi slutade att bygga vidare på den historiska stadsväven av gator och torg och byggde i stället förort överallt.

³ OECD, *Trends in International Migration*, 2003.

⁴ Årsbok 2005, Nutek 2005.

⁵ Henri Lefebvre, *Staden som rättighet*, övers. Peter Einarsson, Bokomotiv 1983.

att storskaliga aktiviteter gynnas av den modernistiska stadsplaneringen, medan småskaliga aktiviteter missgynnas. Det är på den klassiska affärsgatan, till exempel Hornsgatan i Stockholm, som småbutikerna trivs bäst, inte bara därför att där finns en riklig mängd fotgängare utan också därför att bebyggelsemönstret tillåter en socioekonomisk komplexitet som gör det lättare att starta och bedriva företag. Där erbjuds också flexibilitet i etableringen. Den som inte har råd att köpa in sig på Hornsgatan kan göra det på en sidogata. Sådana möjligheter uppstår inte i ett köpcentrum. Denna spatiala dimension är emellertid inte bara relevant för småbutiker. De flesta små företag behöver den klassiska stadens funktioner, vilket Lefebvre insåg. Storföretagen däremot var under industrialismens glansdagar i stor utsträckning självförsörjande i den meningen att de inte var beroende av stadens resurser på samma sätt som småföretagen. I dag, när de stora företagen bryter ned sina verksamheter i mindre delar och outsource, är situationen en annan.

SVERIGE ÄR ETT ganska extremt land även när det gäller stadsplanering. Den stora industrinationen Sverige har varit mycket grundlig när det gäller att genomföra den modernistiska stadsplaneringen. De flesta svenska småstäder har fått se sina historiska centrum demolas till förmån för Domusvaruhuset och de stora parkeringsplatserna. Vi har därmed skapat punktvisa koncentrationer av handel i våra småstäders centrala delar, vilka tidigare hade levande stråk, affärsgator. Till detta kommer att vi har infört gågator och återvändsgränder i de centrala delarna, vilket banat vägen för etableringar vid stadsgränserna. Handeln blir således mer och mer bilberoende och storskalig. Kan stadsplaneringen helt enkelt vara ett hinder för småföretagandet? Inom handeln och företag som är relaterade till den är det tveklöst så. Det finns också intressanta implikationer av detta. Den amerikanske ekonomgeografen Richard Florida har i sitt forskningsarbete kring "den kreativa klassen", alltså de yrkesgrupper som genererar det viktigaste mervärdet i ekonomin, pekat på hur beroende företagen blivit av var dessa kompetenta människor vill bo.⁶ Detta ökade intresse för platsen och dess beskaffenhet speglas väl av ett uttalande som Hewlett Packards före detta VD, Carley Fiorina, gjorde för några år sedan vid ett möte med USA:s guvernörer: "Ni kan behålla era skattesubventioner och era nybyggda motorvägar; vi etablerar oss där de kompetenta människorna finns."

Florida, som gör detaljerade studier av den kreativa klassens preferenser, hävdar att alla inte nödvändigtvis vill bo i stora städer, men att städerna måste vara levande, autentiska och kosmopolitiska. Närvaron av lokala företag, bland annat immigrantföretag, är en tillgång i sådana sammanhang. Att den bebyggda miljön i svenska småstäder så ensidigt gynnar externhandel och köpcentrum kan därför på sikt visa sig vara ett stort problem.

OM VI STUDERAR hur invandrarna bo-

6 Richard Florida, *The Rise of the Creative Class*, Basic Books 2002.

7 Pyong Gap Min & Mehdi Bozorgmehr, "USA: The Entrepreneurial Cutting Edge", i Robert Kloosterman & Jan Rath (red.), *Immigrant Entrepreneurs*, Berg 2003.

8 Ans Rekers & Ronald van Kempen, "Location Matters: Ethnic Entrepreneurs and the Spatial Context", i Jan Rath (red.), *Immigrant Business*, Macmillan Press Ltd 2000.

Upplöst stadsstruktur. Det invandratäta Rosengård har en upplöst stadsstruktur där hus står fritt i landskapet och där gångstråk och cykelbanor har sin egen konfiguration. Kan detta vara ett hinder för den lokala ekonomin i området?

Foto: Malmö stadsbyggnadskontor

sätter sig i Sverige, finner vi att de ytterst sällan lyckats erövra innerstäderna, utan till allra största delen bor i våra miljonprogramsområden, där det är ont om lokaler och bebyggda gator. Ett undantag är Möllevången i Malmö och där blomstrar följdriktigt invandrarföretagen. Där är invandrarna också synliggjorda och interagerar med majoritetsbefolkningen. I förorten är det vägar och köpcentrum som gäller. Kan detta vara en av förklaringarna till att invandrare i Sverige inte i större utsträckning startar företag som ett svar på den stora arbetslösheten? En jämförelse med Storbritannien, som har en mycket stark etnisk ekonomi, kan vara belysande. Här bor nämligen de flesta invandrare i några av de större städernas historiska stadsdelar.

Det finns även internationellt sett ganska få studier som på ett systematiskt sätt jämför bebyggelsestruktur och utfall av invandrarföretagande, men att det är betydelsefullt var i staden invandrarna etablerar sig är väl belagt inom forskningen. "Det finns signifikanta skillnader mellan olika städer när det gäller invandrarernas affärsverksamheter, delvis orsakade av skillnader i industriell och urban struktur", skriver till exempel Pyong Gap Min och Mehdi Bozorgmehr.⁷ Mera explicita är forskarna Ans Rekers och Ronald van Kempen:

En stads spatiala struktur är viktig för affärslokalernas funktion. I många västeuropeiska länder är det en enorm skillnad mellan stadsdelar byggda före andra världskriget och efter. I gamla stadsdelar har butiker och andra företag vuxit upp mer eller mindre spontant runt dagliga marknader och kring vissa gator i området. Dessa lokaler har nu fått nya användare, däribland etniska entreprenörer. Moderna stadsdelar däremot är ofta genomplanerade, i

många fall mycket strikt. Ibland finns det bestämmelser som reglerar vem som får eller inte får etablera verksamhet... Ätminstone formellt är det mycket svårare att starta företag i dessa områden.⁸

Ett förtydligande kan vara på sin plats. Det är inte distinktionen mellan innerstad och ytterstad som är det primära här, utan olika sorters bebyggelsemönster. Av historiska skäl förknippar vi i dag vissa bebyggelsemönster med innerstaden och andra med förorten, men det kan variera. I vissa innerstäder i USA har den ursprungliga stadsmorfologin upplösts med förtvinade stadsdelar som följd. Där är det snarast en nackdel att bo i innerstaden. Det finns också fall, som i Belgien, där invandrare lyckats etablera sig i de historiska stadsdelarna, utan att den etniska ekonomin för den skull nått imponerande nivåer. Belgien tillhör precis som Sverige värstingliga när det gäller arbetslöshet bland invandrare, så trycket mot egenföretagande borde vara stort, men Belgien har liksom Sverige en generellt sett svag småföretagarsektor. Situationen i de belgiska innerstäderna är också speciell på så sätt att den vita medelklassen flytt ut i förorterna därför att den kristdemokratiska ideologin innebar att man under lång tid försökte begränsa urbaniseringen i fruktan för att arbetarmassor i städerna skulle formera sig.

BEBYGGELSENS BETYDELSE för ekonomin har av skäl som dessa alltid varit svår att mäta, men ett sätt att få grepp om företelsen är att undersöka skeendet inom en och samma stad.

I Stockholm är den traditionella stadsstrukturen belägen innanför tullarna, medan vi har den modernistiska, upplösta staden utanför dem. Vi har alltså en mycket liten historisk kärna med klassisk

Stadslik förort. Invandrartäta Rinkeby är en av de mest stadslika miljonprogramsförorterna. Den är tät och det finns åtminstone en antydning till rutnätsstad. Kan detta ha något att göra med den rika mängden invandrarbutiker som finns här?

Foto: Stockholms stadsbyggnadskontor

rutnätsstad, med ett öppet gatunät och hus som har en relation till gatan. Utanför tullarna har vi ett antal enklaver, grannskapheter, som i regel saknar stadsgator. Framför allt gäller detta miljonprogramsområdena där bostadshusen konfigurerats fritt i landskapet och där det är ont om lokaler. Här finns gångbanor, cykelbanor, vägar, parkeringsplatser och lokala köpcentrum.

Att innerstaden har en struktur som är mycket gynnsam för småföretagande blir uppenbart om vi studerar distributionen av företag i storleken 1-4 anställda som ligger i gatunivå i Stockholm. Till att börja med finns det fyra gånger fler småföretag i innerstaden än i ytterstaden om vi jämför med befolkningens mängd. Vi ser också tydliga klusterbildningar i innerstaden längs viktiga affärsgator och torg, medan vi ser en jämn distribution av ensamvargar i ytterstaden. Innerstaden är emellertid gentrifierad och det blir allt dyrare att bo och verka där. Den potential till vitalitet som finns i förortens befolkningsstruktur kommer inte till sin rätt eftersom bebyggelsemönstret uppenbart lägger hinder i vägen. Men även förortens stadsdelar varierar till sin struktur, både när det gäller den interna organisationen och kopplingen till omvärlden. Det invandrartäta Rinkeby är en av de förorter som är mest stadslik till sin struktur (se bild). Stadsdelen är tät, har en antydning till rutnät och har lokaler både vid torget och på andra ställen i området. Här finns också föga förvånande en riklig mängd invandrarbutiker och andra invandrarföretag.

Ett vanligt scenario när det gäller etnisk ekonomi är att invandrare som bor koncentrerat utnyttjar gruppresurser för att starta sina företag och närheten till kunderna för att sälja varor och tjänster. Denna process går sannolikt mycket lättare om området har en finmaskig, offent-

lig miljö där det finns lokaler och där det kan uppstå folkliv. Vi kan jämföra med invandrartäta Rosengård i Malmö (se bild) som har ett mycket mer upplöst bebyggelsemönster än Rinkeby. Här finns inte alls samma vitalitet.

När den begränsade nischen att sälja till den egna befolkningen är fylld blir nästa steg att erövra nya marknader i form av andra immigrantgrupper eller majoritetsbefolkningen. Enklaster är naturligtvis om denna större marknad finns i den omedelbara närheten. Men Rinkeby är i dag en isolerad enklav. Förbindelserna med den närmaste omgivningen är dåliga och avståndet till den begärliga innerstaden är långt. Hade Rinkebys invånare bott i några kvarter i en stad med ett sammanhängande gatunät hade de i dag utgjort ett attraktivt distrikt, som sannolikt lockat till sig besökare från andra stadsdelar. Segregering behöver i sig inte vara ett problem, den kan också vara en resurs i form av gruppsolidaritet. Problemet för invandrarna i Stockholm när det gäller den bebyggda miljön ligger snarare i kombinationen av segregering och spatial isolering.

I fallet Rosengård finns ytterligare en besvärande faktor. Rosengårds interna struktur må vara upplöst, men dess köpcentrum ligger vid en av Malmös centrala genomfartsleder. Här har därför etablerats Sveriges största matvarubutik, som erbjuder Rosengård ett 25-tal lågbetalda kassajobbar, men som samtidigt kastar en funktionsskugga över området. Det är inte så lätt att konkurrera med den.

Rosengård illustrerar den modernistiska stadsplaneringens effekter: en övergripande ödslighet, här och där avbruten av stor koncentration. Detta system skiljer sig radikalt från den klassiska stadens sammanhängande och betydligt mer varierade distribution av aktiviteter.

Vad vi förhoppningsvis åstadkommit

med dessa reflektioner kring etnisk ekonomi och bebyggelsemönster är att ringa in spatialt kopplade socioekonomiska förutsättningar som underlättar att företag startas och att det skapas spontana kluster. Sambandet mellan bebyggd miljö och ekonomiskt utfall finns, men det är fråga om komplexa samband. Generellt kan man dock på empiriska grunder hävda att en traditionell stad ger större förutsättningar för små företag än den funktionsseparerade förorten.

Den kanske mest intressanta aspekten när det gäller små företag är att de omsätts med så hög hastighet. Affärsidéer provas, förfinas och förkastas. Många akademiker har lyft fram småföretagens förmåga att skapa radikala innovationer som de stora institutionaliserade företagen inte förmår.⁹ I Sverige brukar det ofta påpekas med nedlåtande tonfall att det bara är några få procent av småföretagen som växer. Det är ett perspektiv som småföretagsforskaren Peter Drucker varnar för: "Att bara ha high tech-företag, som inte är integrerade i en bred entreprenörsekonomi av 'no tech', 'low tech' och 'middle tech', är som att ha en bergstopp utan ett berg."¹⁰

Småföretagen utgör således en mylla för den ekonomiska utvecklingen. Hur utvecklas och upprätthålls denna av kunskapskulturer och nätverk? Hornsgatan har varit en gata fylld med småbutiker under lång tid. Hur reproduceras dessa?

En fråga man kan ställa sig här är vad rivningen av Klarakvarteren i Stockholm betydde för områdets förmåga att generera nya företag. Den största skadan var kanske inte att "Johanssons" herrekeping fick läggas ned – den hade ändå lagts ned för eller senare – utan att den socioekonomiska struktur som hängde ihop med de små butikerna förstördes.

Vi befinner oss nu i en snabb omvandling av ekonomin där småföretagens kreativitet och flexibilitet är betydelsefull. Invandrarföretagare i de stora metropolerna i väst har visat sig vara betydelsefulla i denna process, inte bara inom handel utan också inom produktion. De är liksom många andra småföretagare beroende av tillgång till stadsmiljö. När industrialismens organisationsmodeller förlorar inflytande återtar staden sin roll som ekonomisk motor. Men renässansen för stadslivet leder till allt högre fastighetspriser. Vi har nu brist på stadsmiljö till rimliga priser, samtidigt som många invandrare runt om i Europa sitter fast i storskaliga och isolerade förorter. Det är inte ekonomiskt möjligt att riva allt och det är dessutom svårt att ändra i de befintliga strukturerna.

Detta förhållande torde vara ett av Europas största problem i dag. I Sverige är många av dessa områden dessutom ägda av allmännyttiga företag, stora organisationer av byråkrater som inte vill avyttra sina fastigheter till de boende och som helst inte vill ändra i den befintliga strukturen. Detta fenomen framträder tydligt i de intervjuer med invandrare i Stockholms förorter som Siv Ehn gjort och som redovisas i den tredje artikeln i detta tema.

⁹ Joshua Learner, "Small Business Innovation and Public Policy", i Zoltan J. Acs (red.), *Are Small Firms Important? Their Role and Impact*, Kluwer Academic Publishers 1999.

¹⁰ Peter F. Drucker, *Innovation and Entrepreneurship*, Harper-Collins Publisher 1985.

Här kunde det ha legat affärer

BILDREPORTAGE/ Husby.

Det gångstråk som går genom hela Husby centrum härbärger många institutioner. Gunilla Glatz och Mohammad Derakhshan som arbetar på Ytterstadssatsningen i Husby föreslog att dessa skulle flyttas till mer perifera delar så att lokalerna kunde användas till kaféer och affärer, något som var efterfrågat. Men deras ledning ansåg att förslaget var "illojalt" och menade att institutionerna har företräde.

Foto: Bo Lindell

Institutionalisering. Husbys torg domineras av institutioner för invandrare.

Lokal hjälte. Mohammad Derakhshan ser ett stort hinder i stadsdelens fysiska struktur, både för det lokala näringslivet och för folks dagliga liv. Människor betar sig inte som planerarna tänkt sig, konstaterar han.

En plats att lämna. T-banestationen ligger mitt på torget.

Sovstäderna är ingen bra plats för företagardrömmar

REPORTAGE/ Förorter utan utgångar. Viljan bland invandrare att starta företag är stor men svenska förorter skapar många hinder. De har få infarter och är slutna mot övrig bebyggelse så att det blir svårt att nå nya kunder. Myndigheternas vilja att förändra situationen är ringa eftersom det skulle innebära att de själva fick en mindre central roll.

Av
Siv Ehn
Tekn. dr
i bebyggelseanalys

I MITTEN AV sjuttiotalet hamnade jag i Storvreten för att försöka utröna varför folk flyttade därifrån. Tjugo procent av lägenheterna stod tomma. På den tiden var flertalet boende svenskar, invandrarna utgjorde bara en knapp fjärdedel, många av dem finländare. Åtskilliga av dem jag intervjuade vittnade om kontaktlöshet. Ofta visste man inte vilka grannarna var och man hälsade inte på dem i trappan.

Några år tidigare hade jag fältarbetat i en liten serbisk bondestad där samvaron grannar emellan ingick i vardagslivets fundament av ömsesidigt bistånd och information om allt som skedde i grannskapet. I Storvreten skötte folk sig själva. En kvinna sade att hon hellre skulle dö än ringa på grannens dörr och be att få låna socker. I ljuset av erfarenheterna från bondestaden framstod förhållandet mellan grannar i den svenska förorten som förbryllande och det blev en uppförande uppgift att försöka begripa denna "svenska" hållning.

När jag tretton år senare gjorde en studie i Rinkeby tyckte jag mig ibland vara tillbaka i den serbiska bondestaden. Jag satt i soffan hemma hos libaneser, syrianer och turkar, grannar tittade in på spontana visiter och mina frågor om boendets villkor besvarades också av dem. Kunskapen om grannarna var stor, landsmän och andra utgjorde en viktig grund för identitet och välbefinnande. Jag blev också varse att invandres affärer började dyka upp allt oftare i förorten.

Men det var först i samband med ett arbete att utforska förutsättningarna för näringsliv i förorter som jag insåg vidden av denna utveckling. Det finns en stark vilja bland invandrare att starta företag och de gör det också i allt större utsträckning. Men det finns många hinder. Några av de mest välkända är språksvårigheter, okunskap om

svensk byråkrati och brist på startkapital. En för mig tidigare okänd faktor var den fysiska miljön. Av de intervjuer jag gjort med tjänstemän som arbetar ute på fältet med näringsfrågor framgår att det sätt på vilket bebyggelse och vägnät är strukturerade utgör ett hinder för utvecklingen av både näringsliv och socialt liv i förorten.

OM DETTA ÄR Gunilla Glatz och Mohammad Derakhshan överens. De arbetar i Ytterstadssatsningen i Husby och ser i stadsdelens fysiska struktur ett stort hinder både för det lokala näringslivet och för folks dagliga liv. Människor betar sig inte som planerarna tänkt sig, konstaterar Derakhshan:

– Ställ dig på en gångbro här tidigt på morgonen så ser du hur folk relaterar till den fysiska miljön. Se hur mammorna med barnvagn går längs gatan som saknar trottoar eftersom området är byggt på principen trafikseparering. De som bor här har genom sina behov andra krav på den byggda strukturen. De betar sig rationellt utifrån dessa och hamnar i konflikt med den fysiska miljön. Gatan är inte avsedd för gående. De är oskyddade i den miljön och har trampat fram en stig och gjort egna trottoarer längs gatorna.

Derakhshan anser att sovstadens otillgänglighet får till följd att områdena lever sina egna liv, skilda från resten av samhället.

– Sovstäderna byggdes som isolerade öar. De saknar inte bara en organisk relation till resten av staden utan också inbyggda förutsättningar för förändringar. Det lokala näringslivet är beroende av tillgänglighet, men ett område som

bara har två infarter saknar genomströmning och butikerna befinner sig i en neråtgående ekonomisk spiral. De har en stadig men otillräcklig kundkrets. Kassaservicen och apoteket ska läggas ner, fast de är så viktiga förutsättningar för näringslivets överlevnad. Man säger att det inte finns någon ekonomisk bärighet för dem, fast det är ett dräpdrag för företagarna att de försvinner.

Miljonprogramsområdena med sin slutna, otillgängliga utformning skapar i sig själva gränser mot övrig bebyggelse. Mahmoud Pirouzram på Internationella företagarförbundet i Sverige (IFS) i Fittja framhåller att Fittja är delat i två delar genom den stora vägen till Flemingsberg, som utgör en gräns mellan fattigdom och rikedom. På den ena sidan finns det stora köpcentra och villor, på den andra är det bara små affärer och folk med utländsk bakgrund till 90 procent. Vid ett möte med politiker och chefer inom kommunen ställde Pirouzram frågan om det bara var den del av området med villor och stormarknader som man ville satsa på. Han fick ett nekande besked, men ansåg att det bristande intresset för att till exempel skaffa en bankomat till området talar för sig självt.

Otillgängligheten hos moderna förorter har studerats vid Tema stadsbyggnad på Chalmers tekniska högskola. Anna-Johanna Klasander har i sin avhandling *Suburban Navigation* belyst förändringar i bebyggelsemönster under efterkrigstiden. I miljonprogramsområden har man till exempel ofta separerat trafik och hus. Husen har byggts i fria mönster utan logiskt samband med gatunäten, vilket medfört att husnumren

inte har en självklar koppling till den gata de tillhör. Detta påtalade flera av de intervjuade, men då i termer av isolering och svårtilgänglighet för boende och företagare.

ANLEDNINGEN TILL att det satsas medel i Husby är de negativa egenskaper som tillskrivs de människor som bor i området: högt sjuktal, hög arbetslöshet, hög invandratäthet samt stort kommunalt bostadsbestånd. Det är Gunilla Glatz som lite uppgivet påpekar detta. Hon gör det därför att hela denna satsning enligt hennes uppfattning är ett uttryck för att de människor som bor här av socialtjänstemän och politiker ses som en annan sort, några som måste tas om hand. Denna inställning ligger till grund för det mesta av det som planeras och genomförs för dem som bor i Husby och andra områden som benämns som utsatta. När Gunilla Glatz och Mohammad Derakhshan började arbeta i Husby och Akalla såg de behovet av en annan stadsplanering växa fram, en stadsplanering med en förändring i gatunätet och en förändring i upplåtelseformerna i bostads- och affärslokalerna, i de boendes och företagarnas tjänst.

Synen på människorna som särskilt behövande gör, hävdar båda, att de sociala institutionernas utbredning blir större i de här områdena. "Det blir en invandrarindustri..." Enligt dem har socialtjänsten och stadsdelsförvaltningen "institutionella bilder" av dessa områden och vill man definiera problemen på ett annat sätt hamnar man i konflikt med dem som har makten. Det har båda två fått erfara. Det gängstråk som går genom hela Husby centrum härbärger många institutioner. Glatz och Derakhshan föreslog att dessa skulle flyttas till mer perifera delar så att lokalerna kunde användas till kaféer och affärer, något som var efterfrågat. Men deras ledning ansåg att förslaget var "illojalt" och menade att institutionerna har företräde.

– Därför fylls lediga lokaler av socialtjänsten i stället för att bli arenor för det lokala, sociala livet. Det handlar dels om rädslan att förlora makt och viljan att lägga livet till rätta, dels om en oförmåga att faktiskt tänka på ett annat sätt. Tjänstemännen vill vara i centrum fast deras funktion inte kräver det.

– Det leder till att människor pratar med en socialtjänsteman i stället

Sovstäderna byggdes som isolerade öar. De saknar inte bara en organisk relation till resten av staden utan också inbyggda förutsättningar för förändringar.

för att gå ut på torget och träffa folk. Folk integreras med institutionerna och inte med samhället.

Derakhshan säger att det är en fråga om vem som har problemformuleringsprivilegiet. Det är institutionerna, de sociala ingenjörerna som har det. Även om politikerna fattar besluten är de underställda dessa sociala ingenjörers anspråk på att tillrättalägga livet för andra människor. De lokala fritidspolitikerna har sällan tid och resurser att sätta sig i viktiga frågor. Sociala ingenjörer har, enligt Glatz och Derakhshan, ett "cementerat" synsätt när det gäller människorna i Husby och andra områden som karaktäriseras som utsatta och vill inte pröva nya sätt att definiera de problem som finns.

TILL SKILLNAD FRÅN Husby har Rinkeby ett blomstrande lokalt näringsliv. Här finns också något det är ont om i Husby, nämligen affärslokaler. Rinkeby renoverades storskaligt i slutet av åttiotalet. I Familjebostädernas regi försvann de små tvättstugorna i varje fastighet. Per Hedström, den tidigare lokale chefen på Familjebostäder, berättar att man tillsammans med de boende beslutade att en stor tvättstuga skulle byggas, den så kallade "tvättmoskén". (Fönstrens överdel är rundad och folk fick för sig att det skulle bli en moské.) I denna byggnad tillkom en kontorsdel och festlokaler för uthyrning. I de gamla tvättstugorna bildades så småningom ett antal små butiker. Då upptäckte Per Hedström att det fanns många Rinkebybor som ville starta företag och själv ansåg han att det skulle vara en styrka för området att spränga in fler lokaler med affärsverksamhet. Därför gjordes tillbyggnader till Familjebostädernas hus utmed en central gågata, byggnader i ett plan där det i dag finns 8-10 affärer.

Familjebostäder ansåg det angeläget för området att skapa ännu fler arbetsplatser. I ett av husen på Askebykroken ombildades därför 50-60 lägenheter till kontor och man lyckades få dit närpolis och Försäkringskassa. Församlingen hyrde också lokaler och tillsammans blev det ett femtiotal nya arbetsplatser. Dessutom revs fyra hus i ett försök att bryta upp sovstadens byggnadsmässiga begränsningar och ge mer luft och fler grönområden.

En så omfattande upprustning som den i Rinkeby har Familjebostäder inte gjort någon annanstans. Per Hedström påpekar att det fanns ekonomiska fördelar på den tiden som inte finns i samma utsträckning i dag, som bidrag och fördelaktiga statliga lån. Han framhåller också att det då fanns en vilja hos statsmakterna att lyfta fram områden som Rinkeby. I dag har fastighetsbolag svårt att agera på det sättet,

eftersom de har stora krav på sig att vara vinstdrivande.

Pirouzram håller inte med de forskare från Arbetslivsinstitutet som hävdar att det är många "nya företagare" i företagarsstrukturen.

- Det är inte nya etableringar, utan nya personer på samma objekt.

"Levebrödsföretagen" lever ofta vidare genom att någon har en livsmedelsbutik i två år och sedan säljer den till någon annan. Denne håller till godo med den kundkrets som finns och nöjer sig med det resultat som den tidigare ägaren presterade. I stället borde han försöka förbättra genom att välja en bättre plats eller ett bättre sortiment eller bättre tjänster.

Milan Zivik som arbetar på IFS på Söder i Stockholm träffar också han många "levebrödsföretagare", sådana som kämpar hårt för att klara sin lilla affär. När han berättar om dem får vi veta lite mer om hur det kan kännas att komma som vuxen till ett annat land.

- Många startar företag för att de har svårt att få jobb. De tänker, jag har haft en affär i mitt hemland, det skulle ta för lång tid att börja om och studera. Det ger en större frihet att bestämma. Man kan få mycket starkare ställning i livet som egen företagare än som anställd. Det finns hos en del en stolthet, en önskan att få bestämma över sig själva, speciellt om de befinner sig i underläge genom systemet här som inte låter dem få den plats de tycker att de förtjänar.

Bo Almqvist på Nyföretagarcentrum i Rinkeby är också medveten om levebrödsföretagen:

- Människor har olika mål med att starta företag. Om de lyckas att få tillräckligt för att klara sig tycker många att det är bra. Men jag hoppas att det också bildas företag som har andra ambitioner.

Hans Bäckström, verkställande chef för arbetsmarknad/näringsliv i Rinkeby, kan ge exempel på ett företag som lyckats utvecklas. År 1998 fanns det 23 små livsmedelsbutiker i källarplanet i Rinkeby. JD-livs hade först en sådan lokal och skilde sig inte märkbart från de andra, men har i dag en av de större livsmedelsaffärerna i området. Bäckströms förklaring är att den drivs av en stor familj som arbetar tillsammans. De började med att importera ris och halalkött, av djur som slaktats på ett speciellt sätt för muslimska grupper. Nu har de över 20 anställda. Mannen har hand om slakteriet, hans sväger sköter riset och hustrun är ansvarig för livsmedelsavdelningen. Ungdomar i familjen står i kassan. De är numera kända i hela stan och

har en stor kundkrets även utanför Rinkeby.

Bäckström är kritisk till idén om sovstaden som gör att det inte finns någon struktur för annat än småföretagare, inga tillverkningsindustrier.

- Ingen tänkte på annat än att folk bara skulle sova här.

Han ser Rinkeby som en egen liten koloni. Ringledden runt Rinkeby har bara två in- och utfarter. Där är ofta långa köer. Bristen på genomfart är ett problem för företagarna.

- Det är en förlegad tanke att gatorna bara ska vara stickgator, att man inte ska kunna köra kors och tvärs. Det blir otroligt isolerat.

Enligt Bäckström kan sovstaden inte behålla de företagare som vill expandera. Nu finns det inga lokaler att erbjuda, efterfrågan är väldigt stor. Många har varit tvungna att flytta sin lilla butik från Rinkeby när de velat utöka.

Infrastrukturen och lokalbristen är enligt Bäckström de stora stötenarna om man vill att näringslivet ska utvecklas. Han berättar om en idé han har om att öppna markplanet som leder upp till torget vid Rinkeby allé. Han tycker att man borde be KTH titta på Rinkeby eller någon annan förort och föreslå en omstrukturering. Men han betonar att det i så fall måste byggas på ett samspel med bostadsbolagen som också måste gilla idén. Men hittills har de inte varit intresserade.

När Bäckström i Rinkeby vädrar en personlig tanke påminns jag om Glatz och Derakhshans erfarenheter:

- Det här slutna lokalsamhället är något som politikerna fordrar. Här finns det goda, kom inte och gör några stora förändringar. Det är de lokala politikerna jag talar om. Det blir inte deras Rinkeby då, de tappar något av sin makt. Det är likadant med andra politiker, särskilt vänstern, de har svårt med att vi satsar på näringslivet, och det är samma med sossarna. Det finns ingen tradition inom politiken att stödja småföretagarna. Inte ens borgarna vill det.

ARJA HERMANSSON, Botkyrka-byggen, har ett brinnande intresse för utvecklingen av Alby Centrum som hon beskriver som ett närcentrum till skillnad från de stora köpcentra som finns på andra håll. Det är två helt skilda företelsor. Köpcentra konkurrerar med varandra, medan närcentra inte gör det. En annan sak som skiljer dem åt är att affärerna i ett köpcentrum inte bryr sig om var de är. De är inte lokalt förankrade och lär inte känna folk på samma sätt. Folk måste få behålla sina närcentra, anser hon.

Hermansson tycker att Alby Centrum är välfungerande, försäljarna känner sina kunder och kunderna känner dem:

- Det finns en lanthandelskänsla över området.

Dessutom är de lokala företagarna väl rotade i sitt område och har ofta vuxit upp där. Mannen som förestår pizzerian är född i Alby och har tagit över rörelsen efter sin pappa. Men Hermansson betonar också att försäljarna i ett närcentrum har ett begränsat antal kunder med få strökunder och därför måste vara väldigt effektiva, de måste hela tiden skaffa nya varor och skylta om för att locka sina kunder.

- Det krävs mer av företagare i ett närcentrum när det gäller idérike-dom.

DET ÄR INTE alltid som det exotiska i förorten uppmuntras av alla inblandade instanser. Pirouzram i Fittja berättar att han tagit kontakt med företagarna i centrum och sagt att om han fick bestämma så skulle Medborgarkontoret, där han själv sitter och som han kallar "den byråkratiska delen", flytta till andra änden av centret för att ge plats åt nya butiker, kanske en saluhall. Medborgarkontorets lokaler är stora och ljusa, det skulle bli ett trevligt tillskott. Och förutsättningarna för en bankomat skulle öka och kanske man skulle få ett apotek också.

Förslaget fick emellertid inget gehör när Områdesgruppen (ett forum för kommunanställda och näringsidkare) sammanträdde. När jag pratar med kulturgeografen Juan Velasques, som forskat i Fittja, berättar han att anledningen till att de kommunala institutionerna motsatte sig förslaget om en saluhall var att det presenterades som en "basar". Och en "basar", ansåg man, riktar sig enbart till invandrare, det blir "istanbulisering", mera skräp och mindre integrering.

Också Parvaneh Sharif, områdesutvecklare i Fittja, som sitter i ett rum intill Pirouzram, tycker att Medborgarkontorets fina lokaler borde användas på ett annat sätt. Hon anser att där borde bli en mötesplats för folk i området med datorer och en läshörna och ett schackbord. "En mötesplats för informella kontakter har stor betydelse. Många äldre är ensamma och skulle behöva någonstans att sitta ner och titta på folk."

Här har vi två tjänstemän som gladeligen skulle avstå sina centralt belägna arbetslokaler till förmån för områdets boende och affärsidkare. Kanske skulle tjänstemännen i Husby framföra liknande tankar om de tillfrågades var för sig. Det vet vi inte. Enligt Glatz och Derakhshan var det deras ledning som försvårade institutionernas centrala position i området.

Det finns gränser för exporten av den liberala demokratin. Anledningen är enligt den politiske filosofen **Brian Barry** att detta politiska system inte fungerar i samhällen byggda på en grupporienterad politik. Vi måste passa oss för att inte själva börja bedriva en politik för grupper, utan behålla individen i centrum.

Rättvisepolitik för grupper skapar orättvisa

Av

Ludvig Beckman

Forskarassistent i statsvetenskap vid Stockholms universitet

"Att introducera grupporienterad politik i våra samhällen vore att skapa precis de omständigheter som undergräver framväxten av liberala demokratier på andra håll!"

Politiken på hemmaplan inverkar enligt Brian Barry också på det politiska spelet på bortaplan.

När jag träffar honom på Hotel Hörnan i Uppsala några dagar efter föreläsningen ger en lätt förkylning och en lätt hälta intrycket att bataljerna satt sina spår. Även om så vore fallet inser jag snart att kraften och iver finns kvar. Synpunkterna från föreläsningen sammanfattas i rask takt. Världens odlingsbara marker kommer att förgöras, energi blir en bristvara och därmed infinner sig slutet för de välordnade och frihetliga samhällen vi hittills känt. "Miljoner och åter miljoner människor kommer att dö." Raserade ekonomier och nya folkvandringar

och förnuftigt om politikens problem. För Barry är en "passionerad liberal", en upplysningsman, som med både lust och iver drar i fält för att försvara liberala principer och institutioner.

UPPSALA DOMKYRKA BADAR i ljuset bakom professor Brian Barry när han föreläser på det betydligt mörkare temat "The politics of ecological catastrophe". Budskapet är att vi går mot en ekologisk katastrof som riskerar att föra oss till vad Thomas Hobbes beskrev som "naturtillståndet". Det är ett allas krig mot alla, under vilket de fattiga folken förtvinar vid sönderbrända åkrar och översvämmade kuster, medan de rika folken med alltmer auktoritära medel försöker skydda sig mot ekosystemens kollaps, ekonomiernas förfall och trycket av miljoner fattiga mot deras gränser. Barry talar med saklig röst och klasar av fotnoter hänger i luften. Avståndet till ironiska eller polemiska kommentarer till politikernas oförmåga att hantera problemen är dock aldrig långt.

Brian Barry är politisk filosof, men till stilen utan tvekan polemiker. Samtidigt är han en sällsynt kompetent forskare och mottog det Skytteanska priset i statsvetenskap vid sitt förra besök i Uppsala för fyra år sedan. Barry är också något av en klassisk kosmopolit som ständigt tycks befinna sig på resande fot. Resorna går som sig bör mellan världsmetropolerna med New York och Columbiauniversitetet som det naturliga navet. I de senast utkomna böckerna *Justice as Impartiality* och *Culture and Equality* tar Barry med sig läsaren på resor som mer liknar fälttåg mot dem som hindrar oss att tänka klart

kommer att föra fram en mer auktoritär politisk ordning, hävdar Barry bestämt. Jag undrar om det verkligen inte finns något hopp om demokratins förmåga att hantera utvecklingen och förhindra en katastrof. Det fria meningsutbytet och den ordnade politisk dynamik som utmärker demokratin borde ju kunna erbjuda förutsättningar för att genomföra även de mest omvälvande förändringarna?

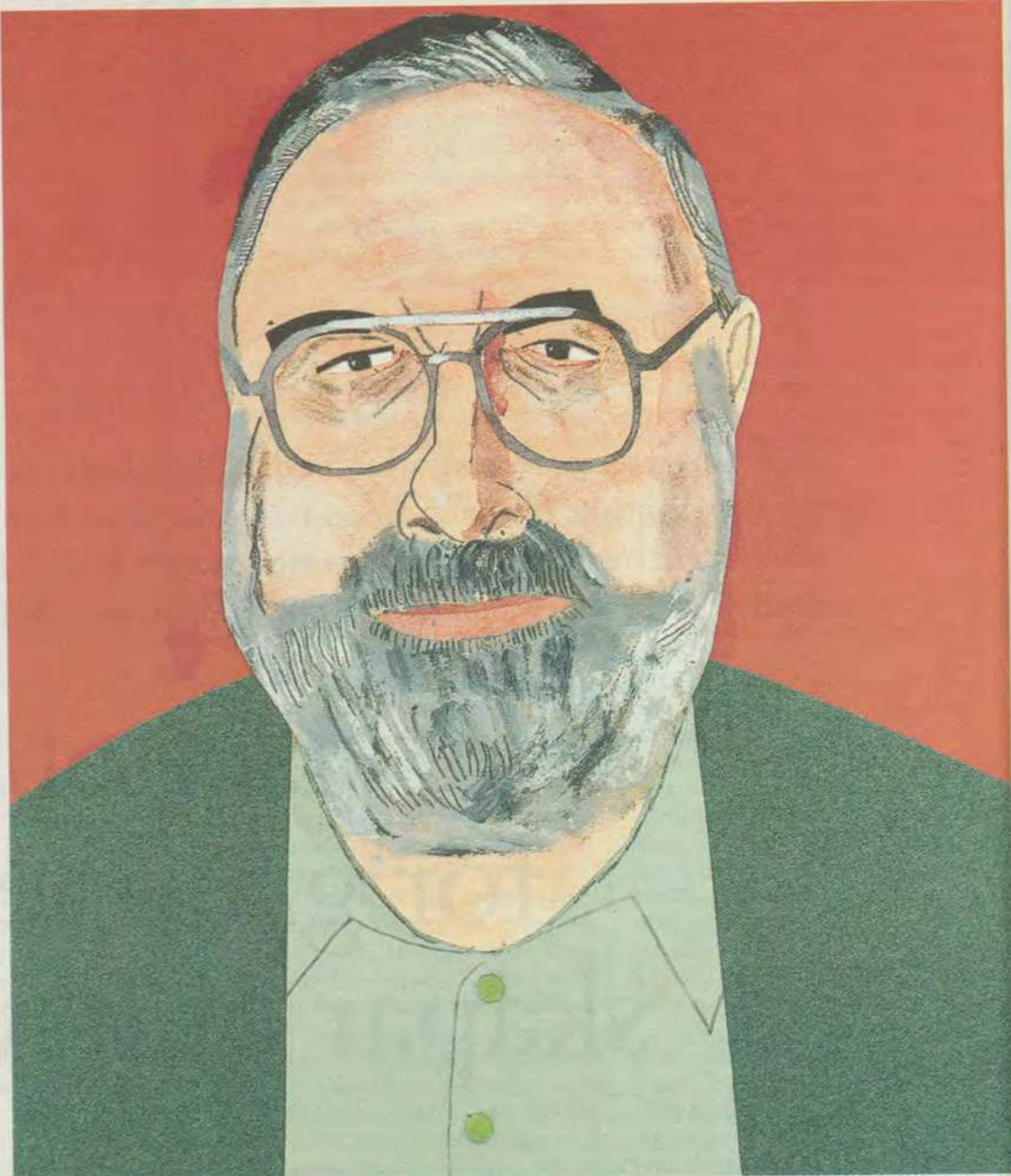
– Om demokratin kan spela en roll är givetvis en öppen fråga. För närvarande tycks det mig som om politikerna håller god min i förhållande till idén om att bekämpa växthuseffekten. Problemet tycks vara att politikerna är livrädda att föreslå förändringar som de tror kommer att vara impopulära.

Endast en mer rättvis fördelning av jordens resurser mellan folken kan enligt Barry bidra till en lösning, eftersom en jämnare fördelning av välståndet är ett villkor för att få gehör för de behövliga begränsningarna av tillväxt och energiförbrukning. Rättvisa är det Barry helst talar om. Han säger inte att "mer demokrati" eller ett större inslag av folkstyre vore räddningen. Jag tänker att det på sätt och vis är signifikant för en som först och främst kallar sig liberal. Historiskt sett finns det en motsättning mellan liberalism och demokrati, vilket är tydligt i den ambivalens som John Stuart Mill eller andra tidiga (och senare) liberaler uppvisar inför majoritetsstyrets dygder. För många liberaler har anslutningen till demokratin först och främst motiverats med att den tycks vara ett effektivt medel för att uppnå det som eftersträvas, nämligen att bevara individens rättigheter och skapa ökat välstånd.

Emellertid finns det ett starkt samband mellan demokrati och rättvisa. Demokratiska beslutsformer är en form av rättvisa med avseende på fördelningen av politisk makt. Om ökad rättvisa är en förutsättning för att förhindra de ekologiska katastrofer som Barry utmålar, torde därför demokratisering av de delar av världen som i dag lever under auktoritära regimer vara väsentlig. Men frågan är vad de västerländska demokratierna kan göra för att underlätta en utveckling i den riktningen. Kunde demokrati exporteras lika enkelt som Ericssons växelsystem skulle det inte vara något problem. Men erfarenheterna från Irak, Afghanistan och Kosovo visar att politiska system är långt mer komplicerade produkter.

– Det finns gränser för möjligheterna att exportera den liberala demokratin. Demokratin kan aldrig vara stabil när det existerar våldsamma etniska eller religiösa motsättningar eftersom ingen ännu kommit på hur en majoritet kan hindras från att förtrycka en minoritet. Jag tror också att det behövs en stark ämbetsmannatradition. Om den liberala demokratin inte vore så svår att uppnå skulle den vara vanligare än vad den är. Jag är inte överdrivet optimistisk om möjligheterna.

– Detta är givetvis en annan fråga än vad som bör göras när regimer kränker mänskliga rättigheter. Vi måste vara mycket vaksamma inför förslag som går ut på att vi i väst skall ta över styret i andra länder. Interventioner kan dock vara försvarbara, i synnerhet om de inte fysiskt skadar människor. Sanktioner mot sauderna vore till exempel önskvärt även om ingen kommer att föreslå något sådant. Interventioner av FN är särskilt påkallade där lag och ordning fullständigt brutit samman, som i Sudan och Kongo. Den uppmärksamhet och de resurser som dessa platser får är dock försumbara i jämförelse med vad som nu satsas på Irak.

"Demokratin kan aldrig vara stabil när det existerar våldsamma etniska eller religiösa motsättningar eftersom ingen ännu kommit på hur en majoritet kan hindras från att förtrycka en minoritet."

Demokratin löser inte alla konflikter i ett trolslag, enligt Brian Barry.

FRÅNVARON AV ETNISKA motsättningar och närvaron av en ämbetsmannatradition är de förutsättningar för en stabil demokrati som Barry nämner. Att det också finns ett samband mellan dem emellan är inte uppenbart, men har tydliggjorts i debatten om minoritetsrättigheter och den så kallade multikulturella politikens problem. Utgångspunkten är att med ämbetsmannatraditioner följer idén om likformiga lagar, generella eller universella normer som betraktar alla som jämlikar. Sådana normer kan beskyllas för att

vara stelbenta och för att skapa tröga och svår-föränderliga myndigheter. Samtidigt är det just stelbentheten som skapar rättsstatens fördelar, som förutsägbarhet och likabehandling. På senare år har dock den traditionella rättsstatens betoning av likformiga regler attackerats av dem som velat se en större förståelse för olika religiösa eller etniska minoriteters särskilda behov och intressen.

Diskussionen om multikulturalism har gällt just frågan om inte den liberala rättsstatens vurm för generella och allmängiltiga regler ofta missgynnar och till och med diskriminerar kulturella eller religiösa minoriteter. Skall säkerhetens turbaner behöva ge vika för trafikföreskrifterna? Måste samiska friskolor anpassas till skollagens riktlinjer? Skall föreskrifter om djurskydd stå i vägen för hallal- eller kosherlakt? Om en ämbetsmannatradition gynnar uppkomsten av stabila demokratier är den samtidigt ett hinder för individens kulturella och religiösa frihet och överlevnad. Så har många argumenterat under senare år. Men med dem har Barry inget tålamod.

– En del invänder att vi tvingar människor att följa universella standarder. Men poängen är att vi en gång tvingades ändra våra liv för att komma i linje med sådana normer. Om vi går tillbaka ett par århundraden i Västeuropa finner man att vi hade samma problem. Det som slutligen fick oss att se värdet av detta var på sätt och vis den gradvisa infiltrationen av olika idéer

om likabehandling från upplysningen. På den tiden var det våra kristna föreställningar och traditioner som återropades för att förhindra den utvecklingen och för att motverka införandet av rättigheter för till exempel kvinnor och barn.

– Det innebär att vi måste acceptera vissa gemensamma och likformiga standarder. Att invandrande och nyinflyttade människor ofta kommer från länder som inte genomgått samma process som vi är inte ett skäl för oss att göra undantag, genom att till exempel införa kvotering eller andra former av särbehandling. I själva verket tror jag det vore att verkligen missgynna dem om vi inte gav dessa människor samma möjligheter att anpassa sig till grundläggande mänskliga rättigheter.

Det är inte först och främst likabehandlingens principiella betydelse som Barry för fram. I stället är det de praktiska fördelarna med generella regler och lagar som understryks. Att tillmötesgå kraven på undantag i regelverken skulle främst gynna de skikt som anser sig företrädare minoritetsgrupperna. Men de som behöver skyddas är oftare kvinnorna och barnen, minoritetsgruppernas tysta majoritet.

Så fortsätter Barry resonemanget. Jag påpekar att de som försvarar multikulturella idéer nog skulle invända att deras förslag om exempelvis kvotering eller positiv särbehandling tvärtom har som avsikt att gynna de utsatta inom minoritetsgrupperna. Kunde inte undantag från likformiga normer vara legitima i vissa specifika fall? Jag nämner som exempel fallet med kvoterna avsedda för studenter med utländskt ursprung på juristlinjen vid Uppsala universitet. De utgjorde säkerligen ett avsteg från den likformighet som utmärker offentlig verksamhet. Men hade inte ett sådant avsteg varit försvarbart om fördelarna är påtagliga för ett samhälle där många med utländsk bakgrund anser sig sakna möjligheten att kontakta jurister med likartade erfarenheter och språkkunskaper?

– Kvotering är en komplex fråga. Det finns skäl att hålla med om att exempelvis massmedierna borde ha större representation från minoritetsgrupper. Skälet är inte att det skulle skapa en rättvisare arbetsmarknad, utan att det skulle skapa en rättvisare mediebild. Om man är intresserad av det är proportionell representation av olika minoriteter givetvis inte det väsentliga. Det avgörande är huruvida dessa gruppers närvaro har uppnått den kritiska massa som behövs för att en skillnad ska bli märkbar, och det kan mycket väl innebära att de borde vara överrepresenterade. Men det finns många åtgärder som, genom att peka ut en specifik grupp som i behov av särbehandling, skapar fientlighet från det omgivande samhället och i många fall inte utan goda skäl.

– Offentlig politik bör ha individen som utgångspunkt. När grupper hamnar i fokus för politiska åtgärder skapas en mängd problem. Grupptillhörigheten blir central och skillnaderna mellan olika grupper hamnar i fokus, vilket skapar konflikter mellan dem. Ju mindre den offentliga politiken riktas mot grupper, desto mer sannolikt är en stabil utveckling som också skapar villkor för en politik som gynnar alla och inte främst olika särintressen.

– Detta är motsvarigheten till svårigheterna med att etablera liberala och demokratiska institutioner på andra håll i världen där politiken tenderar att vara grupporienterad snarare än inriktad på det gemensamma bästa. Att introducera grupporienterad politik i våra samhällen vore att skapa precis de omständigheter

som undergräver framväxten av liberala demokratier på andra håll!

BARRYS RESONEMANG är omisskännligt liberalt. Politiken bör utgå från individers och inte gruppers behov. Och det främsta argumentet för det är att konsekvenserna faktiskt blir bättre av en sådan politik.

Men hur viktigt är det för den liberala demokratin att medborgarna också ser sig själva som först och främst individer? En klassisk invändning mot liberala institutioner är att de gynnar och uppmuntrar en särskild individualistisk livsstil, som tycks oförenlig med många religiösa föreställningar och som dessutom försvårar för dem som vurmar för gemenskapen, naturen, traditionen eller andra övergripande gemenskaper. För dem som ansluter sig till livsstilar av det slaget framstår de liberala dygderna om personlig autonomi, individualitet eller självförverkligande som opåkallade och till och med som ett uttryck för liberal intolerans. Varför skall vi alla stöpas i den liberala formen? Och borde inte en liberal vara mottaglig för kritik just på den punkten, eftersom liberalismen tydligt anser sig värna pluralism och mångfald av alla slag?

Här går det dock att dra en skiljelinje i den liberala traditionen mellan dem som ser framför sig en liberal livsstil och dem som mer betonar liberalismens karaktär av en "politisk" idé. Barry är uppenbarligen en liberal av det senare slaget och ser ingen anledning att hylla exempelvis föreställningen om personlig autonomi.

– Jag påpekade i en fotnot till *Culture and Equality* att en amerikansk psykologihandbok beskriver en personlighetsstörning som låter snarlik det liberala autonomiidealet. Störningen beskrivs i termer av oförmåga att ansluta sig till långsiktiga projekt och osäkerhet om vilka livsval som är de rätta, och jag kan inte se någon anledning till att uppmuntra en sådan hållning. Möjligen är det ett personlighetsdrag som behövs hos akademiker, men det är knappast något som de flesta människor har nytta av. Vi behöver inte säga att det är bra om människor är autonoma. Kanske är det bättre för dem att hålla sig till sin religion. Det viktigaste är att de har en förmåga att uttrycka samtycke. Vi behöver inte bygga in alltför specifika idéer om hur folk skall leva sina liv. Förmågan att välja är tillräcklig.

Samtidigt har i demokratidebatten idealet om personlig autonomi alltmer kommit att accepteras som en given utgångspunkt. Tanken är att förmågan att kritiskt granska och ta ställning till politiska beslut är en viktig förutsättning för ett effektivt politiskt deltagande. Men det finns även en mer avancerad tankegång enligt vilken den förnuftiga diskussionen (eller "deliberationen" som det allt oftare kallas) mellan autonoma individer framställs som en modell för hur ett sant demokratiskt meningsutbyte bör gestaltas. Det tycks därför som om autonomi kommit att bli mer central för demokratin än för liberalismen. Och kan det förneka att idealet om personligt självbestämmande fortfarande är väsentligt för demokratin?

– Det är säkerligen sant att liberala demokratier förutsätter individer som agerar som sådana. Det är ett problem på vissa håll att väljare utgör röstboskap som skapats på grundval av kast eller annan grupptillhörighet. Jag tror dock inte vi skall oroa oss för mycket över det. De enda människor som verkligen passar in i mallen om den autonoma medborgaren är de väljare som byter sida vid varje val. De är all-

mänt sett de minst informerade, men samtidigt de som mest sannolikt avgör de politiska valen. De väljare som helst inte borde fälla avgörandet i demokratiska val är med andra ord de som kommer närmast idealet om personlig autonomi!

SÅ AVFÄRDAS DEN FÖRESTÄLLNING om personlig autonomi som varit central för den klassiska liberalismen i Immanuel Kants eller John Stuart Mills tappning. För Barry är den liberala demokratin först och främst ett institutionellt ramverk, en idé om vilka grundläggande strukturer som kännetecknar ett fritt och rättvist samhälle. I ingen eller mycket ringa utsträckning rymmer den liberala demokratin ett ideal om hur människor bör leva och tänka. Men frågan är om sådana ideal fullständigt saknar betydelse för Barry. Jag tänker mig att en liberal ändå önskar se att människorna utvecklar ett kritiskt tänkande. För det krävs måhända inte ett ideal om personlig autonomi.

Ett alternativ som många liberaler lockats av är den skeptiska attityd som uppmuntrar tvivel inför sanningar och dogmer av alla de slag. En sådan skepticism kan förvisso synas frigörande, men rymmer sina egna problem. En skeptiker riskerar att rasera grunderna inte bara för andras utan även för sina egna ståndpunkter. Och kan den liberala demokratin verkligen överleva utan något alls att tro på? Ett alternativ kunde vara förmågan att ompröva den egna ståndpunkten. Beredvilligheten att omvärdera en uppfattning i ljuset av nya argument är varken att erkänna tvivlet eller skepticismen som dygd. Den tycks tvärtom vara en naturlig följd av den rationalistiska idén att det finns bättre och sämre skäl för att hålla något för sant. Skulle inte Barry hålla med om att en sådan dygd vore ett betydelsefullt inslag i den liberala demokratin?

– Frågan om skepticisomens önskvärdhet har jag sökt undvika. Jag tror förvisso att en mer skeptisk inställning bland människor kunde vara en dygd, men jag skulle inte vilja göra den till ett villkor för en stabil demokrati. Det vore olyckligt om toleransen blev beroende av att människor var osäkra eller tvivlande om sina övertygelser. Det är tryggare att hävda att människor kan vara så osäkra som de vill.

– I grundläggande frågor är det inte särskilt avgörande. Förmågan att ändra uppfattning på grundval av nya fakta har större betydelse. Om det skall finnas något hopp om att övertyga människor att ändra saker och ting för att rädda planeten så är det mottaglighet inför fakta vi behöver. Från min utgångspunkt är frälsning inte så mycket en fråga om att förändra världen i djupekologisk riktning. En god dos av hänsyn till mänsklighetens långsiktiga intressen skulle göra susen.

Så tycks den liberala demokratin räddning stå till en enkel tro på möjligheten att övertygas av förnuftiga argument. Det är en liberalism som knappast kan beskrivas som visionär. Den utlovar varken självförverkligande, tillfredsställelse eller lycka. Den erbjuder inga osynliga händer som lösningen på våra problem. Ändå är det hoppsfullt att höra någon säga att framtidens utmaningar kan hanteras bara vi är beredda att lyssna på argumenten och att ta intryck av de fakta vi känner till. Det betyder att "frälsningen" inte alls är svårtillgänglig, att den kanske till och med är inom räckhåll. Vad det handlar om är helt enkelt att söka bättre kunskap och att försvara förnuftets röst mot dem som uppmanar oss att inte längre tro på den.

Våldets mytologi. När **Georges Sorel** vid förra seklets början blickade ut över världen från skrivbordshöjd såg han ett kraftlöst borgerligt samhälle. Han satte sin tilltro till arbetarna, som skulle bekämpa sina borgerliga fiender. Men det var inte för att proletärerna skulle frigöras som han hyste hopp om revolutionen, utan för att han önskade att proletärerna skulle frigöra våldet.

Expressivt våld för våldets egen skull

SVANTE NORDIN

Professor i idéhistoria vid Lunds universitet

DET ÄR MÖJLIGT att skilja mellan instrumentellt och expressivt våld. Det instrumentella våldet används för att genomföra ett bestämt syfte – att vinna ett krig, slå ned opposition, eliminera en motståndare, pressa ut pengar. Det expressiva våldet tjänar snarare som uttryck för vissa känslor eller attityder. Det är ett våld som kan uttrycka vrede, frustration, hat eller revolt, men som också kan vara en väsentlig del av en livsstil präglad av brutalitet eller heroism alltefter omständigheter och bedömningsgrunder.

Givetvis kan distinktionen mellan dessa två slag av våld ibland vara svår att upprätthålla. Väpnade styrkor finns för att kunna uppnå politiska mål (i anfall eller försvar), men krigarens yrke kan alstra en livsstil där våldet utgör en väsentlig ingrediens. Förbrytaren använder våld för att komma över pengar, men våldet är också en del av hans sätt att leva. Vad som kommer först, livsstilen eller våldets mer eller mindre rationella syfte, kan ofta vara svårt att avgöra.

Det är naturligt att det politiska tänkandet oftare sysselsatt sig med

det instrumentella, rationella våldet än med det expressiva. Machiavelli diskuterade våldets roll då det gällde att erövra och behålla politisk makt. Hobbes analyserade svärdets roll för att garantera lagar och överenskomelser samt suveränens monopolisering av våldet inom staten. Clausewitz såg kriget som "politikens fortsättning med andra medel". Hela den moderna politiska teorin och hela den moderna samhällsutvecklingen har kunnat ses som inriktad på att minimera det expressiva våldets roll. Det har handlat om att betona de fredliga dygderna på de krigiska dygdernas bekostnad, att ersätta krigaren med köpmannen, att civilisera människan till älskvärd harmlöshet, att grunda samhällsordningen på valsedeln eller kontantflödet snarare än på svärdet.

DET FINNS EMELLERTID en modern tänkare som gjort sig känd som det expressiva våldets profet, som en förespråkare för våldet inte

som ett nödvändigt ont utan som ett nödvändigt gott, för våldet som livsform och livshållning, för våldets estetik. Det är Georges Sorel, författaren till *Réflexions sur la violence* ("Betraktelser över våldet" 1906).

Det fanns ingenting i Sorels personliga framtoning som kunde låta ana att han var en våldets förkunnare. Änkemannen Sorel levde en stilla tillvaro som privatlärar, född i

Cherbourg i Frankrike 1847 och med en bana som väg- och vatteningenjör bakom sig. Den djupt älskade hustruns död hade givit hans liv ett inslag av melankoli. Sorels favoritsysselsättningar var besök hos Paris bouquinister och umgänge med en vid krets av vänner hämtade från både Frankrike och Italien.

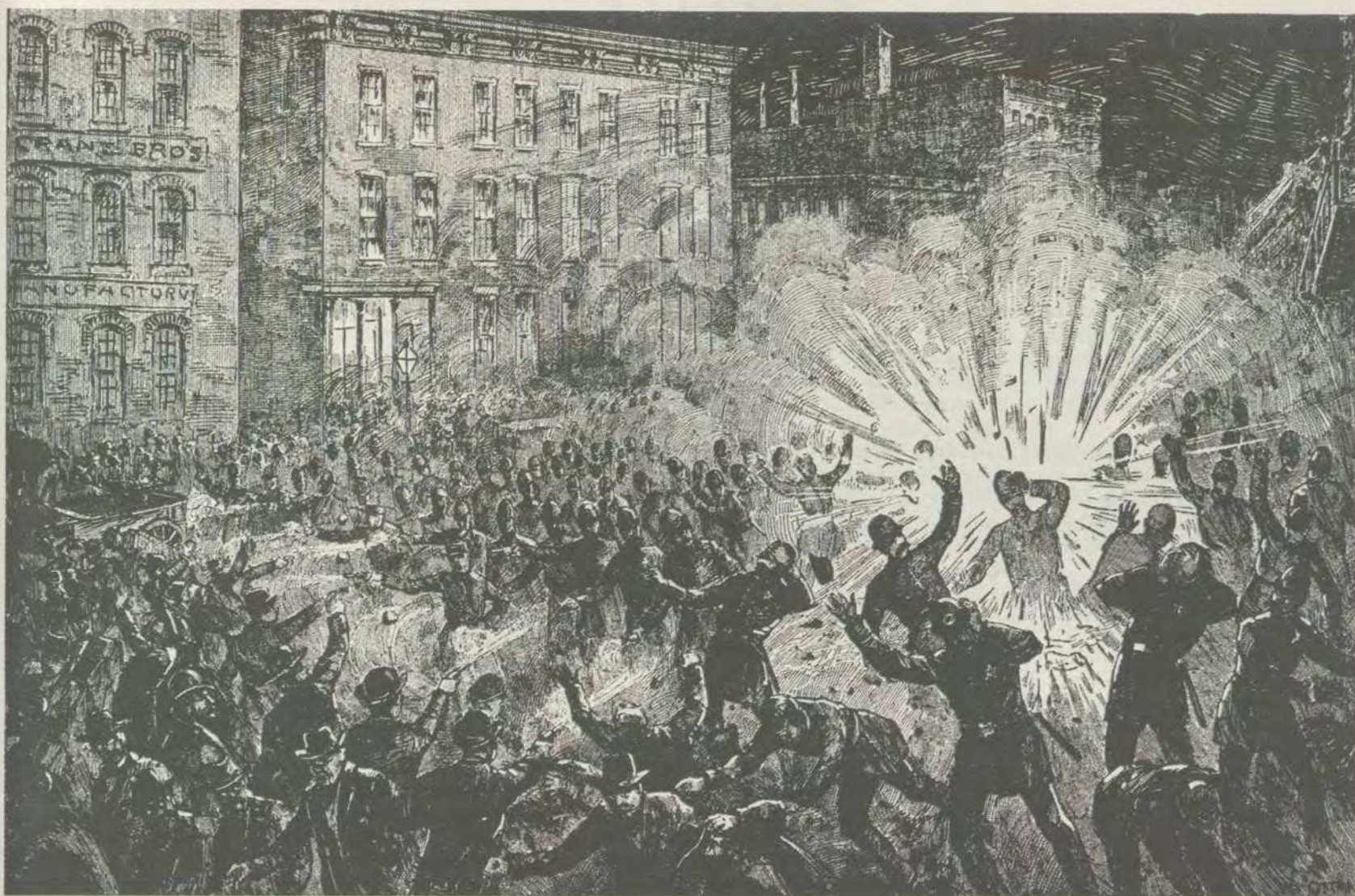
Det var kanske i Italien som Georges Sorel hade sina viktigaste intellektuella kontakter. Antonio Labriola, den italienska marxismens fader, betydde mycket. Labriola var filosofiprofessor i Rom och vid sidan av sitt engagemang inom arbetarrörelsen en man med breda och varierande intressen. Som sina mest begåvade

lärjungar räknade han Sorel och Benedetto Croce, en ung sydtaliennare. Tillsammans skulle dessa, hoppades Labriola, komma att bilda "den italienska marxismens heliga treenighet". Så blev det nu inte. Labriola fortsatte att vara marxist fram till sin död 1904. Men Croce övergav tidigt marxismen, blev liberal och Italiens mest inflytelserike filosof under 1900-talet. Med Sorel fortsatte Croce att hålla kontakt, brevledes och på andra sätt. Sorel själv gick vägar som kunde förefalla krokiga.

En stor del av sin tid tillbringade Sorel vid skrivbordet. En jämn ström av böcker, pamfletter och artiklar flöt fram ur hans penna. Åtskilligt publicerades i socialistiska och anarkistiska tidningar och tidskrifter. Tidskriften *Mouvement Socialiste* hade varit först med att ge ut hans *Réflexions sur la violence*.

Sorel tillhörde den anarkosocialistiska rörelsen. Men hans bekänneelse till dess program innehöll förrädiska förbehåll. Han manade till handling i rörelsens anda, men hans aktivism var inte baserad på tro utan på illusionslöshet. Därtill grundades aktivismen på hat, ett hat med säte mindre i klokt uttänkta teorier än i inälvorna. Sorel misstrodde storkhjärnan, men litade på magkänslan.

**Sorel tillhörde
den anarko-
syndikalistiska
rörelsen. Men
hans bekänne-
lse till dess
program inne-
höll förrädiska
förbehåll.**

Störd ordning. Sju poliser dog och 70 skadades i Chicago 1886 sedan en anarkist slängt en bomb efter det att ett politiskt möte upplösts.

Bild: Corbis

Hans hat gällde själva det moderna borgerliga Europa som styrdes av förnuftskalkylerna, pengarna, lagarna, parlamentsomröstningarna. Hans kärlek gällde myterna, passionerna och våldet. Hans rykte som profet vilade på denna kärlek.

Sorel var syndikalist och marxist. Han trodde på klasskampen. Han kritiserade Jean Jaurès och andra hövdingar inom den franska arbetarrörelsen, därför att de alltför mycket var beredda att kompromissa med borgarklassen, dess tänkesätt, värderingar och arbetsformer. Sorel avskydde den parlamentariska socialismen. Han tyckte illa om alla advokater, intellektuella, tidskriftsredaktörer, fackföreningsbossar och parlamentsledamöter som utgav sig för att företräda arbetarklassen. En renodlat proletär rörelse utan kompromisser, utan taktiska omvägar, det var vad Sorel önskade sig. I långa stycken kunde han låta som en naiv och uppriktig fanatiker, uppfylld av arbetarrörelsens barnatro. Men om man kan få det intrycket av en del passager i hans skrifter är det vilseledande. Sorel var inte naiv, han var dubbelbottnad. Eller rättare — bottarna var flera. Man kunde aldrig vara riktigt säker på att ha kommit fram till den sista.

VIKTIG HOS SOREL var hans lära om storstrejken. I likhet med många anarkosyndikalister hoppades Sorel på generalstrejken som en metod att krossa det borgerliga samhället. Arbetarklassen skulle resa sig och en gång för alla sopa undan sina fiender i ett stort apokalyptiskt skeende. Men Sorels tro på detta saknade den genuina enkelheten. Föreställningen om generalstrejken betraktade han som en myt, livgivande, eggande, handlingsinspirerande. Liksom de första kristna drivits av föreställningar om jordens undergång och Gudsrikets ankomst, likaså Napoleons soldater sporrats av legenden om "la grande armée", skulle de moderna arbetarna ingjuta mod och stridsvilja genom myten om generalstrejken.

Det avgörande för Sorel var inte målet utan rörelsen. Det väsentliga var inte något utopiskt paradiset som kunde åstadkommas i framtiden, utan den heroiska moral som arbetarna utvecklade under kampen. Läran om våldet hade sin plats i detta sammanhang. Med våld menade Sorel inte grymhet, inte heller kliniskt och välberäknat våld för uppnående av vissa syften. Det våld han dyrkade var del av en livsform, arbetarens eller soldatens. Våldet innebar förkastandet av alla

kompromisser, men också av beräkning, kalkylering och feg försiktighet. Våldet var motsatsen till den borgerliga livsformen med dess strävan efter säkerhet och dekorum.

Å andra sidan var Sorel den förste att erkänna att det fanns borgare och borgare. För den klasskamp han hyllade behövdes två sidor. Sorel tyckte om de borgare som var buckanjärer, konkvistadorer, kämpar på andra sidan barrikaden i kamp för hegemoni. När han så småningom brutit med den anarkosyndikalistiska rörelse som alltmer förbrillades av hans svårdiagnostiserade kätterier flirtade han under en tid med den franska ultrahögerns organisation, L'Action française. Arbetare och borgare borde hetsas till kamp som man hetsar två stridstruppar mot varandra. Motsatserna borde renodlas snarare än utjämnas. För detta ändamål var myten om generalstrejken nödvändig:

Jag har i praktiken visat att det proletära våldet har en historisk betydelse som är fullkomligt annorlunda än vad ytliga forskare och politiker brukar förmoda. Under det totala sammanbrottet för institutioner och sedvänjor återstår fortfarande något mäktigt, något

nytt och oberört; det är detta som egentligen utgör det revolutionära proletariatets själ; och den kommer inte att spolas bort i den allmänna undergången för moraliska värden om arbetarna bara har tillräckligt mycket kraft att stänga vägen för borgerliga sabotörer genom att svara på deras närmanden genom en fullkomligt intelligent brutalitet.

Den murkna borgerliga civilisationen skulle gå upp i rök. Genom det proletära våldet skulle en omvärdering av alla värden komma till stånd och en ny kultur födas. En återgång till något mera primitivt, mera ursprungligt skulle äga rum. Slagget skulle falla bort i den renande elden, den hårdade metallen återstå.

KÄRNAN I SORELS åskådning utgjordes inte av någon strategi eller politisk taktik, även om han deltog livligt i Andra internationals debatter om revisionism, reformism och revolution. Kärnan utgjordes av en moralisk grunduppfattning, en värdehierarki. Hans åsikter framträder med särskild tydlighet när de är frigjorda från det dagspolitiska sammanhanget och bär historisk dräkt. Så är förhållandet i den tidiga boken *Le procès de Socrate* ("Rätte-

gången mot Sokrates") som publicerades 1889.

Sokrates brukar i allmänhet uppfattas – och uppfattas hos Platon – som den med orätt förföljde, som en vis och dygdig man vilken dödas för sina åsikter. Men hos Sorel är Sokrates en tvivelaktig, närmast ödesdiger figur. Sokrates blir boven i Sorels drama. Man kanske kan säga att Sorels bild mindre liknar Platons än den som Aristofanes framställt i sin komedi *Molnen* av den sofistiske pratmakaren och uppvigglaren Sokrates. Men också Xenofon (som visserligen var en beundrande lärjunge till Sokrates) får lämna bidrag till Sorels ammunition.

Det gamla Aten sådant det var före Sokrates dagar framställs av Sorel i ett skimmer. Bilden av en arkaisk dygderepublik, fylld av manlig styrka, träder oss till mötes:

De gamla atenarna var fullkomligt överlägsna vår avundsjuka, okunniga och glupska bourgeoisie ... Medborgarna var inte köpmän som krävde garantier för sin handel, beskydd för sin industri eller som sökte fördelar från regeringen. De var soldater vars existens var bunden till stadens storhet. Minsta svaghet skulle sätta staden i fara.

De gamla atenarna var soldater och jordbrukare, producenter, inte handelsmän. Också deras familjeliv var bukoliskt, med äktenskaplig kärlek och många barn. Homosexualiteten, som betydde så mycket för Sokrates, fanns ännu inte. Enkla och rättframma dygder hälsade.

Den betydelse kriget hade för Sorel är svår att överdriva. I striden upptäcker mannen sina egna bästa egenskaper: "mod, tålmod, likgiltighet inför döden, kärlek till äran och till det gemensamma bästa, med ett ord: sin dygd". Mannen, medborgaren, måste vara beredd att offra allt, även livet, för stadens frihet.

Detta bör inte tolkas så att Sorel föraktade kvinnliga dygder. Tvärtom, han var en

kvinnodyrkare. Men emanciperade kvinnor avskydde han. Det var kvinnans dygder som mor och hustru han högaktade. Sorel ville ha verkliga män och verkliga kvinnor, vilka alla gav sitt bidrag till staten, männen genom att försvara den, kvinnorna genom att föda den barn.

Alla dessa värden och dygder hade en fiende i Sokrates och den sokratiske andan. Sokrates stod för intellektualiseringen av tillvaron, för den allt upplösande kritiken, för de dialektiska resonemangens herravälde, pratmakarnas regim. Sokrates hade ingen erfarenhet av jordbruk, han

var helt och hållet en stadsbo. I stället för att syssla med produktivt arbete ägnade han sig åt dialektiska resonemang.

I dialogen *Staten* hade Platon låtit Sokrates lägga fram hela sitt program, hur den idealiska staten borde styras av filosoferna. Dialektiken, inte det produktiva arbetet, gjordes av Sokrates till den avgörande faktorn i samhället. Bönderna och hantverkarna skulle fräntas all makt. Vetenskapsmännen och specialisterna skulle överta den.

Sokrates ville att filosoferna skulle regera i namn av de eviga idéerna, i namn av en naturgiven människorätt, som han föreställde sig var upphöjd över seder och bruk och som han trodde var enbart förnuftig. En sådan abstrakt rättvisa måste, menade Sorel, med nödvändighet ta musten ur de gamla dygderna och underminera samhället.

Det var knappast någon tillfällighet att en av Sokrates främsta lärjungar var Alkibiades, en briljant och begåvad men karaktärlös ung man som blev landsförrädare och sålde Athens sak till dess fiender. Den sokratiske andan var i sig opatriotisk, hävdade Sorel. Den predikade abstrakta förnuftsprinciper och förärvade kärleken till staden och hemlandet. Den gamla krigiska offerviljan undergrävdes. Var det överraskande att Aten sedan gick under och underkuvades först av Alexander, sedan av romarna? Sorel ansåg inte det.

Homosexualiteten som Sokrates företrädde blev en symbol för det liv mot naturen som Sorel avskydde. När pengarnas och vetenskapens makt tog över förstördes också familjedygderna, som hållit folkstammen frisk och levande. Demosthenes som predikade motstånd mot Makedonien blev den siste företrädaren för de gammalgrekiska dygderna.

AV ALLA FORMER av regering är den värsta den där pengarna och "talangen" delar på makten. Det var denna borgerligt-liberala samhällsform Sorel avskydde i sin samtid, det var den han såg växa fram redan i Sokrates Aten. En modern läsare förstår lätt vad Sorel menade. Det

Våldets profet.
Georges Sorel
1847–1922.

Samhällsideal han hyllade, hans arkaiska Aten, påminner om Stalins Sovjetunionen, Hitlers Tyskland och ayatollornas Iran. Men naturligtvis var detta samhällsformer som uppstod först långt efter *Le procès de Socrate*. Själv fann han inspiration hos andra källor. Nietzsches kulturkritik torde ha betytt en del, liksom Proudhons anarkism. Men åtskilligt går tillbaka till den store Rousseau.

Ingen formulerade en tidigare eller mera genomgripande kritik mot hela den moderna civilisationen än just Rousseau. Hos honom fanns allt. Hyllningarna till Aten och Sparta. De krigiska dygderna och viljan till offer för det gemensamma. Motviljan mot emanciperade kvinnor. Oviljan mot livsformer som brutit sig loss från naturen. Kärleken till jämlikheten, avskyn för pengar och rikedomar. De kollektivistiska idealen. Kritiken mot den intellektuella makten.

När Sorel såg sig om i sin förödda samtid kunde han inte se någon annan makt än proletariatet som kunde stå för en förnyelse. Där fanns borgerlighetens och den moderna civilisationens verkliga fiende. Men arbetarklassens kamp kunde utvecklas bara om den gjorde sig fri från sin inre fiende, de intellektuella pratmakarna i de egna leden. Genom revolutionen, genom det revolutionära våldet kunde detta ske. Där fanns kraften, ungdomligheten, passionerna, den nya verkligheten.

En våldets tidsålder stod mycket riktigt för dörren, om än inte i exakt den form som Sorel tänkt sig. Det stora världskriget bröt ut 1914. Det borgerliga Europa, som Sorel avskydde så mycket, tycktes förutbestämt att gå under i ett hav av eld. Ur denna krigets eld tändes nya eldar. Fjärde upplagan av *Réflexions sur la violence* som kom ut 1919 innehöll Sorels entusiastiska hyllning till Lenin och den bolsjevikrevolutionen som just genomförts i Ryssland. Några år senare tog en annan revo-

lutionär som stigit fram ur den socialistiska rörelsen makten i Italien. Det var Mussolini, som gärna bekände sig som en lärjunge till Sorel. Lärnan om de eggande myterna, läran om det befruktande våldet, detta var tankar som tilltalade fascismens skapare.

I framtiden kunde skjortorna och fanorna växla färg, vara röda, svarta eller bruna. Gemensamt var våldet som livsstil. Gemensamt var tanken på ett renande stälbad som skulle ge upphov till en ny sorts människa, hårdare, mera beslutsam, kollektivt inriktad, fri från borgarens tveksamhet, skepsis och individualism. Tron på myten skulle ersätta sökandet efter sanningen.

Sorel själv skulle ta föga del av allt detta. Han var nu en gammal man. När han dog 1922 i Boulogne-sur-Seine, där han framlevt sina sista år, var han tämligen isolerad. Hans idéer kunde förefalla gå segrande fram, men kanske inte helt i den form han hoppats på.

Genom att smälta samman Marx med Nietzsche blev Sorel en pionjär för dem som ville slå den gamla, borgerliga samhällsordningen i spillror och använda det revolutionära våldet för att förverkliga en moralisk vision. Med ovanlig klarhet och konsekvens förespråkade han en omvärdering av värdena, en ny värdehierarki. Mot det rationella kalkylerandet satte han intuitionen och inälvreaktionerna. Mot den sociologiska determinismen satte han spontaniteten. Snarare än trivsel och komfort sökte han en heroisk livsstil och en kollektiv värdighet. Hellre än klassamarbete såg han klasskamp. I stället för en optimism som trodde på automatiska framsteg satte han en pessimism som vädjade till viljan och ansvaret. Politiker och intellektuella pratmakare avskydde han, men han trodde på arbetarklassen. Den konfliktfria utopin framkallade hans motvilja, den handlingskapande myten hans entusiasm.

Att klassificera Sorel som "vänster" eller "höger" är omöjligt. Att klassificera honom som radikal är självklart. Han sökte en livsstil som var radikalt annorlunda än den borgerliga och befann sig därmed i profetisk samklang med många av 1900-talets strömningar inom litteratur, filosofi och konst, med Georg Lukács, Ernst Jünger och D.H. Lawrence, med futurism och fauvism, med den atonala musiken och den ryska baletten. Till Sorel måste man gå på gång vända tillbaka om man vill förstå det nyss förflutna, olyckliga århundradet.

... hos Sorel
är Sokrates
en tvivelaktig,
närmast ödesdiger figur.
Sokrates blir
boven i Sorels
drama.

I framtiden kunde
skjortorna och
fanorna växla
färg, vara röda,
svarta eller
bruna. Gemen-
samt var våldet
som livsstil.

Upplevelseindustrin skall få landet att leva upp

ESSÄ/ Ny emotionell geografi. Upplevelseindustrin var det övriga landets svar på den nya ekonomin som koncentrerades till storstäder. Hela Sverige har dammsugits på lokala upplevelsepotentialer som kan ersätta de industrier som lagts ner. Men de upplevelser som erbjuds präglas ofta mer av standardiserade föreställningar om hur man kopplar upp sig till den nya ekonomin än av verkliga lokala innovationer. Risken för övermättnad är stor när allt skall vara en upplevelse.

Konferensrummets väggar är täckta av små gula och rosa post-it-lappar. När mötet startar lyssnar jag till hur de en efter en mister greppet och singlar ner på golvet, som rasslande höstlöv. Jag samlar upp en bunt och läser stickorden: rymdresa, en fest för alla sinnen, pensionärer, serietidningsland, cyklar, vikingar, kärlek vid första ögonkastet... Väggedekorationerna är resultatet av förmiddagens tankesmedja då ett urval av kommunens "vanliga medborgare" kommit med förslag till en stor temapark, som ska locka besökare till trakten.

Nu sitter vi här, ett tiotal medelålders män i svart och grått, runt konferensbordet för att välja och vraka bland idéerna. Nästa vecka kommer konsulterna från USA för att göra tummen upp eller ned för projektet. De flesta i gruppen kommer från kommunförvaltningen, planerare och administratörer, men en av deltagarna skiljer ut sig genom sitt snaggade hår, sina läderstövlar, randiga strumpor och röda skjorta. Han är kreativitetetskonsulenten som är inhyrd för att få upp vår energinivå. Ord som it-generationen, edutainment och upplevelsepotential flyger genom luften. De flesta av oss är lite blyga och har svårt att komma loss med alla djärva förslag till kommunens förnyelse.

Runt om i Sverige och stora delar av världen befinner sig folk i liknande möten och försöker få in en fot på upplevelsemarknaden. Startskottet gick i mitten av 1990-talet, under de euforiska år som kallades "den nya ekonomin". Det var en del av den postindustriella omvandling som gavs skiftande etiketter, från nätverksamhället till "romantisk kapitalism" eller "en emotionell ekonomi". Här fanns en betoning av kreativitet och lekfullhet,

Av
Orvar
Löfgren
Professor i etnologi
vid Lunds
universitet

möten mellan konst och ekonomi och en starkt estetiserande tendens. Verb som *branding, styling, designing* och *imagineering* drogs in i företagslivet. (Alla sådana verb på "-ing" signalerade kraftfull rörelse framåt.) Det skapades nya yrkeskategorier från *event managers* och *destination developers* till *framtidsmagiker* och *coolhunters*. Ekonomin kulturaliserades, samtidigt som kulturen ekonomiserades, hävdades det. Men vad innebar egentligen det?

Nya ekonomier uppstår med jämna mellanrum, och snarare än att diskutera en fyrkantig tudelning i gamla och nya tillstånd kan vi se det nya som exempel på ekonomisk upphettning och intensifiering. Ofta handlar det om mötet mellan ny teknik, nytt kapital, nya former för produktion och konsumtion samt inte minst annorlunda former för kulturell gestaltning av den ekonomiska förändringen. Det skapas en nervös energi som försöker att kolonisera framtiden med hjälp av koncept och visioner. Nu är det bråttom.

När begreppet "den nya ekonomin" tog form kring 1990-talets mitt baserades det på en uppfattning om en radikal ekonomisk och samhällelig omvandling. Här skulle utvecklas en synergi mellan ny informationsteknik och ett ungdomligt kreativt och lekfullt tänkande. Det handlade inte minst om att överskrida traditionella gränser mellan olika branscher. Det var till en början främst några fält som identifierades som den nya ekonomins kärnområden: informationsteknik och e-handel, bioteknik och upplevelseindustri. Dessa fält fungerade mycket olika, men delade vissa drag. De drog nytta av den nya digitala kommunikationsteknologins sätt att hantera, lagra och sända data, de byggdes upp med hjälp av nya organisationsmodeller, där flexibilitet och platta

organisationer var nyckelord, de gavs stora möjligheter att iscensätta innovativa experiment genom ett ovanligt stort inflöde av riskkapital.

MEN HUR KOM upplevelsefältet att bli en så markant del av den nya ekonomin? Under detta paraply samlades branscher som på många sätt hörde till en mycket traditionell ekonomi, verksamheter som inte minst byggde på turist- och underhållningsbranschens mer än tvåhundra-åriga matriser för hur man kan paketera och marknadsföra upplevelser.

Ordet "upplevelse" hade fått en ny högkonjunktur i turistbranschen redan några år tidigare och då framför allt som ett sätt att markera behovet av mikrodramatik. I en värld som flödade av virtuella budskap, texter och bilder skulle upplevelsen markera något autentiskt och självupplevt, men även något som tog tag i människor – ett alternativ till vad som sågs som förutsägbara erbjudanden i masskonsumtionens värld. Känsla, fantasi och kreativitet var andra nyckelord.

Begreppet upplevelseekonomi importerades från USA och gavs handfast form i en bok skriven 1999 av ekonomerna Pine och Gilmore: *The Experience Economy. Work is Theatre & Every Business is a Stage*. De turnerade runt i Europa och presenterade sina nya idéer. "Du sitter på en guldgruva", var appellen från deras företagarseminarium i Stockholm hösten 2000, som handlade om "att ta sig från produkter och tjänster till att erbjuda attraktiva upplevelser".

Nu handlade det om att omsätta ett magiskt ord i konkret handling och här är den svenska utvecklingen intressant. Sökte man i mars 2003 på nätet efter det danska ordet "oplevelsesindustri" fick man tre danska träffar, varav en hänvisa-

de till Sverige. Slog man däremot in "upplevelseindustri" fick man 306 träffar med svenskt material. Orsaken är främst att söka i de sätt på vilka statliga och privata intressen flätats samman. När den danske kulturministern i september 2003 utgav rapporten *Danmark i kultur- og oplevelsesøkonomien – 5 nye skridt på vejen. Vækst med vilje* markerades att man nu tog ett krafttag för att hinna i kapp det man kallade "frontlöparna", Sverige och Storbritannien. Vill man förstå det svenska förslaget får man gå tillbaka till det pengaflöde som uppstod när de svenska löntagarfonderna omvandlades till stiftelser under 1990-talet. En av dem var KK-stiftelsen från 1994, som framför allt skulle skapa kreativa kunskapsutbyten mellan kulturvärlden, forskarsamhället och näringslivet. Hösten 1999 gjorde stiftelsen en förstudie av den upplevelsemarknad som man såg som en potentiell motor för svensk ekonomi och fattade så ett beslut att de närmaste fem åren satsa 50-60 miljoner på "svensk upplevelseindustri". Man ordnade sammandragningar och temadagar och definierade vilka verksamheter som skulle samlas under paraplyet. Listan såg ut så här: mode och design, arkitektur, data- och tv-spel, film och andra medier, författarskap och publicering, konst, musik, pr och reklam, scenkonst och evenemang, turism (härunder måltid, museer, natur och nöjesparker), handel, utbildning och *edutainment*.

Med hjälp av denna breda definition kunde man konstatera att drygt 370 000 personer arbetade inom svensk upplevelseindustri 1998 – cirka 10 procent av den totala sysselsättningen – medan den traditionella basindustrin endast sysselsatte 260 000. Upplevelseindustrin skulle bli ett svenskt profilområde och en framtida exportidé, en brokig blandning av webbdesigners, hotellstäderskor, designers, pistvakter, reklamfolk, servitörer, ljudtekniker, konsthantverkare och museiguider. Tillsammans gavs de etiketten "Sveriges kreatörer" och man slog fast att Sverige hade chansen att bli världsledande på detta område.

VARFÖR DENNA entusiasm? För det första ska man inte underskatta en så enkel faktor som den optimistiska klangen i ordet upp-levelse. Det låter betydligt bättre än engelskans vaga "experience". Det blev ett ord med glad framåtklang, efter hand synonymt med goda upplevelser. I frammanandet av "den nya ekonomin" utgjorde upplevelseindustrin vidare ett viktigt komplement till de smalare branscherna inom bioteknik och it. Här handlade det bland annat om att integrera delar av den gamla ekonomins traditionella servicenärningar med den nya. Till skillnad från it-sektorn var det ofta fråga om arbetsintensiva låglönebranscher. I takt med att de uppskrivade förhoppningarna om Sverige som en spjutspets för it-branscherna kom på skam och investeringsbubblan brast, blev det ännu viktigare att hitta en vinnare på längre sikt.

När den nya informationstekniken utvecklades talades det flitigt om dess

**I många
småsamhällen
skapades
en känsla
av att även
vi härute
i periferin
kan bli
delaktiga
i det nya.**

obundenhet till plats. Nu fanns en chans för periferin att gripa initiativet. Det blev snarare så att storstadens position stärktes under 1990-talet. De nya kombinationerna mellan branscher och kompetenser skapade krav på närhet till andras specialkunskap, samtidigt som den kosmopolitiska storstaden lyftes fram både som kreativ energi och attraktiv nöjes- och konsumtionsarena. Det var i närheten av Stureplan man kunde ägna sig åt *Work-Play*. Upplevelseindustrin skulle ge resten av landet en ny chans och KK-stiftelsen var angelägen om att skapa nya tillväxtorter. 2002 fick fem mindre orter i Sverige stöd för att bli framtida "mötesplatser för upplevelseindustrin": Hultsfred (musik), Hällefors (mat och design), Karlshamn (edutainment och tv-spel), Piteå (turism, medier och musik), Trollhättan (film och medier). Detta var både glesbygdspolitik och försök till lokal synergi. Somliga projekt lyckades bättre än andra.

Det är lätt att ironisera över denna ambition, men optimismen resulterade i lokala initiativ. I många småsamhällen skapades en känsla av att även vi härute i periferin kan bli delaktiga i det nya. I en handbok från 2002, *Guide till upplevelsesamhället. Från musik & museer till sushi och spa*, är målgruppen framför allt lokala politiker, företagare och intresseorganisationer. Att bläddra i boken är att möta en alternativ Sverigekarta. Här presenteras de lokala succéerna: ishotellet i Jukkasjärvi, Astrid Lindgrens Vimmerby, Hultsfreds RockCity, Trollhättans Trollywood, medeltidsveckan i Visby och Måltidens hus i Grythyttan, men även förebilder ute i Europa, som Glasgow, Barcelona, Bilbao, bokstaden Hay-on-Wye, Autostad i

Wolfsburg och slow-cities runt Medelhavet. En ny emotionell geografi träder fram, med heta platser.

Runt om på andra orter förhåller man sig till denna ekonomiska karta. Finns det någon lokal upplevelsepotential här hos oss? Det organiseras festivaler och paketerbjudanden. I bohuslänska fiskelägen förvandlas höstens lågkonjunktur till hummersafari, i Dalarna blir ett stenbrott till spelplats för sommaropera, man startar riddarturism runt Skara för att följa i bästsäljarhjälden Arns fotspår, gamla konferenshotell byggs om till spa-anläggningar.

Denna högkonjunktur påverkar även utbildningssystemet. Inte minst för humanistiska utbildningar blev upplevelsebegreppet centralt, speciellt då på mindre högskolor där det gällde att hitta en lokal profil. Det skapades utbildningar i "upplevelseproduktion" och "upplevelseteknologi". I utbildningskatalogen för Dalarnas högskola marknadsfördes hela det humanistiska fältet under etiketten "Upplevelser".

DET VI MÖTER HÄR är alltså ett frambesvärjande av ett ekonomiskt framtidsland. Steg för steg ges detta land allt fastare konturer. Man definierar fältets omfattning och skapar recept för hur upplevelser kan paketeras, marknadsföras och konsumeras. Man försöker identifiera de kompetenser som behövs och de utbildningar som ska skapas och visar på de goda förebilderna och de pedagogiska exemplen. Det delas ut startbidrag och pilotpengar, ett globalt begrepp omsätts i lokal praktik.

"Sveriges Manchester" var industristaden Norrköpings slogan under mellan-

Edutainment. Till det kalejdoskop av upplevelser som erbjuds hör naturligtvis också riktiga kalejdoskop.

Foto: Pressens bild

krigstiden. Texten illustrerades med ett landskap av fabriksbyggnader och en skog av skorstenar, som bolmade optimistisk, svart rök. Nu är röken borta från detta klassiska industriområde mitt i staden, skorstenarna längs vattenfallet pryds i stället av en ljusinstallation, en del av ett konstnärsprojekt. Här låg de fabriker som gjort staden berömd, verkstadsindustrier och väverier som en gång svarade för åttio procent av Sveriges textilproduktion. I dag har många av de övergivna fabriksbyggnaderna fått nytt liv på ett sätt som ofta framhålls som ett skolboksexempel på hur den nya ekonomin ska ta över efter den gamla. Vandrar man i fabriksgränderna längs Motala ström stöter man på namnskytar som ProNova Knowledge Ecology & Science Park, Kulturama, Aikido Academy, Kunskapsskolan, Hälso-centret Feel Good, Arbetets museum (beläget i "Sveriges vackraste industribyggnad"), IT-Kompassen, Musikverkstaden, The World Bar och inte minst universitetsinstitutionerna med inriktning mot kultur och ekonomi i det nya Campus Norrköping. Norrköping är en stad som kämpar för att få en ny identitet, men det sker i stenhård konkurrens.

För många orter i Sverige sågs satsningen på en upplevelsemarknad som en möjlighet att vända en ekonomisk nedgång. Den nya ekonomin skulle byggas på ruinerna av den gamla. Ibland skedde detta som i Norrköping mycket konkret – det var i det övergivna industrilandskapet som det nya tog form. Här fanns något av en ruinromantik som Robert Willim diskuterat i samband med begreppet "industrial cool" i ett tidigare nummer av *Axess*.

HÄSSLEHOLM ÄR EN garnisonsstad som förlorat sina regementen. På många sätt är staden prototypen för en ort där man systematiskt måste söka nya utvecklingsmöjligheter. Kommunen startade för några år sedan ett samarbete med Interaktiva institutet, en annan organisation skapad med hjälp av statliga investeringsfonder för att bedriva innovationsinriktad forskning. Dess medarbetare rekryteras från konstvärlden, design, systemvetenskap, medier, teknik och beteendevetenskap. Digitala tekniker och medier står i fokus och därför kom idéerna kring utvecklingen av Hässleholm att få denna inriktning. Man kan dock se hur de nya förslagen i ganska hög grad följer upplevelsemarknadens matriser. Här presenterades tankar om ett Gastronomium, "ett kompetens- och upplevelsecentrum kring mat". Man diskuterade en sinnlighetsstudio, ett it-centrum i gamla stationsområdet, men framför allt ännu ett temaland. Projektet "Intelligenta äventyrslandet" handlade om att förvandla delar av militärens gamla övningsområden till "ett upplevelse- och rekreationsområde för äventyr, rollspel, lärande, fysisk utmaning och naturupplevelse". Här skulle vildmarksliv för stadsbor och turister kombineras med ny digital teknik.

I Hässleholm har man uppenbarligen nagelfarit KK-stiftelsens planer för att locka både turister och företag till staden. Därför är marknaden för det planerade

äventyrslandet formad med en blick på möjliga offentliga stödåtgärder. Skulle inte skolbarn och invandrare från storstadsmiljöer vara möjliga målgrupper? Äventyrslandet blir även en skola där stadsbor får lära sig möta den svenska naturen.

Därför handlar det inte bara om synergi mellan naturupplevelser och ny digital teknik utan i lika hög grad om synergi mellan offentligt och privat kapital. I exempel som dessa kan vi se hur lokala aktörer försöker växa ner upplevelseindustrins nyckelord i mindre valörer. I en intervju i *Dagens Nyheter* talar ett kommunalråd i Karlstad om möjligheter att skapa "ett nöjeskluster med synergieffekter". Man vill skapa ett regionalt eller åtminstone lokalt magnetfält och det sker en miniatyrisering av Silicon Valley-drömmar på sätt som radikalt förändrar konceptens ursprungliga innebörd.

Runt om i Sverige kan vi se hur liknande strategier provas. Somliga blir kortlivade försök som inte överlever trendernas berg-och-dalbana eller förmår ta sig ur den kuvös av riskkapital som gjorde det möjligt att starta. Samtidigt kan man konstatera att kommunfolk är tvungna att prova allt. Hur ska man attrahera nya företag, inflyttare och turister? Ibland tvingar själva idéstormen och de kanske orealistiska drömmarna lokala aktörer att tänka på nya sätt. Även i ett misslyckande ligger ett kliv framåt, alternativet hade varit uppgivenhet. Samtidigt utvecklas en glad amatörism, runt om i landet sitter kommundienstmän och hjärnstormar kring det lämpliga innehållet i en temapark, ett upplevelsecentrum eller en sinnlighetsstudio.

MEN ÄVEN STORSTÄDERNA känner av problemet med att förnya stadsliv och image. Mot slutet av 1990-talet blev det uppenbart att den gamla turistmagneten Köpenhamn hade problem. I den nya ekonomins listor över heta platser, kreativa städer och attraktiva besöksmål passerade gamla konkurrenter – som till exempel it-staden Stockholm – Köpenhamn, som fortfarande levde med en lätt kulturhistorisk aura av den lilla sjöjungfrun. I Köpenhamn kunde man uppleva charmen av hur städer var "förr".

Marknadsorganisationen Wonderful Copenhagen startade ett projekt för att uppdatera staden. Konsultfirmor kallades in för att kartlägga stadens upplevelsepotential, rykte och rankingar på olika listor. Tre succéer ville Wonderful Copenhagen mäta sig mot: Barcelona, Las Vegas och Vancouver. Så drog man i gång kampanjen Copenhagen Eventures. Köpenhamn skulle bli den första stad i världen som skapade ett bokföringssystem för vad man kallade upplevelsekapitalet, "efter" som framtiden är en upplevelse-ekonomi, där människor förverkligar sig själva".

Här definierades upplevelseindustrin som produktionen av värde i termer av evenemang, känslor och drömmar. Kapitalmetaforen förde med sig andra underbegrepp: ackumulation, investering, avkastning, tillväxt, bokföring och revision. Man hyrde in en internationell

revisionsfirma som skulle skapa upplevelsebokslut.

Helsingfors är ett annat exempel. I början av 1990-talet klagade planerarna över bristen på en pulserande urban kultur. I internationell jämförelse var staden helt enkelt för tråkig. Man önskade producera mer av det svårfångade kapital som kallas storstadspuls. Det togs initiativ för mer liv på gator och torg, och 1999 uppmanade en stolt annons i *The New Yorker* turister att besöka staden under år 2000, då den skulle erbjuda "more than 20.000 events".

Exemplen Köpenhamn och Helsingfors illustrerar vad som händer när man placerar en upplevelsematrix över stadslivet. Med målet att skapa färgstarka upplevelser och evenemang blir frågan vilka miljöer och situationer i stadens offentlighet som har "eventpower" eller upplevelsepotential. Vilka blandningar av situationer, aktörer, berättelser och element fogas samman och vad väljs bort? Över hela världen möter vi liknande projekt, som försöker skapa en lokal profil med hjälp av en global, kulturell grammatik. Risken är hela tiden imitation och en trivialisering som inte förmår ta till vara den egna platsens speciella förutsättningar.

Men kulturen av den pulserande staden handlar inte bara om att locka turister utan i lika hög grad om att attrahera investerare, företagare och arbetskraft: att placera sig som en het plats på den nya ekonomins karta. Här kopplas föreställningar om den upplevelserika staden till idéer om den energigivande miljön. Den perfekta storstaden blir ett rum för kreativitet, begär och kanske lite ängslan – en rastlös energi som söker olika utlopp. Det konstanta mötet mellan flöden av människor, idéer och kapital ska bli en magisk brygd som måste resultera i aktivitet och innovation. Stadsforskaren Richard Florida skrev succéboken *The Rise of the Creative Class* och började även han resa världen runt för att sälja sitt recept på hur städer skulle bli framgångsrika genom att satsa på färgstarka subkulturer, konst och kultur. Hans besök i Köpenhamn förlades mycket passande till en gammal varvshall, där man inrättat en alternativ restaurang och nattklubb, klart "industrial cool".

MEN I DRÖMMARNA om storstadspuls finns en svår balansgång. När blir denna brusande och pulserande rörelse snarare rörig, inte längre en spännande puls utan ett hotande kaos? När går mångfald över från att definieras som en tillgång till en fragmenterande och destruktiv kraft i storstaden? Vilka aktiviteter och aktörer definieras som produktiva eller intressanta, vilka som improduktiva eller skadliga?

Etnologen Lisa Högdahl har i *Görögata* (2003) analyserat sådana processer i den vardagliga praktikens stadsmiljöer. Hon jämför bilderna av det etniskt sammansatta Möllevången i Malmö med de lokala invånarnas hantering av denna mångfald och visar hur ömtålig balansen mellan den aptitliga och den problematiska mångfalden är. Så går hon vidare till Kapstaden i Sydafrika där samma process blir

Den nya
ekonomin
skulle
byggas
på ruinerna
av den
gamla.

ännu tydligare. Här gäller det att förvandla ett nedgående centrum till en attraktiv turistmiljö. Butiks- och restaurangägare vill finna den perfekta balansen mellan ett färgstarkt folkliv och en trygg besöksmiljö. Diskussionen handlar om allt från övervakningskameror till nedskräpning, men framför allt om vem som hör hemma i gatulivet. Lisa Högdahl följer olika grupper, från gatubarn, pensionärer och nyinflyttad medelklass till säkerhetsvakter och entreprenörer. Vilka aktiviteter ska bekämpas eller uppmuntras, vilka är vinnare och förlorare i denna nya kamp om stadsrummet?

Ambitionen att skapa förnyelse kan resultera i kulturell kloning snarare än lokala innovationer. Det slående i många av dessa försök är i vilken utsträckning man fastnar i gamla hjulspår, i vilken grad det finns färdiga matriser för hur en ort ska försöka koppla upp sig till ny ekonomi. Man kan bli något matt när man bläddrar igenom alla EU-ansökningar om regionalt utvecklingsstöd eller utredningar om det nya Sverige. Prefixet "upplevelse-" som redan tidigare hade invaderat turistbroschyrerna finns nu som del av det ekonomiska nytänkandet, även om det bara gäller etablerandet av en strövstig eller upprustningen av en hembygdsgård.

Denna rutiniseringsprocess har flera orsaker. För det första måste man skapa handfasta ekonomiska former för den bräckliga och flyktiga, kulturella mjukvara som stämningar och händelser utgör. I denna förvandlingskonst ligger en svårhanterlig paradox, den starka upplevelsen eller den händelserika dagen bygger oftast på det oplanerade och oförutsägbara. Upplevelsemarknaden måste rutinisera dessa förlopp och därmed även riskera att trivialisera dem, skapa äventyr utan alltför stora äventyrligheter. Ofta är ledan och långtråkigheten det nödvändiga förspelet till en omtumlande upplevelse. Men i upplevelseindustrialismens tänkande blir upplevelse alltid till något underhållande, något som resenärer ständigt måste utfodras med. Risken är överstimulans och övermättnad.

Paketeringen innebär även att skapa en hanterlig spelplan i tid och rum. Hur organiserar man en minnesrik parweekend, en kul familjeutflykt, en lyckad kick-off? Här faller aktiviteter och upplevelser bort som inte låter sig fångas i sådana former.

I Sverige kan man följa hur somliga framgångsrika satsningar spritts ut över landet och även gått på export. Skördefesten på Öland som förlänger sommarsäsongen ett gott stycke in i hösten, kulturnatten i Lund, konstrundan på Österlen, skaldjurssafarin i Bohuslän. Ofta riskerar kloningen att bli en trivialisering, som då ishotellet i Jukkasjärvi växlar ner till att bli en isbar på ett nystartat designhotell i Stockholm. I längtan efter att bli en del av en kreativ, ny ekonomi kan man även se hur traditionella aktiviteter hoppar på upplevelsetåget som fripassagerare, som en följd av marknadens rationalitet. Varför inte kopiera en succé? Oftast är aktörerna väl medvetna om att detta kanske bara blir en kortvarig framgång. Det höga förslitningstempot skapar

stor efterfrågan på nya koncept, idéseminarier och konsulter.

ETT ANNAT SLÅENDE drag i utvecklingen av upplevelseindustrin är dess besatthet av kulturell alkemi, som framträder i en förkärlek för ord som synergi, crossover och mix. Men vilka sorters alkemi? Ofta handlar det främst om en enkel additiv strategi. Vad händer om vi kompletterar bowlingbanor och spelautomater med gastronomikök och konsertstrad och döper om det hela till upplevelsecenter? Kan vi kombinera medeltida rollspel med handdatorer och tv-spelsteknik här på museet? I andra fall provar man det mångsinnliga receptet: låt oss bara lägga till smakupplevelser, känsel, dofter. KK-stiftelsen talade gärna om fusion, deras workshops var "fusionsdagar", då folk från olika områden skulle mötas och upptäcka vilka synergieffekter som fanns i ett framtida samarbete. Fascinationen inför kluster-begreppet handlade om tron på att tillräckligt många olika aktörer i fysisk närhet skapade ny energi och kreativa miljöer.

Men den kanske viktigaste frammaningstekniken låg just i cirkelns magi, den cirkel som drogs kring aktiviteter som nu definierades som en gemensam upplevelseindustri, som till exempel i KK-stiftelsens lista. Vad hamnar innanför eller utanför? I KK-stiftelsens övervägande fanns inte bara en ekonomisk utan även en etisk och moralisk dimension. Datorspel ingick i den nya upplevelseekonomin men hur var det med kasinobesök och hasard? Romantik var ett viktigt element, men absolut inte pornografi. Samtidigt kastar de framgångsrika jätteindustrier som spel- och pornografibranschen utgör sina skuggor över upplevelsefältet. Här om någonstans ägnar man sig åt att paketera upplevelser i en miljardskala som slår alla andra branscher, och som mer än andra aktiviteter drivit fram ekonomiska möjligheter för ny teknik. Det skapas starka allianser som i de stora hotellkedjornas omtäliga behov av sexvideor, utvecklingen av escortservice on-line och uppsjön av erbjudanden via nät- eller mobiltelefoni, där små öriken plötsligt kan tjäna pengar på att erbjuda telefonsex.

Referenser:

Tom O'Dell, *Nonstop! Turist i upplevelse-industrialismen*, Lund: Historiska media 1999.

Richard Florida, *The Rise of the Creative Class*, New York: Basic Books 2002.

Elisabeth Högdahl, *Göra gata. Om gränser och kryphål på Möllevången och i Kapstaden*, Stockholm: Gidlunds förlag 2003.

I backspegelns efterklohet ter sig den nya ekonomin i hög grad som en metaforfabrik, där ordets makt var stor. Det gällde att skapa begrepp som var energigivande och slagkraftiga. Många av dessa begrepp hade en kort livslängd. Men det är viktigt att inte reducera dessa euforiska år till "bara ord" eller "en bubbla". Fokuseringen på upplevelseindustrin handlade inte bara om drömmar och visioner utan även om ekonomiska praktiker, omfördelningar av resurser och inflytande. Somliga gränsöverskridanden fick mer genomgripande betydelse än andra. Det slående med etableringen av upplevelsemarknaden som begrepp i Danmark och Sverige var det starka statliga intresset, som dock färgades av olika politiska utgångspunkter. Den nya borgerliga regeringen i Danmark såg upplevelsemarknaden som ett sätt att sammanviga kulturliv och näringsliv (och kanske disciplinera det i regeringens ögon alltför vänsterdominerade kulturlivet). I det rödgröna Sverige blev regionalpolitiken en viktig bricka i spelet.

Gemensamt var dock den nya synen på kultur inte bara som en mjukvara utan som ett produktionsmedel. Det handlade inte bara om att skapa nya varor och tjänster med hjälp av svärfångade kulturella energier, utan även att sätta kreativitet, konstnärlighet eller entreprenörstalanger i arbete. Det vi kan följa på den skandinaviska arenan är vad som händer i översättningen av ett nytt ekonomiskt begrepp. Vad innebär det när man försöker omvandla upplevelsepotentialen till upplevelsebokslut eller när man börjar tala om kreativa och estetiska kapital?

PRECIS SOM I SÅ många andra sektorer av den nya ekonomin finner vi en hög *burn rate*, hur snabbt ett företag gör av med pengar, i de projekt som startades. Samtidigt bör vi minnas att i denna typ av kulturell alkemi var experimentlusten och misslyckandet en del av processen. Några av den medeltida alkemins misstag resulterade i oförutsedda uppfinningar. Psykoanalytikern C. G. Jung påpekade att det som hände i alkemistens medvetande ibland var lika viktigt som processerna i kolvarna på bänken: det ivriga blandandet resulterade sällan i guld men innebar en mental förändringsprocess.

Om man från Stureplans horisont kan le överseende åt försök att skapa äventyrsland i Hässleholm, nöjeskluster i Karlstad eller projekt som Vansbro Innovation Arena, måste man samtidigt fråga sig vilket alternativet är: att sätta sig och se hur jobb och ungdom går kommun förbi, i takt med att traditionella industrier läggs ner eller flyttar utomlands. Upplevelseindustrin blev i Sverige en väg att skapa lokal energi, som ibland resulterade i nytänkande, andra gånger i fantasilös trendighet, klädd i förutsägbar konsultprosa. Men en sak är säker, redan nu väntar nya koncept för ekonomisk förnyelse runt om hörnet. Konsulterna laddar sina presentationsprogram och gör sig åter redo för turnéer runt om i svenska bygder, säkra vinnare i spelet om att uppdatera Sverige.

Idérikedom.

Finns det inga större lokala upplevelser får man använda fantasin.

Foto: Stefan Borgius /Pressens bild

Platser som gläntor mot hemliga ordningar

REPORTAGE/ Hemliga ordningar. Korsens kulle i norra Litauen är ett exempel på det filosofen Michel Foucault kallade heterotopier. Deras motsats är utopierna, som förbättrar verklighetens samhälle men är förlagda till framtiden. Heterotopin däremot är en annan ordning som finns konkret men är annorlunda än vardagens verklighet.

LYNN ÅKESSON

Docent i etnologi vid Lunds universitet

I NORRA LITAUEN finns en märklig plats. Den kallas Korsens kulle, *Kryžių kalnas*. Den syns på långt håll i åker- och ängslandskapet, full med vad som på avstånd mest synes vara en spretig hög med bråte. Men så är inte fallet. Kullen är full med myriader av kors. I tusental och åter tusental klänger och klättrar de på varandra, på pinnar och pålar. En del är endast några centimeter stora, andra är flera meter höga. En del är virkade som små grytlappar i korsform, andra är gjorda av massiva trästockar eller av rostfritt stål. Snidade Kristusfigurer, radband och Mariabilder kompletterar korsen. Vid foten av kullen kan man köpa små enkla kors för upphängning om man inte har med sitt eget.

Platsen är inte så stor och kullen inte så hög. Den har ett slags ingång, en trappa som snirklar sig upp för mot toppen. Vid ingången vaktar den lidande och korsfäste Kristus i form av en jättelik träskulptur, välsignad av påven Johannes Paulus II 1993. Att lämna huvudstigen och följa kullens många små gångar och utforska dess terrasser ger känslan av att man befinner sig i en myrstack. Kors i alla former och färger omger en så fullständigt att man nästan blir överraskad av att möta andra besökare som trängt sig in i de trånga passagerna. Vissa kors har sjunkit ner i jorden och är på väg att förmultna, andra är alldeles nya. Inskriptionerna bär hälsningar till döda över hela världen, till lokalbefolkningen såväl som till omkomna i New York den 11 september 2001. Svenska namn på ett metallskyltat kors till minne av m/s Estonias förlysning den 28 september 1994.

Judiska stjärnor förenade med kors. Kors med påhängda små tittskåp fyllda med alla möjliga föremål – en liten bok, en leksak, ett halsband.

Trots korsen är detta ingen renodlat kristen plats. Den bär på en mera mångtydig och komplicerad historia och korsens budskap är inte enbart kristet. Trots de många hälsningarna till döda finns heller inga döda här. Det är en plats för de levande, eller möjligen en plats för kommunikation mellan levande och döda, eller för kommunikation mellan dåtid, nutid och framtid. Någon kyrkogård är det inte.

Korsens kulle har en lång och delvis dunkel historia. Berättelserna om dess ursprung är nästan lika många som korsen och sträcker sig tillbaka åtminstone till 1300-talet. I Litauen har den förkristna, folkliga traditionen att snida kors blivit tecken på motstånd mot ockupation och förtryck med både hedniska och katolska innebörder. Sedan medeltiden har Korsens kulle representerat detta motstånd och blivit en symbol för lidande och hopp. Ju hårdare förtryck, desto flera kors. Kampen om landområden i Litauen har, precis som i övriga baltiska stater, förts med flera nationella förtecken: svenska, polska, tyska och ryska.

Under den sovjetiska eran efter andra världskriget blev pilgrimsvandringarna till Korsens kulle ett viktigt uttryck för litauisk nationalism. Föga förvånande svarade den sovjetiska statsmakten med att för-

bjuda resandet av kors. Men trots att detta var ett brott som man kunde bli arresterad för, fortsatte människor att vallfärda till kullen. Tre gånger jämnades den med marken av sovjetiska bulldozers: 1961, 1973 och 1975. Träkors brändes, metallkors förstördes, djupa diken grävdes runt platsen som fylldes med sopor och avskräde. Och varje gång kom människorna tillbaka med sina kors och återskapade platsen.

Sedan 1985 har kullen lämnats i fred. 2002 fick den världsarvsstatus av Unesco. Efter självständigheten har ett franciskanerkloster påpassligt anlagts i kullens omedelbara närhet. Genom ett storslaget fönster i andaktsrummet blickar man rakt ut mot kullens alla kors. Klostret är placerat på kullens baksida. På så sätt slipper munkarna se salustånden med träkors och annat pryttel, parkeringsplatsen med några enkla toalettbaracker i utkanten. De missar förstås även påvens välsignade Kristusfigur.

Så ligger de där i ett öppet och skoglöst landskap, som flytande skepp på havet: den gamla kultplatsen med sin mystiska lockelse och magiska laddning och det alldeles nya klostret laddat med lika gammal kristen mystik. En plats som Korsens kulle har ett alldeles för stort kraftfält, för stark symbolisk mening, för att bara lämnas åt sitt öde. Den måste förstöras och förgöras. Om det inte går måste den annekteras, exproprieras. Sovjetsta-

Ristimägi. Kors i varje glänta.

Foto: Sofia Nerbrand

ten provade det förstnämnda. Nu prövar kyrkan och kommersen det sistnämnda. Det finns många andra folkliga kultplatser världen över som stat, kolonialmakt och/eller kyrka velat utplåna. Skövlingen har legitimerats med att hedendom och folklig vidskepelse måste utrotas. Klart är att man varit mycket medveten om dessa platsers subversiva och för makten farliga karaktär. Ibland har man lyckats, men lika ofta misslyckats. Då har man gärna använt den andra strategin – att transformera dessa platser, inkorporera dem till något som passar den aktuella ideologin eller religionen. Men Korsens kulle sega motstånd genom århundraden bådade gott för framtiden. Kanske kan den förbli i sitt egensinniga tillstånd av vildvuxet sammelsurium, öppen för de många möjligheterna.

KORSENS KULLE är en plats som rymmer många tolkningsmöjligheter. Den kan analyseras med teori hämtad från pilgrimsvandringar, från ritualteori, religionsvetenskap. Den kan analyseras med utgångspunkt i hur nationell identitet skapas, i motståndets estetik eller som uttryck för turist- eller upplevelseindustri. Dessa och andra möjliga tolkningsalternativ kan ge viktig kunskap om innebörderna i detta fenomen. Platsens djupt annorlunda och mångtydiga karaktär öppnar för många perspektiv.

En möjlighet att reflektera över Korsens kulle kan vara att använda Michel Foucaults heterotopibegrepp. Foucault presenterade sina tankar om heterotopier i en föreläsning 1967. Föreläsningen publicera-

des sedan, först på franska 1984 och sedan på engelska 1987 i tidskriften *Diacritics*. Den franska titeln är "Des espaces autres", den engelska "Of Other Spaces". Om andra eller annorlunda platser, således.

Heterotopi är beteckningen på en plats som har en materiell existens, men som är annorlunda än vardagens vanliga platser. Motsatsen är utopi, här karaktäriserad som en plats som inte finns, en icke-materialiserad illusion. Utopin utgår ifrån och liknar verklighetens samhälle, bara i förbättrad form. Heterotopier liknar däremot inte alls den vardag de ändå är förbundna med. De har sin egen, ofta hemliga ordning. Exempel på heterotopier kan vara heliga eller förbjudna platser eller institutioner som skapats för att hantera avvikelse, såsom fängelser och mentalsjukhus.

Heterotopier finns i alla slags samhällen, men de kan förändras med tidens gång och få andra innebörder. En sådan förändring har kyrkogården genomgått, som under 1800-talet flyttas ut från stadens levande hjärta till dess utkanter. De döda skiljs från de levande, samtidigt som döden individualiseras och en individualiserad döds kult träder fram. Tid är en viktig aspekt av heterotopier. De är länkade till fickor eller strimmar av tid. Vissa bygger på ackumulation av tid och ger intryck av evighet och orörlighet, såsom museer, bibliotek eller arkiv. Andra bygger tvärtom på tillfällighet och säsong, såsom semesterbyar eller marknadsplatser. En annan aspekt av heterotopier är deras förmåga att inom sig inkorporera flera motstridiga rum. Det gäller teaterscenen, bioduken eller den traditionella orientaliska trädgården där världens fyra hörn möts vid dammen och fontänen i trädgårdens mitt. Vidare kännetecknas heterotopier ofta av begränsat tillträde. Det krävs tillstånd eller reningsritualer, inträden, för att komma in.

Denna brokiga skara av platser förenas av att de reflekterar alla andra vardagliga platser. Det kan ske på oräkneliga sätt, men ändpunkterna på en glidande skala är heterotopier av illusorisk respektive kompensatorisk natur. Foucault kallar dem extremer. Antingen handlar det om en flerdimensionell spegelbild av mänskligt liv och leverne, ett slags illusion – här exemplifierar Foucault med bordellerna. Eller om en konstruerad annorlunda ordning, om compensation snarare än illusion. Exemplet han väljer här är de kolonier eller bosättningar som skapats av engelska puritaner i Amerika eller av jesuiterna i Paraguay. Dessa kolonier kännetecknas av en minutiös ordning och reglering med strävan att uppnå mänsklig perfektion. I det sistnämnda fallet kunde man kanske

tala om en materialiserad utopi, men det är något som Foucault själv inte gör. I sin karaktäristik av heterotopier nämner Foucault inte heller det drag som tycks vidlåda vissa av dem, nämligen deras hotfulla kraft, förmågan att provocera och utmana makt och myndigheter, möjligen med undantag av bordellerna, där Foucault i en bisats beklagar att dessa numera berövats oss.

Bordeller, kolonier, kyrkogårdar, fängelser eller motellrum – alla är de någon annanstans, eller ingenstans, i transit, utanför, bortom den vanliga tiden eller de vanliga rummen, bortom hemmet. Foucault nämner inte att begreppet heterotopi också finns i den medicinska litteraturen, då med den ungefärliga innebörden av normal vävnad fast på fel ställe i kroppen. Själva begreppet är ju sammansatt av de grekiska orden "heteros", olik, annan, och "topos", plats. Foucault använder det just så, en annan plats.

Föreläsningen i textform karaktäriseras bäst som ett flöde av kreativt tänkande, av kreativ vetenskaplig fantasi. Att läsa texten är att höra den berättas. Det är en text som fungerar som inspiration och underlag för reflektion, som ger näring åt fantasin på liknande sätt som poesi och prosa. Någon exakt vetenskaplig exercis är det inte fråga om. Inget färdigtänkt system, inga klara definitioner presenteras. Det är snarare (kvalificerade) tankar om hur saker och ting förhåller sig. Det är en text som – liksom Korsens kulle – öppnar sig för många tolkningar, en text där kategorier glider och ibland överlappar varandra.

NOG KAN KORSENS kulle vara en heterotopi, en annan plats i Fou-

Myriader. Heterotopier undandrar sig maktens kontroll.

Foto: Sofia Nerbrand

caults mening. Den tycks genomkorsad av innebörder, fylld av olika och gåtfulla rum. När man är där överväldigas man av platsens särskildhet och tidlöshet. Man är någon annanstans, eller ingenstans. Platsen flyter i landskapet och tiden, avvikande och märklig, på seglats genom århundraden av olyckor, lidande och trotsigt hopp.

Platser som redan har en stark laddning drar gärna till sig nya händelser eller nya sägner.

Men det finns ännu en plats med kors i Baltikum som också skulle kunna göra anspråk på beteckningen heterotopi. Den är mindre känd än Korsens kulle i Litauen. Den är dold i granskog, svår att få syn på och utan påvliga väl-signelser, kloster eller

marknadsstånd. Den finns i Estland, på den gamla svenskon Dagö som nu heter Hiiumaa. Denna sparsamt befolkade ö har bevarat ett slags pre-sovjetisk atmosfär och i stort sett lämnats i fred under 1900-talet på ett annat sätt än fastlandet. Inte desto mindre finns här en övergiven sovjetisk militärbas, vars tomma bunkrar och befästningsverk oseen-de blickar ut över Östersjön. Längst ut på öns nordvästligaste udde reser sig ett svidande vackert monument över m/s Estonias förlisning. Trettio nautiska mil utanför ligger skeppsvraket. Platsen är vald för att det är den punkt i Estland som kommer närmast vraket. I monumentet finns en klocka, konstruerad så att den ringer när vindförhållandena är exakt sådana som vid förlisningen som krävde 852 människors liv, de flesta från Sverige och Estland.

Hiiumaa har emellertid också sin egen Korsens kulle belägen i Ristimägi. Den ligger vid vägen som för vidare mot Estoniamonumentet och den övergivna militärbasen, ungefär en mil söder om monumentet. Någon kulle är det knappast fråga om och man får leta längs skogsvägar innan ögonen börjar vänja sig vid att det finns kors överallt. Till skillnad från de litauiska korsen är dessa kors tillverkade av småsten lagda i mossan, av pinnar, gräs, av växande träd som lämpat sig för en korsformation. Dessa kors är som trattkantareller ungefär, har man väl fått syn på en ser man mängder i markerna.

Undantag finns, kors gjorda i metallskrot, eller något enstaka mer elaborerat träkors. Men själva poängen är att de ska tillverkas av material som naturen tillhandahåller. Dessa kors har inga inskriptioner, inga hälsningar till levande eller döda. De tycks fortsätta ut i skogen i all oändlighet. De smälter samman med träd och mossor i ett slags skogens katedral, där solljuset ibland sätter sin spotlight på ett och annat kors. Att vandra i denna skog, så

fylld av kors, ger en mera religiös upplevelse än vad den litauiska kullen kan erbjuda, klostret till trots. Frånvaron av mänskliga ljud är överväldigande. Spåren efter människor är påtagliga, men det finns ingen där. Det finns ett slags offerplats i sten med otydlig inskription där det ligger mynt från olika länder. Detta är "kullens" centrum, en oskön plats med risiga kors av skrot och skräp med bilvägen alldeles inpå. Ändå syns den inte från vägen, går inte att urskilja i snårskogen.

Liksom Korsens kulle i Litauen har denna plats en säregen historia. Fram till sent 1700-tal fanns en svensk bondebefolkning på norra Hiiumaa. Svenskarna förde från Hiiumaa av Katarina II och tvångsförflyttades till Ukraina. Av tusentalet svenska bönder nådde ungefär hälften slutdestinationen, där de grundade Gammelsvenskby. Först 1929 fick deras ättlingar sovjetstatens tillåtelse att lämna Ukraina och flytta till Sverige. Många slog sig ned på Gotland, där Roma blev ett nytt centrum för denna hårt prövade folkspilla. Korsen på Hiiumaa markerar den plats där svenskarna utförde en avskedsritual, sjöng och reste kors, innan de lämnade ön för alltid den 20 augusti 1781. Sedan dess har en tradition vuxit fram, där besökare skapar kors av vad som finns till hands i naturen till minne av de människor som för länge sedan tvångsförflyttades österut. Som tack för denna gård av åminnelse kan korstillverkaren förvänta sig lycka i framtiden.

En annan gåva väntar den ogifte som drar sitt kors till stacken, nämligen att hitta en partner och att bli lyckligt gift. Denna gåva härrör från en sägen där två brudföljen möttes på den smala landsvägen vid Ristimägi. Inget av följena ville vika för det andra. Slagsmål bröt ut och det så häftigt att flera dog, däribland den blivande bruden från det ena foljet och brudgummen från det andra. Den överlevande bruden och brudgummen gifte sig senare med varandra – man tager vad man haver – och levde lyckliga i alla sina dagar.

Platser som redan har en stark laddning drar gärna till sig nya händelser eller nya sägner. Det är ett välkänt faktum inom folkloristiken att platser som blivit magiska på grund av sitt ovanliga eller avvikande utseende, laddade genom hemska eller härliga händelser såsom mord eller uppenbarelser, fungerar som magneter för nya berättelser. Carl Vilhelm von Sydow gav tidigt prov på detta förhållande i en liten uppsats från 1926, "Det ovanligas betydelse i tro och sed". Att sägnen om de rivaliserande brudföljerna, för övrigt en välkänd folkloristisk tematik, knutits till just Ristimägi är därför inte förvånande. Här fanns den heterotopiska platsen redo att annek-

Världsarv. Korsens kulle fick världsarvsstatus år 2002.

Foto: Sofia Nerbrand

tera ytterligare en dimension, ett nytt rum, i berättelsen om sig själv.

HETEROTOPINS kriterier såsom Foucault beskriver dem ger upphov till andra tankar om Baltikum än de som följer med insikterna om historiskt förslavade områden, som nu är stadda i intensiv ekonomisk förvandling och expansion. Kanske har hela Baltikum länge varit en heterotopi sedd från svensk horisont? De gamla banden till Sverige, manifesterade både i svenska herrar och svenska bönder, klipptes abrupt av efter andra världskriget. Baltikum stängdes. För att komma in krävdes varje inträdesritualer regisserade av sovjetstaten. Det heterotopiska karaktärsdraget av begränsat tillträde kom att gälla hela Baltikum.

Ändå levde Baltikum kvar både som plats och som minne i många svenskars medvetande. Det hölls vid liv av balter som flytt till Sverige och av pinsamma och plågsamma historiska händelser som den så kallade baltutlämningen 1946, då baltiska soldater utlämnades från Sverige till Sovjetunionen. Under de nästan femtio år som följde mellan andra världskrigets slut och Baltikums självständighet 1991 var Baltikum en Annan plats. Sluten mot omvärlden, ockuperad av ryssar levde man där ett Annat liv. För svenskar blev kanske balterna de Andra, för att använda det begrepp som lanserades av Edward Said i boken *Orientalism* från 1979. Said visar som bekant hur

orienten blev en gångbar fantasi i västerländskt tänkande. Orienten blev en både lockande och hotande motsats till västvärlden. Den orientaliska människan blev den Andre, som representerade allt det den västerländska människan inte var. Men orienten befann sig länge på behagligt avstånd från västerländsk kultur. Avståndet gav näring åt erotiska och exotiska drömmar om den orientaliske Andre. Den svenska närheten till Baltikum verkar däremot ha gjort föreställningen om den baltiske Andre till en mardröm, som representerade förtryck, slaveeri, miljöförstöring, prostitution och ekonomisk efterblivenhet.

I någon mening kan alla heterotopins kännetecken identifieras i Baltikum under tiden 1945–1991. Ett avvikande territorium, en ficka i tiden inrymmande flera motsägelsefulla rumsligheter och med begränsat tillträde. Länkad till andra platser, inte minst till Skandinavien, genom historiska band som inte upphörde att verka om än i mindre konkret form. Men det finns ytterligare ett kriterium, väl att märka, nämligen heterotopiernas förmåga till förändring. Och Baltikum har verkligen förändrats efter 1991.

SOM HELHET KAN Baltikum inte längre betraktas som en heterotopi. Men de märkvärdiga gamla platserna med kors finns kvar med sina heterotopiska drag intakta. Nya har tillkommit under det senaste decen-

niet. De erbjuder näring åt tänkande över vad platser är och vad de representerar. Foucault avslutar sin föreläsning med en betraktelse av skeppet som heterotopi. Skeppet, säger han, är ett flytande utrymme utan någon fast plats, slutet i sig självt, men öppet genom att ständigt vara på väg – från hamn till hamn, från bordell till bordell, till den ena kolonin efter den andra i ett oupphörligt skattsökande. Det är, enligt Foucault, ingen tillfällighet att skeppet har varit fantasins främsta inspirationskälla i vår civilisation, från 1500-talet och framåt. Skeppet är heterotopin par excellence. I civilisationer utan skepp torkar drömmarna ut, spioneri ersätter äventyret och poliserna tar piraternas plats – allt enligt Foucaults dramatiska slutord.

Med denna kraft i heterotopin och särskilt i dess skepnad av skepp kan sovjetstatens utrensning av kustnära bebyggelse i Baltikum ges ytterligare en dimension. Att färdas vid Östersjökusten är på många sätt en resa i tomhet. Det borde finnas gamla fiskebyar här, men de är bortopade. Kvar finns ibland skeppsskyrkogårdar, fiske- och fraktbåtar av trä som dragits upp på land för att sakta förmultna och sjunka ned i jorden. Sjöfart av alla slag innebar förstås oönskade baltiska flyktmöjligheter ur sovjetstatens grepp. Läger man till det heterotopiska innehålllet, med skepp som näring för fantasi och drömmar, är det lätt att föreställa sig hur spioneri och poliser tog

över när skeppen försvann. I stället befolkades Östersjökusten av sovjetiska marinbaser och fiskebåtar ersattes av atomubåtar.

Men också ubåtarnas tid är förbi. De baltiska skeppsskyrkogårdarna har fått sällskap i form av övergivna militärbaracker och farkoster av skilda slag. Nu är snarare de kvardröjande sovjetiska lämningarna bärare av heterotopiska drag. Det gäller exempelvis för militärbaser som en gång var så hemliga att platserna för deras läge inte ens sattes ut på kartorna. Så var fallet med ön Hara vid Estlands nordkust i Finska viken.

Vid samma kust finns också staden Sillamäe vars centrum är ett levande museum för Stalinarkitektur i dess allra bästa version. Detta är en plats som påminner om de kolonier Foucault beskriver. Här finns byggnader i nyklassicistisk stil ordnade enligt en perfektionistisk plan, efter en socialistisk idé om människa och samhälle, genomförd av Leningrads förnämsta arkitekter och färdigställd 1949. Trots obefintligt underhåll har byggnaderna kvar sin ståtlighet, storslaget arrangerade i en sluttning med havets blåa band som ständigt fokus.

Liksom ön Hara exkluderades Sillamäe ofta från de sovjetiska kartorna, eftersom man här utvann uran och tillverkade kemikalier för nukleär användning. Kemifabriken byggdes av politiska fångar från Sovjet och stadskärnan av baltiska fångar som tidigare tjänstgjort i tyska armén. Söker man aktuell information om Sillamäe på webben möts man genast av bilder på unga kvinnor i underkläder. Prostitution har ersatt uran som försörjningskälla men saknar urantillverkningens hemlighetsmakeri. Bordellerna har flyttat ut på internet.

Stadens centrum är numera tyst och stillsamt. I kulturhuset hänger relieferna med Marx och Lenin kvar bland fotografier på dansande och teaterspelande barn, i rum fyllda av speglar och gigantiska kristallkronor. Främlingar välkomnas av förvånade stadsbor, till 94 procent ryssar vilkas status är problematisk i det självständiga Estland – bland annat får ryska inte talas i skolorna. Vem kan vilja besöka en sådan gudsförgäten plats fångad mellan två världar?

Kanske den som har fått smak för heterotopier.

Referenser:

- Michel Foucault, "Of Other Spaces", *Diacritics* vol. 16:1 1986.
- Edward Said, *Orientalism*. New York: Vintage books 1979.
- Carl Wilhelm von Sydow, "Det ovanligas betydelse i tro och sed", i Anna Birgitta Rooth (red.), *Folklid och folktrö*. Lund: Gleerups 1973 (1926).

Europas efterkrigstid föddes vid Timmen Noll

På Dagen D följde Timmen Noll, det tyska sammanbrottet. De närmast efterföljande åren blev avgörande för 1900-talets senare del, men har satts inom parentes i historieskrivningen.

Sex årtionden senare har en rad tyska historiker betraktat dessa nyckelår med en blick som klarnat.

MÅNGA TYSKAR MÄRKTE knappt att kriget tog slut. Det fredsbudskap som i maj 1945 spred sig från Washington och London till Warszawa och Moskva framkallade inga häftiga känslor i Bremen, Leipzig eller Stuttgart. Kapitulationsdagen skilde sig inte märkbart från de närmast föregående eller efterföljande dagarna i det sönderfallande tyska riket. Om någon känsla kunde förnimmas var det inte glädje eller harm, utan en lättnad som förmörkades av misströstan och en ängslan som förstärktes av klenmod. När sextioårsminnet av krigsslutet i dagarna firas på bred front finns det all anledning att påminna om det. I sanning innebar Tredje rikets undergång en befrielse från tyranni och terror, men för många, inte minst i det besegrade Tyskland, tedde sig framtiden mer farofylld och oviss än någonsin tidigare.

De fem åren mellan Tysklands nederlag och pånyttfödelse, 1945–1949, skulle prägla europeisk historia under återstoden av seklet. Trots det har den första efterkrigstiden behandlats styvmoderligt i historiska översiktsverk, senast i fjärde delen av Hans-Ulrich Wehlers mäktiga samhällshistoria från 2003. Perioden trotsar vår gängse förståelse av 1900-talet och betraktas som ett tillfälligt interregnum mellan andra världskriget och kalla kriget. Alltför lättvindigt har historien lästs baklänges, som om utvecklingen obönhörligen hade måst följa den gång som den en gång följde. I själva verket var dessa år osedvanligt rika på vägval och möjligheter. Det är mot detta korta tidsskede vi måste vända våra blickar om vi vill lära oss hur vår krigshärjade kontinent på några få år kunde frambringa så mycket välstånd och säkerhet, det är hit vi måste återvända om vi vill förstå

Av
JOHAN ÖSTLING

1945 UND WIR

Norbert Frei

C. H. Beck 2005 (224 s.)

DAS ECHOLOT: ABGESANG '45

Walter Kempowski

Albrecht Knaus 2005 (491 s.)

STUNDE NULL

Richard Tüngel & Hans R. Bendorff

C. H. Beck 2005 (224 s.)

KRIEGSENDE 1945

Bernd-A. Rusinek (red.)

Wallstein 2004 (265 s.)

NACH DEM KRIEG

Jürgen Echternkamp

Pendo 2003 (288 s.)

hur mellankrigstidens polariserade åsiktsklimat kunde förbytas i efterkrigstidens ideologiska samförstånd. Det tudelade Europas egenart grundlades här och som inget land blev det tudelade Tyskland sinnebild för seklets andra hälft.

DE ALLRA SENASTE ÅREN har denna insikt vuxit sig stark. I en strid ström av vetenskapliga arbeten, skönlitterära gestaltningar och personliga vittnesbörd avtecknar sig följaktligen konturerna av detta tyska ruinsamhälle allt skarpare i takt med att de levande minnena förbleknar. Både Bernd-A. Rusineks konferensantologi *Kriegsende 1945* och Jörg Echternkamps introduktion *Nach dem Krieg* vittnar exempelvis om det förnyade historievetenskapliga intresset för de fem vitala åren i andra världskrigets kölvatten. Inte minst Echternkamps vakna och behändiga bok för förtjänstfullt in läsaren i periodens materiella och mentala ruinlandskap.

Under krigets sista år hade Tyskland förvandlats till ett sannskyldigt *Zusammenbruchgesellschaft*, där allt det som man hade hållit högt slutligen bröt samman: den tyska nationen, det tyska riket, Preussen, nationalsocialismen, ja, rentav känslan av att vara ett *Kulturvolk*. Mest påtaglig var emellertid den materiella härjningen. Hundratals av de största tyska städerna hade utsatts för förödande bombardemang. I Köln, Dortmund, Kassel, Kiel, Hamburg, Bremen och på flera andra betydande orter hade mellan femtio och sjuttio procent av bebyggelsen pulveriserats, ofta i bombangrepp men också genom medveten förstörelse i krigets allra sista skede. Överfyllda baracker och dragiga källarlokaler gjorde bostadsbristen till en av de tidiga efterkrigsårens mest trängande frågor. Ännu när den unge Stig Dagerman reste i sammanstörtade tyska städer halvtannat år efter krigsslutet var det trasiga, hungriga människor i stinkande bangårdsbunkrar och mörka källarkyffan som han först av allt fäste sig vid.

In i detta ödelagda land strömmade i krigets

Matlagning. I maj 1945 lagar hemlösa Nürnbergbor mat i den sönderbombade stadens mitt.

Foto: Corbis

slutskede en jättelik exodus, offren för den största människofördrivningen i modern tid. Under loppet av några få år omkring 1945 fördrevs och flydde någonstans mellan tolv och tretton miljoner etniska tyskar undan förföljelse i Central- och Östeuropa, ett antal som motsvarar den totala befolkningen i Skandinavien vid denna tid. Det stora flertalet av dem hade levt sina liv öster om Oder-Neisse men tvangs nu tillbringa långa och förnedrande år i flyktingläger på det förkrympta och hårtagna tyska territoriet. Långt om länge släppte nöden också taget om de fördrivna som kunde söka sig nya hem och nya utkomster. Detta till trots framstod de med sina särpräglade sedvänjor och dialekter som aparta, och genom sitt blotta antal – sjutton procent av befolkningen i Västtyskland och närmare tjugofem i Östtyskland – förde de in element av missmod och rotlöshet i efterkrigssamhället.

Krigsårens brutala omvälvningar kastade om de sociala mönstren. I oktober 1946 levde sju miljoner fler kvinnor än män på tysk mark. Det banade väg för vad man har kallat "kvinnornas stund", ett kort mellanspel då sfärer som hade varit förbehållna män för en tid öppnades. Skilsmäsofrekvensen steg snabbt under några år, banden till den närmaste kretsen försvagades, en vilja att bryta sig loss och ta del i tidens stora skeenden gjorde sig gällande. Under 40-talets allra sista år stabiliserades likväl de traditionella familjemönstren. Många retirerade in i det lilla livet när samhällsengagemanget mattades och ordningen fick fastare former.

Över huvud taget satte vardagens umbäranden och det främmande förmynderiets godtycke djupa avtryck. Mer än under själva nazisttiden lärde sig tyskarna under ockupationsåren att uppskatta det förutsägbara och trygga. En stark längtan efter normalitet och stadga manifesterades när 40-tal övergick i 50-tal. Och just här finner vi kanhända en förklaring till den makalösa metamorfos som tyskarna i väst genomgick på bara några år, från rättrogna stortyskar till demokratiska välfärdskapitalister. Hungern och vanäran framkallade misstro mot politiska deklarationer, misstränsksamhet mot sociala experiment och missbelåtenhet över att inte vara herre i eget hus. I väster förkroppsligades den nya tidens giv i social marknadsekonomi och modernisering med konservativa förtecken. I den östtyska arbetar- och bondestaten kunde den snabba ekonomiska utvecklingen för en tid skylla över diktaturens repression.

NÄR TREDJE RIKET HASTIGT föll sönder i krigets slutfas släppte den totala staten sitt grepp om folket. Den förföriska Hitlermyten och drömmen om folkgemenskapen hade nått sin högsta potens under krigsårens samfälliga mobilisering. Nu var det som om man hade lösts ur sitt bann och till slut kunde skåda utan skyggglappar. Den amerikanske dramatikern Arthur Miller, som själv upplevde kriget på nära håll, har förmedlat den känsla av ideologisk utmattning som drabbade tyskarna efter den villkorslösa kapitulationen, ett tillstånd av både förlösning och apati. "Upp, ner, vänster, höger – allt blev i ett slag meningslöst", erinrade han sig långt senare. "Naturligtvis skulle de gamla betydelseerna snart återkomma, men för ett kort historiskt ögonblick hade vi ingen kompass, ingen säker känsla för hur vi skulle orientera oss." I Millers tappning blev *Stunde Null* ett mänskligt uttillstånd. Ett kort ögonblick av klarsyn, på samma gång en befrielse från gemenskapens passioner och en överväldigande upplevelse av ängslan: hur skall jag röra mig i en terräng som saknar alla riktmärken, vad skall jag sätta mitt hopp till när alla trossatser är diskrediterade, vem kan på nytt förklara världen för mig? Mycket snart skulle ideologiernas töcken åter sänka sig över kontinenten och uppslutningen bakom fraserna bli unison.

Miller beskriver ett tillstånd som många erfor, men som få kunde sätta ord på. Hans intryck är likväl bara ett av många möjliga. Det blir man varse när man lägger hans vittnesmål jämsides med alla andra i författaren Walter Kempowskis *Das Echo: Abgesang* '45. Själv kallar Kempowski sitt textsjok för en kollektiv dagbok, men den trotsar gängse genrer och skulle likväl kunna kallas ett minnespanorama eller en litterär historiedokumentation. Kempowski igångsatte sitt stora företag att inventera och samla vittnesbörd för ett kvartssekel sedan. År 1993 utgav han de fyra första volymerna av *Das Echo*, ett collage av texter och bilder – korrespondens, dagboksnotiser, tidningsartiklar, pamfletter, propaganda – över de ödesdigra månaderna 1943 när Tyska riket gick mot nederlag i Stalingrad.

Nu fullbordar Kempowski sitt verk med ett tionde band. Denna gång sänker han ned sitt lod i krigets sista veckor. Från dessa yttersta dagar i april och maj 1945 strömmar vansinnet emot oss. Men det är inte en enstämmig kör utan ett pandemonium av dissonanser, toner och avgrundsvrål. Liksom i de tidigare banden tjänar urvalet och kompositionen till att upplösa föregivna hie-

AXESS RECENSERAR

Colossus
Niall Ferguson
s. 41

När USA intervenerar finns nästan alltid planen på ett snabbt återtåg. Det gör vår tids imperiemakt alltför svag, enligt Niall Ferguson. **Lars Magnusson** förstår poängen men ser inte imperiet som någon nödvändighet.

La forza della ragione
Oriana Fallaci
s. 42

I Italien har Oriana Fallaci skapat stor uppmärksamhet kring sin tes att islam hotar Europas fria samhälle. Usl argumentation och xenofobi är vad **Pernilla Ståhl** finner hos den uppburna journalisten.

Fear
Corey Robin
s. 43

Rädslan breder ut sig i samhället. Löften om lag, ordning och säkerhet är sådant politiker vinner val på. **Svend Dahl** har läst en bok om det problem som uppstår när liberaler blir rädda och slutar måna om friheten.

Sacred and Secular
Pippa Norris & Ronald Inglehart
s. 44

En studie med bäring på 85 procent av världens befolkning säger att religionen alls inte spelat ut sin roll. I kristider söker människan efter frälsningsläror, vissa mer radikala än andra. Det finns klara paralleller mellan gårdagens totalitära rörelser och dagens religiösa extremism, hävdar **Carl Johan Gardell**.

Friedrich Schiller
Rüdiger Safranski
s. 46

Schiller var frihetens och lekens stora profet. Något otippat är det hans utopiska vision om det ideala samhället som gått i uppfyllelse: lekens och spelets samhälle. Men enligt **Erik Wallrup** vänder han sig helt säkert i sin nu tvåhundraåriga grav.

The Absent-Minded Imperialists
Bernard Porter

I korthet anmäls en bok om vad britererna i gemen ansåg om sitt imperium och en skrift som visar på de problem fransmän ser med Turkiet som medlem av EU.

Le Grand Turc et la République de Venise
Sylvie Goulard
s. 47

rarkier och ordningar. I Kempowskis värld är det skenbart låga lika angeläget som det skenbart höga, förövarns röst är lika betydelsefull som offrets, det förströdda och lapidariska paras med det elaborerade och omständliga. Sålunda tar Alfred Döblin, Thomas Mann och Elias Canetti plats bredvid namnlösa hemmafruar, skolelever och partimedlemmar. En hastigt skriven avskedshälsning från en tysk soldat står i bjärt kontrast till Paul Valéry's iakttagelse att hans egen hand påminner om Goethes. Den våldtagna kvinnan får berätta sin berättelse, men det får även den framryckande, hemlängtande artonåring- en i Röda armén. Hitlers och Goebbels sista rasande utfall ryms i en bok som också skildrar döden i koncentrationslägren.

Utan att egentligen ha skrivit en rad fogar Walter Kempowski med den notusensidiga *Echlot*-kolossen in sig i den moderna tyska litteraturen. Med sitt linneanska nit har han gått i land med en enastående bedrift. Man har velat likna hans magnum opus vid Walter Benjamins *Passageverket*, men Kempowski har aldrig strävat efter att beskriva kriget i dess totalitet eller avtäckat ett skeendes inre sammanhang. Den utmattade läsaren lämnas utan nåd eller handräckning, utan konklusion eller sensmoral.

MITT I ÖDELÄGGELSEN spirade det kulturella livet. En begränsad men betydelsefull skara gav sig hän åt debatt, kritik och självprövning under de första efterkrigsåren. Nyskriven dramatik sattes upp i kalla källarlokaler och nyproducerad film visades i gistna tält. Även om den andliga vitaliteten omsider mattades lades här ett intellektuellt fundament för Efterkrigstyskland. År 1946 gav den tjugotreåriga Rudolf Augstein ut det första numret av den med tiden mycket inflytelserika tidskriften *Der Spiegel*, medan medlemmar i Gruppe 47 (grundad just 1947) – Hans Werner Richter, Heinrich Böll, Hans Magnus Enzensberger, Günter Grass, Martin Walser, Peter Weiss – har dominerat den litterära scenen i Förbundsrepubliken ända in i vår tid. Den amerikanska ockupationsmakten förde med sig jazz, film och en begynnande ungdomskultur. Man har velat förklara den kreativa eruptionen med den nyvunna friheten efter år av nazistisk repression. Kanske kan man, som den tidigt bortgångne tyske historikern Detlef Peukert, gå ett steg längre och hävda att det var bombningarna och förstörelsen i krigets slutskede som framkallade denna urladdning av ackumulerad energi under efterkrigsåren.

Ogonblicksbilder och anekdoter från dessa hektiska miljöer återges i Richard Tüngels och Hans Rudolf Berndorffs uppsluppna skildring *Stunde Null*. Boken kom ut första gången 1958 och uppskattades då för sina oförfärade, bitska angrepp, inte minst riktade mot ockupationsmaktens ofullkomligheter. När den i dag återutges har den karaktären av tidsdokument. Med de båda tidningsmännen som ledsagare förs vi runt i västzonerna. Sedan länge glömda angelägenheter – Lüneburgprocessen, affären Hjalmar Schacht, Saarfrågan – bildar fond till en serie reportage om möjligheter och vedermödor i en tid då mycket låg i stöpsleven. Av de båda männen tilldrar sig Richard Tüngels liv och gärning störst intresse. Denna färgstarka ämbetsman och förläggare, i mycket en konstnärnatur, var en drivande kraft bakom tillkomsten av Hamburgtidningen *Die Zeit* 1946. Han ställde höga krav på

kvalitet och självständighet, men hans stridslystnad och oförsonlighet gjorde honom snart omöjlig som redaktör. Med sin vilja och energi förkroppsligade Tüngel icke desto mindre den nya generation av entreprenörer och pionjärer som trädde fram på scenen 1945. Alla drevs inte av hög idealism, men det de skapade under några intensiva år har haft varaktig verkan in i våra dagar.

En fråga genljöd i alla tidskrifter, pjäser och debattböcker: Hur kunde nazisterna gripa makten i Tyskland och utöva ett aldrig skadat våldsvälde? Den vittförgrenade intellektuella diskussion som följde under de första efterkrigsåren, och som Barbro Eberan har skrivit om med stor ackuratess i *Vi är inte färdiga med Hitler på länge än* (2002), vittnade i sig om den tyska kulturens livskraft. Alla var emellertid inte lika villiga att rannsaka sin egen skuld. Många utländska betraktare har tvärtom vittnat om hur oskyldig tysken i gemen uppfattade sig. Den amerikanska journalisten Martha Gellhorn skriver från april 1945: "Ingen är nazist. Ingen har varit nazist. Möjligen fanns det några nazister i grannbyn, och i den där staden tjugo kilometer bort

fanns det riktigt gott om dem. I ärlighetens namn fanns det många kommunister här i byn. O, judarna? Tja, det fanns ju inte så många här i trakten, ett halvdussin på sin höjd. I sex veckors tid gömde jag faktiskt en av dem innan han forslades bort. Vi har alltid kommit bra överens med dem." Till ockupationsmaktens stora förvåning såg sig de flesta tyskar inte som gärningsmän eller medlöpare utan som krigets första och egentliga offer.

Dessa berättelser stod i skarp kontrast till de allierades övertygelse: en majoritet av det tyska folket hade drabbats av den nationalsocialistiska farsoten och understött regimen helhjärtat. Följaktligen måste de renas efter krigets slut. Med metaforer hämtade från hygienens område, "upprepning", "utvädning", "desinfektion", diskuterades de allierades denazifiering livligt. I ett första skede internerades potentiellt farliga tyskar medan de politiskt belastade fräntogs sina ämbeten och krigsförbrytarna ställdes inför rätta. I den sovjetiska sektorn blev denazifieringen ett viktigt led i omvandlingen av samhället i socialistisk riktning. Målsättningen var att rensa ut alla fascistiska element ur förvaltning, skola och näringsliv. I de västliga zonerna prövade man olika metoder men gick småningom mer varsamt fram när man insåg att en fullständig denazifiering skulle få hela den tyska administrationen att kollapsa. I eftervärldens dom har processerna framställt som en torso, ett meningslöst spektakel som dömde småtjuvar men lät bödlar gå. Beskyllningen är något övermaga, även om nyare forskning tydligt har visat hur starka stråk av kontinuitet som fanns inom många yrkeskåror. Med insikt i tidens belägenhet måste man fråga sig: Var fanns den stora skara obesudlade tyska antinazister som skulle ta över som ämbetsmän, poliser och läkare? Hur skulle ett skolväsende kunna byggas upp när ibland så många som nio av tio lärare var befläckade?

Trots alla brister och ofullkomligheter genomfördes ändå en verklig upprepning omedelbart efter kriget. I större och mindre krigsförbrytarprocesser (Nürnbergtribunalen är den mest namnkunniga) dömdes koryfeer och partifunk-

tionärer, genom *re-education* skolades befolkningen om och alla farhågor om en nazistisk restauration kom på skam. Denazifieringssträvandena upphörde emellertid abrupt när Öst- och Västtyskland grundades 1949. Den officiella östtyska propagandan förkunnade att brottet med junkrarnas och monopolkapitalets borgerliga samhälle nu var fullbordat. Den nya Förbundsrepubliken hade i sin tur behov av att glömma, stabilisera och blicka framåt. I början av 50-talet benådades dömda nazister samtidigt som ytterlighetspartier på höger- och vänsterflanken förbjöds. En bred politisk majoritet manade till uppslutning bakom nya värden som social marknadsekonomi, västorientering och antitotalitarism.

I en uppmärksam bok från 1996 analyserade den tyske historikern Norbert Frei kritiskt detta skeende och gav det namnet *Vergangenheitspolitik*. Frei har nu givit ut en vägande samling uppsatser och essäer om Tyskland och nazismen, *1945 und wir*. Ett genomgående motiv är förhållandet mellan då och nu, mellan upplevelserna i Tredje riket och efterkrigstidens tystnad, skuld och konfrontation. Aningen formelartat delar han in perioden efter 1945 i främst Västtyskland i distinkta faser och betonar hur olika generationserfarenheter har brutits mot varandra. 50-talet kännetecknades således av *Vergangenheitspolitik*, ett slags bearbetning av ockupationsårens politiska upprepning. De tongivande under 50-talet var födda mellan sekelskiftet och första världskriget och hade inte sällan gjort karriär i Tredje riket. Mot dem stod "den skeptiska generationen", födda i slutet av 20- och början av 30-talet, som hade varit i yngre tonåren under kriget och blev sinnebilden för 50-talets falnande politiska glöd. Under 60- och 70-talet följde så en egentlig *Vergangenheitsbewältigung*, en uppgörelse med det förflutna, till en början blygsam och försiktig men med tiden alltmer högljudd i sina krav på räfäst och rättarting.

Med Förintelsen som obestridd medelpunkt har en ny generation vinnlagt sig om att bevara och bearbeta ett kollektivt minne.

Den tredje generationen, födda vid tiden för krigsslutet, skulle utgöra kärntruppen i sextioåttarörelsen, vars våldsamma konfrontation med föräldragenerationen banade väg för en uppgörelse på bred front. De hade aldrig upplevt kriget och kunde kanske just därför klarare se hur mycket som hade överlevt 1945. 80- och 90-talet har Frei större svårigheter att karakterisera men stannar ändå för beteckningen *Vergangenheitsbewältigung*. Med Förintelsen som obestridd medelpunkt har en ny generation vinnlagt sig om att bevara och bearbeta ett kollektivt minne. Vi har sett en förskjutning från minneskamp till minneskultur.

Norbert Freis betraktelser mynnar ut i samtiden. Han visar hur tidsvittnena, *die Zeitzeugen*, ryckte in i offentligheten under 90-talet. Offrens lidande, förövarnas illdåd och medlöparnas handlingsutrymme blev viktigare än historiens anonyma strukturer och processer. När sextioårsminnet av Tredje rikets kapitulation nu firas är det för denna snabbt sinande skara av tidsvittnen det sista tillfället att berätta om krigets umbäranden. I tysk tradition definieras samtidshistoria som den epok som den äldsta levande generationen har minnen av. Andra världskriget kommer följaktligen snart att trängas ut ur samtidshistorien och inlemmas i den större historien, mer avlägsen och möjligen mindre affektladdad. För många är det också sista tillfället att berätta om hur krig övergick i fred, hur något nytt reste sig ur askan och hur den värld som formade oss en gång blev till – Efterkrigseuropa. ■

Amerikanen har för stor hemlängtan

COLOSSUS
The Price of America's Empire

Niall Ferguson

Penguin 2004 (240 s.)

PÅ PARADISTORGET den nionde april 2003, samma dag som Bagdad föll, draperade marin-korporalen Edward Chin en staty av Saddam Hussein i det amerikanska stjärnbaneret. Detta kunde alla se på tv. Det som hände några sekunder senare fick vi dock inte se: hur Chin beordrades att byta ut baneret mot Iraks gamla flagga. Det är onekligen en talande historia.

I dag diskuteras ofta USA i termer av imperium och dess politik kallas imperialistisk. Detta är knappast underligt. Sedan 1991 eller kanske snarare 1989 är USA världens enda supermakt. Landets ekonomi är den starkaste: Europas samlade ekonomi är 82 procent av USA:s, Japans bara 25 och Kinas ännu så länge enbart 20 procent. Sedan 1945 har USA intervenerat med militär trupp på ett dussintal olika ställen med högst skilda resultat. Bushregimen för sedan 11 september-attacken ett krig mot den internationella terrorismen, som vid sidan av målet att öka säkerheten också har det svårligen förbisebara syftet att gynna USA:s strategiska och ekonomiska intressen. Vissa vänsterkritiker som den brittiske historikern Eric J. Hobsbawm har ironiskt talat om en "imperialism i de mänskliga rättigheternas namn".

Men frågan är vilken typ av imperium USA egentligen utgör. Hur blev landet ett imperium och hur ser dess självbild ut? Vad kan vi förvänta oss framöver? Det är denna typ av frågor som britten Niall Ferguson, professor i New York och Oxford, ställer i sin nyutkomna *Colossus. The Price of America's Empire*. Ferguson har en bakgrund som ekonomihistoriker och har tidigare gett ut bland annat ett storverk om finansfamiljen Rotschild och en omdebatterad bok om förhållandet mellan krig och ekonomi, *The Cash Nexus* (2001). I sitt nya arbete tar Ferguson upp vad som inträffat efter 11 september men för oss också tillbaka i tiden, till den amerikanska nationens födelse.

FÖR DEN SOM ÄR VAN vid den europeiska debattens automatiska antipati mot både Bush och Irakkriget är Fergusons bok en rejäl utmaning. På det hela taget är Ferguson för kriget och Bush. Att ge efter för Saddams katt-och-rättalek hade i längden varit omöjligt, menar han. Att avlägsna sådana tyranner är själva ändamålet med den världsordning som byggts upp efter 1945. Omvärlden kan inte stillatigande stå och se på hur en regim i det nationella självbestämmandets namn bedriver terrorpolitik mot den egna befolkningen. Ferguson påpekar också att avlägsnandet av Saddam har haft ett brett stöd. Var det då inte fel att kringgå FN och inte invänta samfundets reaktion? Nej, menar Ferguson, och upprepar den kritik mot Förenta nationerna som varit legio från amerikanskt håll under flera decennier. FN är för tandlöst. Det reagerar nästan alltid för sent, om alls. Problemet är dock att Bush och Blair gick i krig

av fel orsak. Ferguson försvarar inte Powells och Bushs fadäs att inför hela världen framstå som antingen medvetna lögnare eller vilseförda offer för sina egna underrättelsetjänster. Skälet att avlägsna Saddam var tillräckligt. Man hade inte behövt ta omvägen över massförstörelsevapen eller eventuella kopplingar till al-Qaida.

Men Ferguson går längre än så. Han stämmer in i den kör som hyllar imperiet såsom något huvudsakligen gott. Under 1900-talet har imperialism vanligen setts som ett oting. Västerländsk imperialism och kolonialism har beskyllts för allt från ekonomisk utsugning till förintelse av icke-europeiska befolkningar. Men Ferguson menar att detta är en orättvis betraktelse. Det finns många imperier i historien som har fungerat väl och man behöver inte blicka så långt tillbaka som till Rom och det karolingiska väldet, då imperiets effekter på kultur och ekonomi var högst gynnsamma. Även det mera sentida brittiska imperiet hade sina fördelar, menar han. Under 1800-talet bidrog brittiska portföljinvesteringar i form av byggandet av järnvägar, hamnar och annan infrastruktur i Latinamerika och Afrika till ekonomisk tillväxt på plats. När han menar att till och med Indien drog en vinstlott på grund av britterna låter han nästan som Karl Marx. I motsats till mera sentida marxister menade nämligen Marx att kolonialism och kapitalism innebar framsteg för vad som inte för så länge sedan kallades de underutvecklade länderna. Det enda man skulle kunna klaga på är att britterna inte var än mer närvarande eller exporterade än mer kapital. De fattigaste länderna var då liksom nu de som av olika skäl inte drogs in i de globala ekonomiska nätverken. Därmed har han om vår egen tid också sagt att problemet för de fattiga i världen inte är globaliseringen utan att alla länder inte dras med.

Under slutet av 1800-talet innehade Storbritannien samma roll som USA har i dag. Dess ekonomi var världsledande och imperiet tvingades att ta ställning till olika internationella konflikter. Självfallet agerade man då i enlighet med sitt egenintresse. Men det är bekant från ekonomisk och statsvetenskaplig litteratur att egenintresse och arbete för helhetens bästa inte alltid står i motsatsställning. Om ett imperium blir stort nog måste det ta hänsyn till helheten: det kan skapa stabilitet, lag, ordning och goda spelregler för ekonomi och andra verksamheter. Men när ett

imperium samtidigt är ett tyranni fungerar inte detta. Tyrannens enda syfte är att skinka sina medborgare och sedan dra vidare, men ett stort imperium kan sällan styras av enväldshärskare, eftersom dessa inte kan dra vidare när de förött sitt gamla territorium.

För USA finns det enligt Ferguson mycket att lära av det brittiska exemplet. Det stora problemet är bara att USA är ett motvilligt imperium: man vill inte axla det ansvar som krävs för att fylla den roll som man ändå har i kraft av sin överväldigande maktställning. Orsaken till detta är historisk. Den nation som uppstod ur det sönderfallande brittiska imperiet i Nordamerika under slutet av 1700-talet var från början ett antikolonialistiskt präglad land. Mot slutet av 1800-talet fungerade USA visserligen som en kolonialmakt av klassisk typ när de spanska besittningarna i Amerika erövrades och runt sekelskiftet då Filippinerna och Kuba togs över. Men poängen var att USA sällan öppett medgav någon kolonialism. Tanken var att gå in med militär, segra och sedan snabbt dra sig tillbaka. Det öppett redovisade syf-

I öknen. Amerikansk soldat under Kuwaitkriget.
Foto: Jacques Langevin/Corbis Sygma

tet var aldrig att stanna och i de flesta fall tillämpades också denna strategi.

Så har det även fortsatt fram till vår tid, menar Ferguson. USA har ofta intervenerat och använt militär trupp utomlands. Men trots att sådan interventionism försvarats med att mänskliga rättigheter skyddats är det frapperande att USA aldrig ens försökt kopiera sig självt innan trupperna dras tillbaka. På det hela taget fungerar amerikanerna som dåliga kolonialister som bara längtar hem. Man kan inte bara klampa in och sedan dra sig tillbaka, för det tar lång tid att bygga upp nya strukturer och institutioner på besegrat territorium. Detta insåg USA i Väst Europa och Japan efter andra världskriget, men när Bush och andra använder detta som argument för att agera kraftfullt på andra håll i världen bortser de ifrån att de egentligen tillämpar en helt annan linje – i Afghanistan, i Irak. När det gäller Irak har Bush gång på gång hävdade att man inte stannar en sekund längre än nöden kräver. Men som alla förstår är detta inte möjligt. Både i Afghanistan och Irak måste USA bli kvar under överblickbar framtid, annars skulle målet att åstadkomma fredliga och demokratiska länder helt förfelas. Problemet är att amerikanerna inte öppet kan erkänna detta ens för sig själva. De är motspänstiga kolonialister som inte vill axla sitt ansvar.

MEN OM NU USA inte vill ta på sig ett sådant ansvar, vem skall då göra det? Den enda makt som skulle kunna utmana USA är EU. Men Ferguson har inte mycket gott att säga om Europeiska unionen. Han väger positivt och negativt i en vågskål: de viktigaste argumenten för att EU skulle kunna utmana USA är den starka ekonomin, den egna valutan som kan bli en reservvaluta i dollarns ställe och den mjukare framtoningen som skapat internationell legitimitet. Men det finns mer som talar emot Europa: befolkningen åldras fortare än den amerikanska, amerikanerna jobbar mer och har en flexiblare arbetsmarknad och deras ekonomi växer snabbare än i Europa. Molnen över EU som institution ter sig allt mörkare. Med utvidgningen håller EU på att bli ett mini-FN. Att EU i dag skulle stå inför ett snabbt språng framåt förefaller osannolikt.

USA har alltså ingen allvarlig konkurrent, i stället kommer det värsta hotet inifrån. Liksom bland andra Emmanuel Todd talar Ferguson om hotet om *overstretching*. Men i motsats till fransmannen menar Ferguson att detta inte beror på att USA:s vilja att styra och ställa i världen skulle vara för kostsam. Tvärtom menar han att USA spenderar för lite på att bli ett imperium. Om inte engagemang som det i Irak leder till positiva resultat hotas USA:s legitimitet som imperium, hävdar han. USA måste investera mera av sitt kapital och sina mänskliga resurser för att bidra till en positiv utveckling i stället för tvärtom. Nej, det som hotar är förutom Amerikas ovilja att axla sin roll i världen två inbördes sammanhängande fenomen. För det första skaffar USA sig en pensionsbörda som kan knäcka landet i framtiden: valet står mellan att höja skatter eller minska utgifterna, men Bush sänker skatterna och höjer utgifterna. För det andra konsumerar USA på tok för mycket och sparar ingenting. År efter år klarar sig USA på att östasiatiska centralbanker köper dollar och placerar dem i sina bankvalv. Handelsbalansen går med rekordunderskott och USA lånar och lånar. Var det inte något liknande som fick Frankrike på fall strax före revolutionen 1789? Om faran för *overstretching* gäller har den enligt Ferguson med inåtvändhet och överkonsumtion att göra, och han drar sig inte för en plump kommentar om den amerikanska befolk-

ningens allt högre specifika vikt – bokstavligen i kilogram, alltså – som ett bevis för saken.

VAD SKALL MAN DÅ SÄGA om den svindlande resa som Niall Ferguson tar läsaren med på? Även om man inte håller med honom på alla punkter är hans framställning stimulerande uppkäftig. Många av de resonemang som förs är väl argumenterade och stöds av fakta. Hans utgångspunkt är otvivelaktigt försvaret av demokratiska institutioner, mänskliga rättigheter och en global marknadsekonomi som kan skänka de fattiga i världen hopp om en bättre morgondag. Ändå är det svårt att känna sig riktigt bekväm med författarens slutsats om behovet av ett imperium. Kan inte imperier också innebära ett våldförande på de värden som Ferguson vill skydda? Är ett långlivat liberalt imperium möjligt? Är det verkligen så att vi inte kan klara oss utan ett imperium?

Man kan förstås ge olika svar på sådana frågor. Det är symptomatiskt att Ferguson bara nämner en politisk filosof vid namn, Thomas Hobbes. Men det finns som bekant en annan tradition än den hobbeska som hävdar att en stat behövs för att människorna inte ska slita varandra i stycken. Det är upplysningstraditionen, som betonade att människor är sociala varelser förmögna att tolerera olikhet och att lära av sina misstag. Om vi i stället väljer denna linje förefaller imperiet inte vara en helt nödvändig företeelse. Men så resonerar inte neokonservativa liberaler av i dag. Mot denna bakgrund är Fergusons bok djupt oroande.

LARS MAGNUSSON

Rättshaverist till rättsstatens försvar

LA FORZA DELLA RAGIONE

Oriana Fallaci

Rizzoli international 2004 (279 s.)

FÖR ETT ANTAL ÅR SEDAN fick jag en fråga av en algerisk kvinnlig journalist bosatt i Tunis: "Kan man vara modern utan att vara västerländsk?" Min franska var förvisso rejält ringrostig, men det var inte därför jag inte kunde svara. Min algeriska väninna vurmade för mänskliga rättigheter och demokrati. Men i nästa andetag uttryckte hon sin stora uppskattning för den irakiske diktatorn Saddam Hussein. Den ekvationen fick jag inte att gå ihop. Det får jag inte heller när jag läser den italienska journalisten Oriana Fallacis bok *La forza della ragione* ("Förnuftets kraft").

Med samma frenetiska ursinne som Fallaci försvaret den liberala rättsstaten hemfaller hon åt främlingsfientlig populism. Hon framhäver individualismen som ett centralt värde, men behandlar invandrare från muslimska länder som ett kollektiv. Hon är ateist, men en kristen sådan.

La forza della ragione är en uppföljning till hennes förra bok *La rabbia e orgoglio* ("Vreden och stoltheten"). Den boken kom ut efter 11 september och blev både bästsäljare och rättssak. *La forza della ragione* är tillägnad offren för terrorattacken i Madrid. I båda böckerna driver Fallaci tesen att islam håller på att erövra Europa.

Mottagandet av *La forza della ragione* påminner om den debatt som hennes förra bok utlöste. Oriana Fallaci hotades då till livet, anklagades för att

Måne i solljus. Moskén på Söder i Stockholm smälter in i omgivningen.

vara rasistisk och sinnessjuk. Hon kallades "Talibana-Fallaci", "Oriana puttana" (Oriana hora). Vänsterextremister uppmanade sina sympatisörer att bränna hennes böcker. Samtidigt säljer hon oerhört bra – *La rabbia e orgoglio* har sålts i en miljon exemplar i Italien och har översatts till flera språk, dock inte till svenska vilket hon noterar och menar är uttryck för ett alltför politiskt korrekt klimat i Skandinavien.

La forza della ragione såldes i 50 000 exemplar i Italien redan den första dagen, och därefter har den kommit ut i flera upplagor. Samtidigt med *La forza della ragione* utkom hennes intervjubok där hon intervjuar sig själv, också det en storsäljare.

ORIANA FALLACI FÖDDES 1930 i Florens. Den fascistiske diktatorn Benito Mussolini satt vid makten. Hennes far var liberal politiker och en av de få som aktivt motsatte sig fascismen. När Italien gick med i andra världskriget på Tysklands sida deltog Oriana Fallaci tillsammans med fadern i den hemliga motståndsrörelsen. Fadern togs till fånga av nazisterna och torterades. Som fjortonåring fick Oriana Fallaci en hedersutmärkelse av den italienska armén för sina insatser i motståndsrörelsen. Fascismen är ett återkommande tema i boken, inte minst uppmärksammar hon de nära banden mellan italienska kommunister och fascister. Hon har bokstavligen tagit fighten med de röda och de svarta. Som ung blev hon uppryglad av en svartskjorta och en ungdomskommunist för sin proamerikanska hållning.

Sedan dess har Fallaci gjort en uppmärksam karriär som orädd journalist och författare. Hon har varit krigskorrespondent i Vietnam, intervjuat flera kända politiker, exempelvis Henry Kissinger, Indira Gandhi, Yassir Arafat och ayatollah Khomeini. I den prisade dokumentärromanen *Inshallah* skriver hon om attentatet i Beirut i oktober 1983, då 241 amerikaner döda-

Foto: Jesper Halmsten/Pressens bild

kratiska krafter vuxit sig starka. "Medan vi i våra demokratier upplåter plats åt radikala islamister att häna väst, så går det inte att göra tvärtom. Om man är från väst och säger att den egna civilisationen är en överlägsen civilisation, den mest utvecklade som den här planeten någonsin har haft, blir man bränd på bål!" Fallaci frågar: "Vad är det för demokrati som favoriserar teokratien?"

VISST, MAN SKULLE KUNNA läsa boken som en tillskrivad pamflett à la Michael Moore, där citat och händelser fantasifullt klippts ihop för att framhäva ett budskap. I detta fall skulle budskapet då vara: "Vi har ett arv från upplysningen och politiska fri- och rättigheter som vi ska vara stolta över och som är värda att försvara. Vi kan inte tillåta övergrepp som kvinnlig könsstympning för att de, som vissa hävdar, ingår i en annan kultur. Vakna! Europa kan inte låta sig fördummas av kolonial skuld och skylla krisen i den muslimska delen av världen på amerikansk imperialism och global kapitalism. Vi måste värna om åtskillnaden mellan politik och religion!"

Men om det nu är budskapet så drunknar det i Fallacis fanatiska främlingsrädsla och uppenbara oförmåga att skilja individer från muslimska länder från den politiska islams ideologi. Med svepande formuleringar om "dem" och "immigranterna i chador" visar hon prov på den xenofobi och chauvinism som jämte det stolta liberaldemokratiska arvet är en del av Europas historia. Hur kan hon, som säger sig värna individualismen, inte se personer från Nordafrika och Mellanöstern som individer? Det blir inte bara riktigt tokigt, utan också rejält obehagligt.

Det är en avgrund mellan Fallacis slagdängor och den principiellt oerhört viktiga diskussion som väckts av bland andra den holländska parlamentarikern och kvinnorrättskämpen Ayaan Hirsi Ali. Det var hon som skrev manus till filmen *Underkastelse*, som handlar om kvinnoförtryck i islam och som regisserades av Theo van Gogh. Han mördades förra året, Hirsi Ali lever under dödshot.

Hirsi Ali, som ursprungligen kommer från Somalia, försvarar det multikulturella samhället, där människor som tror på olika gudar eller inte tror på något alls lever tillsammans. Hon har själv deklarerat att hon inte tror på Allah, men hon tar avstånd från multikulturalismens ideologi, som likställer en kultur med en tradition av kvinnlig könsstympning med en kultur där den är olaglig. Alltså samma slags förmenta tolerans, eller låt gå mentalitet, som härskade i Sverige fram till mordet på Fadime Sahindal vintern 2001. Samma "förstående" attityd som museichefen på Världskulturmuseet i Göteborg gav uttryck för i februari när hon i något slags välvillig paternalism valde att avlägsna konstverket *Scène d'amour* eftersom det av vissa religiösa muslimska grupper uppfattades som sårande. Museiledningen lämnade walk over och det var framför allt invandrade svenskar som påpekade att beslutet hotar den svenska yttrandefriheten, som för många flyktingar varit anledningen att söka sig hit.

La Fallaci vill varken ha multikulturalism eller ett multikulturellt samhälle. Symptomatiskt nog redogör hon inte för den debatt som förs bland forskare och intellektuella från muslimska länder om vikten av att värna åtskillnaden mellan politik och religion. Hon förefaller längta efter en tid då det inte fanns några "främmande" inslag i Italien. En utopisk tid. I det avseendet lierar hon sig med de bakåtsträvande krafter hon vill kritisera. Fallaciekvationen går inte ihop.

PERNILLA STÅHL

En rädd liberal prisger sin frihet

FEAR

The History of a Political Idea

Corey Robin

Oxford University Press 2004 (316 s.)

IDAG HANDLAR POLITIK framför allt om en sak – rädsla. Att rädslan för terrorism och kriget mot densamma dominerar amerikansk politik är knappast någon nyhet. Men även i Europa är rädslan ständigt närvarande i det politiska samtalet. Medan det i USA handlar om al-Qaida och massförstörelsevapen handlar det i Europa om rädslan för organiserad brottslighet, illegala invandrare och, som de senaste brittiska lagarna visar, "asocialt beteende" som störande grannar och tiggare.

Utvecklingen är tydlig också i svensk politik. Lag och ordning har de senaste åren ständigt klättrat på listan över vilka frågor väljarna ser som viktigast. Om trenden fortsätter kommer lag och ordning snart att kunna utmana skolan, värden och omsorgen om topplaceringarna. Oavsett om brottsligheten verkligen har ökat är vi mer rädda än tidigare. Och politiker oavsett partifärg ser i detta en vinnarfråga.

I USA och i Europa är lösningarna ungefär desamma. Ökade möjligheter för myndigheterna att inskränka de medborgerliga fri- och rättigheterna genom avlyssning, registrering och avskaffade rättegångar. Det är en utmaning för liberalismen som är betydligt större än vad vi kanske föreställer oss när vi talar om att försvara det liberala samhället. Sakta riskerar vi att urholka den frihet vi tar för given.

I *Fear: The History of a Political Idea* argumenterar Corey Robin, statsvetare vid City University of New York, för att många av de rädslor som vi tillåter styra politiken i själva verket är ogrundade. Egentligen borde vi oroa oss över andra saker, menar Robin, som lyfter fram ekonomiska orättvisor som ett betydligt större samhällsproblem än exempelvis terrorismen, men i stället låter vi vår rädsla för terrorism bli ett sätt för eliten att stärka sitt grepp om oss. Robin skriver utifrån amerikanska förhållanden, och kriget mot terrorismen är ständigt närvarande, men många av hans resonemang är, som utvecklingen av samhällsdebatten visar, relevanta även i Europa.

Fear behandlar både politisk teori och dagspolitik. Den idéhistoriska genomgången av relationen mellan politik och rädsla sträcker sig från Thomas Hobbes naturtillstånd, där fruktan för döden får människor att ge upp sin frihet, till Hannah Arendts beskrivning av hur ondskan blir en konsekvens av tämligen ordinära medelklassambitioner. Denna genomgång leder fram till dagens amerikanska samhällsdebatt. En av Robins huvudpoänger är att den samtida amerikanska liberalismen, med andra ord den amerikanska vänstern, kommit att domineras av det som Harvardstatsvetaren Judith Shklar kallade terrorns liberalism. Det liberala samhället har kommit att motiveras av minnen av ondska och närvarande och potentiella hot om ondska.

Idén om liberalismen som en positiv kraft, som ger människor möjlighet att utveckla sin fulla potential, och som företräts av liberala tänkare från John Stuart Mill till John Rawls har fått lämna plats för vetskapen om 1900-talets fasor.

des när en bil fullastad med sprängmedel körde in i en militärförläggning.

Det är alltså som skjutjärnsjournalist och diva, inte som rättshaverist, som Oriana Fallaci gjort sig känd. Men nu börjar man undra. *La forza della ragione* inleds med en redogörelse för Mastro Cecco som 1328 blev bränd på bål efter att ha skrivit den polemiska essän "Sfera Armillare". Oriana Fallaci ser sig som vår tids sanningssägare, en Mastra Cecca, och konstaterar: "Om jag skriver att jorden är rund så blir jag fredlös."

Nu skriver inte La Fallaci att jorden är rund. Hon skriver att Europa blivit en provins i ett islamskt värde, och att Italien är en förposter i den provinsen. Hon hävdar att det pågår en noga genomtänkt islamistisk kolonialisering av Europa. Den sker, skriver Fallaci, inte bara genom terrorattentat utan genom invandring och genom muslimska kvinnors höga fertilitet, en erövring med livmodern, som hon kallar det. Islam, skriver Fallaci, har de senaste decennierna sakta men säkert flyttat fram sina positioner och utövar nu ett stort kulturellt inflytande; det byggs minareter, koranskolor startas och europeiska kvinnor gifter sig med muslimska män och konverterar till islam.

Fallaci målar upp en bild av ett Europa med presumtiva terrorister i varje hyreshus, en minaret i varje gatuhörn och där var och varannan kvinna tvingas leva i polygami och bära burka. *La forza della ragione* är fylld av bitska kommentarer om att den katolska kyrkan och den italienska vänstern lierat sig med islam. Den sekulära vänstern, påpekar Fallaci, förenar sig med politisk islam genom tron på en absolut sanning. Högern går heller inte fri: hon uttrycker avsky för Gianfranco Finis parti Alleanza Nazionale, som är en arvtagare till fascismen. Fallaci kan sina italienska politiker, och hon känner många av dem.

Västvärlden har, hävdar Fallaci, i ett slags skuldtyngd kulturell relativism accepterat att icke-demo-

Övervakad frihet. En Black Hawk-helikopter bevakar Frihetsgudinnan i New York 2003.

Foto: Mike Segar/Reuters/Corbis

Liberalismen har blivit ett recept för överlevnad snarare än en idé om en bättre värld. I denna utveckling ser Corey Robin anledningen till att den amerikanska vänstern i dag sluter upp bakom en moraliskt driven utrikespolitik, såsom den praktiserades av Bill Clinton, men också skälet till varför många till vänster i amerikansk debatt stödjer George W. Bushs politik.

PROBLEMET MED DENNA rädslans liberalism är att den stjälar uppmärksamhet från inrikespolitiken, menar Robin. Det är lättare att identifiera absolut ondska långt borta än orättvisor på hemmaplan. Och det är enklare att genom militär intervention utplåna ondskan utomlands än att genom inrikespolitiskt kompromissande göra något åt problemen på hemmaplan. En invändning mot detta resonemang är förstås att en moraliskt driven utrikespolitik mycket väl kan motiveras utifrån en positiv, liberal vision. Men oavsett om man delar Robins syn på utrikespolitiken eller hans inrikespolitiska prioriteringar – som med en svensks erfarenhet av starka fackföreningar och omfattande regleringar kan framstå som en aning naiva – är hans resonemang kring terrorns liberalism angelägna.

Särskilt viktig är Robins kritik av tanken att liberalismen skulle kunna definieras negativt. För många – om än inte för alla – löper det nämligen en rak linje mellan tanken att liberalismen skulle vara avhängig våra rädslor och den klassiska antiliberala kritiken av upplysningen och det moderna samhället.

Corey Robin ser kalla krigets slut som en viktig faktor bakom genomslaget för terrorns liberalism. Kalla kriget skapade förutsägbarhet och stabilitet i tillvaron, men utan hotet från kommunismen saknades plötsligt det övergripande

syftet med samhället, resonerade många amerikanska intellektuella. I det sena 1990-talets bekymmersfria stämning fanns det något för många djupt provocerande. Journalisten Robert Kaplan skrev exempelvis om "det borgerliga samhällets hälsosamma, välnärda invånare", som är alltför upptagna med sin egen komfort och sina egna nöjen för att ta ansvar för utvecklingen i världen. Det är samma känsla som många intellektuella även hade inför den tjugoförsta period som föregick första världskriget, och som också präglades av materiella framsteg snarare än moralisk och ideologisk kamp.

Utan rädslor som binder oss samman skulle samhället förfalla när var och en ser till sig själv. Frukten leder till ett moraliskt och andligt uppvaknande som återskapar de samhälleliga banden. Robin citerar Robert Putnams uppmärksammade bok *Den ensamme bowlaren* från 2000: "Att skapa (eller återskapa) socialt kapital är ingen enkel uppgift. Den skulle underlättas av någon konkret nationell kris, som krig eller depression eller en stor naturkatastrof, men på gott och ont står Amerika i 2000-talets gryning inte inför någon sådan galvaniserande kris."

Denna tanke återkom mycket riktigt i reaktionerna efter 11 september-attackerna. Exempelvis konstaterade journalisten Andrew Sullivan i *New York Times* att USA efter terrorattackerna är "mer mobiliserat, mer medvetet och därför mer levande". Rädslan för terrorism skulle med andra ord vara en sådan enande kraft, som om man ska tro Putnam borde ha fått oss att lägga undan fjärrkontrollen och återigen börja bowla tillsammans.

ATT DET LIBERALA SAMHÄLLET är moraliskt svagt och därför bär fröet till sin egen undergång

inom sig är knappast en ny tanke. Det har varit ett stående inslag i den reaktionära och konservativa kritiken av liberalismen och upplysningsidéerna sedan 1700-talet och framåt. Därför är det särskilt intressant att dessa tankegångar nu anammas av det liberala samhällets försvarare.

Corey Robin ser paralleller med Tocqueville, en tänkare som attraherat både liberaler och konservativa. Tocqueville fruktade massans makt i spåren av det moderna samhällets framväxt. Lösningen låg för Tocqueville i ett vitalt civilsamhälle. Men med tiden kom Tocqueville att tvivla på civilsamhällets förmåga att motverka massans konformitet. I stället kom han att sätta sin tillit till imperialismen eller kontrarevolutionen som källa till en moralisk pånyttfödelse.

Rädslor skapar emellertid inte fria samhällen, tvärtom. I vår rädsla inskränker vi lätt den frihet som vi säger oss försvara. Och det gäller oavsett om det är terrorismen eller tiggarna som staten förklarar krig mot. Robin konstaterar därför att vi måste börja se våra rädslor som politiska och därmed resonera om problemen som vi gör med andra politiska frågor. Då skulle källorna till vår rädsla förlora sina närmast metafysiska proportioner – och lösningarna förhoppningsvis bli mer balanserade.

Trots att *Fear* är välargumenterad dröjer sig en tanke kvar. Tänk om det är vi, som hävdar att liberalismen är en positiv kraft för människors frigörelse, som är naiva. Och att Irving Kristol hade rätt när han beskrev en neokonservativ som en liberal som överfallits av verkligheten. Låt oss hoppas att världen inte är så fullt hobbesiansk och att liberalism faktiskt kan handla om något mer än att skydda människan från henne själv.

SVEND DAHL

Religionen är ingen privatsak längre

**SACRED AND SECULAR
Religion and Politics Worldwide**

Pippa Norris & Ronald Inglehart

Cambridge University Press 2004 (348 s.)

VÄLKÄNT ÄR NIETZSCHES utrop: "Gud är död!" Men han var inte ensam om att förfäktat den revolutionerande tesen. I själva verket har de flesta kända forskare som verkat inom den västerländska upplysningstraditionen, från Auguste Comte och Karl Marx till Max Weber och Sigmund Freud, tagit det för självklart att de traditionella religionernas magiska föreställningsvärld var på väg att smälta bort till förmån för vetenskaplig rationalitet och sekulärt förnuft i det moderna industrisamhället. Ännu under de första efterkrigsdecennerna var det nära nog ett axiom för framstående samhällsanalytiker, som C. Wright Mills och Peter L. Berger, att religionen reducerats till en privatsak och att hela världen var på väg att anpassa sig till ett västeuropeiskt mönster, där bara några få procent av befolkningen var religiöst aktiv. Just ingen hade skäl att ifrågasätta den klassiska sekulariseringsteorin.

Men Gud är inte död. Under 1960-talets sista år skymtade de första tecknen på en religiös väckelserörelse som påverkat i stort sett alla världens folk och länder under 1900-talets sista tre decennier. New Age-rörelser har vuxit som svampar ur jorden. Den religiösa extremhögern i USA och ett flertal andra länder som Iran, Pakistan och Israel har blandat sig i politiken. Karismatiska sektledare och schismatiska skriftlärdar i tredje världen, ofta med akademiska examina från universitet i Västeuropa och Nordamerika, har anpassat de traditionella religiösa budskapen till det urbaniserade, moderna informationssamhällets politiska krav – ofta med den listiga förevändningen att de vill söka sig tillbaka till religionernas rötter och återuppliva det ursprungliga budskapet. Ekonomisk kräftgång och svikna välfärdslöften har uppenbarligen berövat de sekulära ideologierna, såväl marknadsliberala som marxistiska, all legitimitet i många länder.

Religion är knappast en privatsak i dagens värld. De totalitära religiösa partiernas paradisdömmar påminner onekligen på många sätt om nazisternas utlovade tusenårsrike och den kommunistiska visionen om ett framtida klasslöst idealsamhälle, som mobiliserade så många nyfrälsta miljoner i västvärlden under den krisdrabbade mellankrigstiden. De nynazistiska sekternas fantasier om det globala raskriget och det "vita" lyckorike som ska uppstå efter katastrofen visar upp en liknande tankefigur. Extremism och apokalyptiska undergångsvisioner frodas som bekant i katastrofdrabbade samhällen.

I de trygga – och någorlunda jämlika – välfärdssamhällen som skapats under det senaste århundradet har de religiösa frågorna fått allt mindre betydelse. Deltagandet i traditionella riter och väckelsemöten har reducerats dramatiskt till förmån för små privata funderingar om livets mening. Otrygghet och oro för framtiden genererar helt andra religiösa behov. Men även i de mest fulländade av alla hittillsvarande välfärdssamhällen, i Västeuropa och särskilt i de skandinaviska länderna under efterkrigstiden, kan panikångesten explodera om samhället exem-

pelvis drabbas av skräckinjagande miljökatastrofer eller djupa strukturkriser med skenande arbetslöshet och havererade välfärdssystem. Ungefär så skriver de amerikanska statsvetarna Pippa Norris och Ronald Inglehart i den nyligen publicerade boken *Sacred and Secular*. Norris är för närvarande verksam vid Harvard och kollegan Inglehart vid University of Michigan.

FRAMSTÄLLNINGEN I *Sacred and Secular* baseras på tusentals attitydundersökningar som genomförts kontinuerligt, i vissa länder under hela efterkrigstiden. Tillsammans har de två databaserna World Values Survey (WVS) och European Values Survey (EVS) resultat från 191 länder som täcker mer än 85 procent av världens befolkning. I Ryssland och de postsovetiska staterna i det forna Östeuropa började analysverksamheten 1990.

Med det empiriska materialets hjälp kan Norris och Inglehart avfärda ett antal seglivade myter, som påverkat politiska beslut och den internationella mediedebatten. Den viktigaste är sannolikt den moderna vandringssagan om islam som en förändringsoförmögen tankefigur, en totalitär ideologi som påstås genomgå alla muslimska samhällen och som aldrig kan förenas med demokrati. 1993 lanserade Harvardprofessorn Samuel Huntington, i tidskriften *Foreign Affairs*, sin kontroversiella tes om kulturkrockar ("clashes of civilisations") mellan den kristna kultursfären och åtta andra civilisationer. Enligt denna provokativa hypotes är de latenta motsättningarna mellan dessa väsensskilda "tektoniska plattor" lika oöverstigliga som det kalla krigets konflikt mellan marknadsekonomi och kommunistisk planekonomi. Till på köpet hävdade Huntington att just den kristna kulturkretsen genererat de humanistiska värden som stimulerat framväxten av den parlamentariska demokratin.

Kulturkrocksteorin är bara smörja, konstaterar Norris och Inglehart. För det första är det fullständigt idiotiskt att klumpa ihop 1,3 miljarder människor bara för att de råkar vara muslimer. Rader av attitydundersökningar som genomförts i 47 stater med muslimsk befolkningsmajoritet bekräftar att människorna där har ungefär samma inställning till demokrati som folk i västvärlden. En tankeväckande undersökning i fyra muslimska länder – Egypten, Jordanien, Marocko och Algeriet – visar dessutom att sympatier för islamistiska politiska partier på intet sätt gör en person mer benägen att förkasta ett demokratiskt statskick till förmån för diktatur. Den enda signifikanta skillnad som kan spåras mellan muslimer och kristna gäller inte demokrati utan moralfrågor och synen på den moderna sexuella revolutionen. På listan över de stater vars befolkningar är mest positiva till demokrati finns inte bara Sverige och Tyskland, utan också muslimska Azerbajdzjan, Bangladesh och Egypten. De befolkningar som är mest missnöjda med hur det demokratiska systemet fungerar i praktiken återfinns i länder som Ryssland, Brasilien, Tanzania och Moldavien. Samhällskriser och otrygghet kan förklara de globala religiösa väckelserörelsernas framgångar under de senaste decennerna samt uppsvinget för – och politiseringen av – totalitära religiösa sekter. Huntingtons kulturkrockstes kan bara glädja al-Qaida och andra militanta extremister, som vill iscensätta oöverstigliga konflikter mellan religiösa, etniska, kulturella och regionala befolkningsgrupper.

RELIGIOSITETEN I DET amerikanska samhället har förbryllat forskare i många år. Som bekant har exempelvis tron på ett liv efter detta minskat successivt i Västeuropa under efterkrigstiden, från

ungefär 68 procent av befolkningen 1947 till 46 procent vid millennieskiftet. Antalet svenskar som säger sig tro på Gud har sjunkit från fyra femtedelar till 46 procent under samma period. Avkristningsprocessen har gått längst i de protestantiska länderna: endast tre procent av danskarna uppgav 2001 att de regelbundet besökte en kyrka en gång i veckan (eller mer). Även i de katolska länderna i Europa, som under de första efterkrigsdecennerna noterade mycket höga siffror för kyrkobesök och trohet mot den etablerade kyrkan, faller engagemanget i rasande takt och närmar sig snart de låga procenttal som gäller i de protestantiska länderna. I det katolska Belgien, för att ta ett exempel, har antalet personer som besöker en kyrka minst en gång i veckan minskat från 52 procent 1970 till mindre än 10 procent 1998. Också i de ortodoxa länderna i Östeuropa, som bevittnade en religiös väckelseväg i samband med Sovjetimperiets sammanbrott, anpassar sig befolkningen numera till det generella mönster som gäller i Västeuropa. En likartad förändringsprocess kan för övrigt skönjas i Ostasiens expansiva NIC-stater. I alla dessa länder finner Norris och Inglehart ett klart samband mellan sekularisering, framtidsoptimism och stigande välfärd i de industrialiserade och postindustriella staterna. Social trygghet och allmänt välbefinnande dämpar de religiösa behoven.

Som bekant avviker USA radikalt från det europeiska mönstret. Hela 94 procent av amerikanerna uppgav 1947 att de trodde på Gud. Samma höga procenttal noterades 2001. Drygt två tredjedelar (68 procent) trodde 1947 på ett liv efter detta. Vid millennieskiftet har den siffran stigit till 76 procent. Enligt en aktuell uppgift förkastar ungefär 40 procent av alla amerikaner Darwins utvecklingslära till förmån för den gammaltestamentliga skapelseberättelsen. Förvisso kan USA beskrivas som ett tudelat land, men i Mellanvästerns småstäder och Södern spelar de olika kyrkosamfundet en central roll i det lokala samhället. Norris och Inglehart pekar på två förklaringar. För det första är USA det mest ojämlika och otrygga av alla moderna industrisamhällen. Utan tillgång till offentliga skyddsnät måste den enskilde ta ansvar för sitt eget liv från vaggan till graven. Den andra förklaringsvariabeln fokuserar på kyrkans centrala roll i det amerikanska samhällets sociala nätverk, en omständighet som tangerar själva kärnpunkten i Putnams berömda teori om det sociala kapitalets betydelse. Den som tar avstånd från kyrkans vidsträckt verksamhetsfält ställer sig utanför samhället. Författarnas slutsats är given: om USA inför ett trygghetsskapande välfärdssystem av västeuropeiskt snitt skulle den amerikanska religiositeten sannolikt anpassa sig till det mönster som kännetecknar de flesta övriga av världens industrialiserade stater.

Den klassiska sekulariseringsteorin behöver som sagt korrigeras. Religionen var inte en restprodukt från det förmoderna samhället som i sinom tid skulle sopas undan av vetenskapliga framsteg och det rationella förnuftet, konstaterar Norris och Inglehart. Överflödssamhället har genererat existentiella kriser och nya andliga behov. När otryggheten griper omkring sig i krisdrabbade samhällen tenderar de religiösa behoven att öka dramatiskt och när katastrofen förvärras ännu mer växer nya frälsningsläror, såväl religiösa som politiska, som svampar ur jorden. När allt kommer omkring är inte de strukturella skillnaderna så stora mellan vår tids islamistiska terrorgrupper och de sekulariserade, apokalyptiska rörelser som under 1900-talets första hälft tog makten i Sovjetunionen och Tyskland.

CARL JOHAN GARDELL

Det finns anledning att bli begeistrad

FRIEDRICH SCHILLER
oder Die Erfindung
des Deutschen Idealismus

Rüdiger Safranski

Carl Hanser Verlag 2004 (560 s.)

DÄR I BOKHYLLAN står Schillers samlade verk. Banden har jugendslingor på ryggen, texten är i frakturstil. En gång i tiden blev de inköpta för en femtiolapp, och antikvariatsägaren var nog överraskad över att äntligen få bli kvitt dem. Strax intill står Goethe, men de banden är moderna.

På svenska kultursidor händer det inte så sällan att man minns Goethe, kanske *Wilhelm Meister* eller *Valfrändskap*, men med Schiller står det annorlunda till. Visserligen satte Ingmar Bergman upp *Maria Stuart* på Dramaten för några år sedan, men annars är det inte ofta Schiller uppmärksammas utanför litteraturvetenskapens grundkurs, där åtminstone uppsatsen om det naiva och det sentimentala brukar ägnas en viss uppmärksamhet. Visst kan många mumla med i orden "Freude, schöne Götterfunken..." när EU-hymnen spelas, men det är egentligen Beethovens förtjänst eftersom melodin är så klatschig och häftar fast orden så väl.

Nej, Schiller tycks definitivt ha förlorat mot Goethe i den tvekan som löpt genom två århundraden. Men det borde kanske inte vara så i vår teoretiserande samtid, och få förklarar det på ett bättre sätt än Rüdiger Safranski.

MÖJLIGEN KAN EN Safranskiläsare börja undra om inte hans biografikoncept kommit att gå på tomgång. Det började med Schopenhauer 1987 och har sedan fortsatt med Hoffmann, Heidegger och Nietzsche i mäktiga böcker, som hela tiden vinnlägger sig om att återge en hel tysk tankemiljö. Men väl i beröring med Safranskis särpräglade klara och sympatiska anspråksfulla stil är det svårt att inte fångas in, till och med gripas av det han har att berätta. Han försöker inte göra det passerade aktuellt genom en rad förvrängande uttorkningar, däremot ser han till att göra det förflutna närvarande och förunderligt intresseväckande.

Ledtemat i Safranskis *Friedrich Schiller oder Die Erfindung des Deutschen Idealismus* är föga överraskande frihetstänkandet. Undertiteln talar om uppfinnandet av den tyska idealismen, vilket är helt korrekt, men denna idealism är hos Schiller helt och fullt kopplad till friheten – till en början som problem och sedan som hänryckning. Det är ett tänkande om frihet som tycks närmast blåögt: Schillers prunkande längdikter, fyllda av gudomar som det krävs uppslagsböcker för att avkoda, studsande i sina rytmer och med ett smattrande tonfall, är ingenting som entusiasmerar på ett självklart vis numera. Den som söker det hymniska tonfallet finner det i det högre tonläge hos den Hölderlin som en dag stod blossande rött när han skulle möta sin idol i Weimar. Och den politiska dimensionen i Schillers frihetsberättelser ger intryck av att vara endimensionell, men förmodligen är det så att samhällen där friheten är ett faktum inte utgör någon vidare klangbotten för en sådan litteratur.

Safranski leder in läsaren i den unge Schillers helvete, hans lidande under den egenmäktige her-tigen av Württemberg som personligen grep långt in i Friedrichs liv på elitskolan han blivit utvald att gå på. Det var ett par årtionden kvar till de stora händelser som skulle förändra Europa: franska revolutionen i politiken och Kants tre stora kritiker i filosofin. Båda fenomenen kom Schiller att behandla och bearbeta, inte genom att själv utföra några revolutioner utan genom att revidera, färga om och leda vidare.

MEDAN INTELLEKTUELLA SOM Herder, Schelling och Hegel jublade över den franska revolutionen förblev Schiller skeptisk. Redan i *Don Carlos* från 1787 visar han revolutionärens tveeggade moral: i strävan efter att uppnå det generella mål som är friheten förgriper revolutionären sig på den enskilde, vilket gör hela frihetsanspråket förfelat. Schiller var en entusiast men visste att hänryckningen måste ha kvar bandet till förnuftet för att inte förvandlas till fanatism, friheten måste vara förberedd i det inre innan den kan förvandla yttrevärlden, för den som grips av entusiasm inför friheten utan förberedelse blir en "frihetsfanatiker" och därmed ofri. Någon förberedelse inför friheten fanns inte i det revolutionära Frankrike, utan där släpptes den blotta driften lös. När den abstrakta frihetstanken kombinerades med rå drift började huvudena rulla.

I sena *Wilhelm Tell*, som brukar viftas bort som ett stycke färggrann folkteater, visar Schiller vad en för honom lyckad revolution är. Här befriar sig schweizarna från en tyrann, men gör det på ett sätt som får Safranski att ta till begreppet "konservativ revolution". Medan Rousseau hade grundat de mänskliga rättigheterna på en ursprunglig likhet, ett naturtillstånd där ingen ägde något, gestaltar Schiller rättigheter som bygger på besittningstagande. Det sker genom att naturen förvandlas till kultur, vilket skapar en naturlig ordning där människans förmågor kan utvecklas. Någoting bevaras samtidigt som ett nytt område beträds.

Det teoretiska grunddokumentet för Schillers frihetlära är *Über die ästhetische Erziehung des Menschen in einer Reihe von Briefen* (utgiven på svenska under titeln *Schillers estetiska brev* 1995), som på ett märkligt vis kombinerar estetik

med samhällslära. Det märkliga ligger i att utvecklingen av det estetiska sinnelaget här förgriper den politiska utvecklingen, helt enligt modellen att först en inre frihet kan ge upphov till en beständig yttre frihet. Detta bröt alltså den franska revolutionen mot. I en tankegång som förgriper både Hegel och Marx vill Schiller visa hur det moderna samhället, det modernt samhälle såsom det som höll på att skapas i Frankrike, sönderdelade människan och hennes förmågor genom arbetsdelning. Värre är att hon då också förhindras att vara den lekande varelse hon är: "människan leker endast när hon i ordets fulla mening är människa, och hon är helt och fullt människa endast när hon leker". Denna lek har en sedlig innebörd genom att den uppövar den andliga rörligheten och känsligheten, men det gör den endast genom att inte sikta på att vara sedlig. Skönheten blir den väg som leder till friheten.

I DETTA ÖGONBLICK tar Safranski ett av få steg in i samtiden. Faktum är att just spelteorin utgör det mest "aktuella" i Schillers tänkande, eftersom den kommer i beröring med sådant som den franska poststrukturalismens ständiga hyllande av

Arvet efter Schiller. Det finns mer att hämta än hockeyfrilla och schillerkrage. Oljeskiss av Hermann Torggler. Foto: Akg-images

leken (hos en Barthes, hos en Derrida). Men detta är inte vad Safranski har för ögonen. I stället gör han en snabb utblick i en samtid som visar alla tecken på att ha infriat den schillerska utopin om det lekande samhället, men då i en form som i likhet med alla förverkligade utopier förvridits. Sedan 1800-talets ledande medium litteraturen ersattes av tv:n lever människan i ett skenlandskap. I politiken härskar *spin doctors* som spelar på de för tillfället mest gångbara instrumenten. I estetiken försvinner gränsen mellan dålig och god smak, ja det blir ett tecken på god smak att ha dålig smak. Man skulle i samma kulturkonservativa anda kunna lägga till upplösningen av skillnaden mellan realitet och iscensättning i dokusåporna, förvandlingen av nyhetssändningarna till infotainment och konstens försök att bli verklighet.

Schillers lek, den lek som genom att inte sikta på sedligheten blir sedlig, är förstås någonting annat. Den läser inte fast människan i vanföreställningar, utan lockar fram en fantasi som överskrider verkligheten. I sin prolog beskriver Safranski det han kallar en första definition av Schillers idealism: "Idealism är när man med begeistringens kraft lever längre än kroppen tillåter." Den definitionen har han vaskat fram ur intrycken från det obduktionsprotokoll som skrevs efter Schillers död för två hundra år sedan, den 9 maj 1805. Lungorna var helt "desorganiserade", hjärtat "utan muskelsubstans", njurarna "upplösta". Kanske är det i detta fysiska sönderfall som den mest fascinerande delen av Schillers lekfullhet blir uppenbar, åtminstone i ett samhälle som knappast lider någon brist på yttre frihet, men där människorna ändå begränsas av sina kroppar, hur gärna de än vill manipulera dem. Att leka trots att kroppen inte längre orkar, att låta inbillningskraften, Kants *Einbildungskraft*, få fritt spelrum, att leka den oändliga leken som heter liv och död, är något som Schiller lär ut. Vi ska vara tacksamma över att vara döva för trumpetandet kring den politiska friheten, för den har vi redan uppnått.

Likafullt. Goethes bejakelse av hela verkligheten är mer attraherande, mer förlösande. Men kanske är det äntligen dags att avbryta den schablonartade tvekan: släpp begeistringens fri.

ERIK WALLRUP

THE ABSENT-MINDED IMPERIALISTS
Empire, Society, and Culture in Britain

Bernard Porter
Oxford University Press 2004 (475 s.)

ATT STORBRIANNIEN var en imperienation är uppenbart. Följer därav också att det var ett imperiesamhälle, det vill säga att breda lager stödde och deltog i skapandet av imperiet och att detta i sin tur präglade det brittiska samhället? Många forskare, framför allt inom den akademiska inriktning som kallas cultural studies, hävdar att det förhöll sig just så: det brittiska samhället och kulturen genomsyrades av imperialism under hela 1800-talet.

Denna teoribildning ifrågasätts av den brittiske historikern Bernard Porter i *The Absent-Minded Imperialists*. Det är ett i bästa mening provocerande verk, som har generella implikationer. Till exempel påpekar Porter att det har blivit fashionabelt att uttala sig om "väst" som om det vore något enhetligt. Om man uttalade sig lika svävande om andra kulturer skulle man omedelbart bli avfärdad och anklagad för att sprida stereotyper. Men när det gäller västvärlden går det uppenbarligen för sig. Även de mest sofistikerade företrädarna för cultural studies diskuterar den brittiska kulturen som om den vore något enhetligt. Finner man då belägg för imperialistisk mentalitet någonstans – det är inte så svårt – kan man lugnt sluta sig till att den måste gälla för hela samhället.

Problemet är att detta strider mot vad vi annars vet om det brittiska samhället under 1800-talet och första hälften av 1900-talet. Det var ett extremt klassamhälle med höga barriärer mellan skikten. Porter karaktäriserar det som ett multikulturellt samhälle, fastän de olika kulturerna baserades på klass, inte på etnicitet. De olika klas-

serna hade helt olika intressen i och känslor inför imperiet. Det är fel att kategorisera nationer som imperialistiska, hävdar Porter. Vid närmare påsyn handlar det om vissa klasser eller grupper inom nationen, och de kan vara så slutna mot det övriga samhället att de ter sig som kaster inom klasserna. Fram till mitten av 1800-talet krävdes få människor för att skapa och sköta imperiet och de kom från ett litet skikt inom överklassen och den övre medelklassen. För dem var ett folkligt engagemang i imperiet föga önskvärt. Att härska över koloniernas undersåtar var inte väsensskilt från att styra underklassen hemma.

Att imperiet för engelsmännen i gemen länge var något perifert vill Porter visa genom sina genomgångar av utbildning, populärkultur och medier under perioden. Den våldsamma omvandling som England självt genomgick under industrialiseringen och de problem detta medförde var av större intresse för till exempel arbetarklassen än för kolonierna. När man senare en bit in på 1900-talet försökte mobilisera de breda lagren för imperiet var både taktiken och resultaten tvetydiga. För att vinna stöd framhävde man imperiets frihetliga drag, vilket fick som konsekvens att det blev svårt att vidmakthålla det med auktoritära medel. Att engelsmännen generellt hade en distanserad inställning till sitt imperium framgår inte minst av att deras reaktioner var sarsade när de förlorade det.

RED.

LE GRAND TURC ET LA RÉPUBLIQUE DE VENISE

Sylvie Goulard
Fayard 2004 (145 s.)

ETT GIFTERMÅL MELLAN "Le Grand Turc" och "la République de Venise" – det framstår som något absurt i Molières komedi *Den girige*. Det är

alltså talande att Sylvie Goulard väljer denna "omöjliga" förening som titel på sin korta och polemiska bok om dagens Turkiet och EU. Hon är fransk statsvetare, tidigare rådgivare åt Romano Prodi vid EU-kommissionen och en stark motståndare till ett turkiskt medlemskap i EU.

Varken Turkiet eller EU är redo för ett samgående, är Goulards huvudpoäng. Det stora och annorlunda landet på gränsen mellan Europa och Asien kan inte jämföras med andra och tidigare kandidatländer. Men framför allt oroar sig Goulard för ett "döende EU", just nu alltför ansträngt och ömtåligt för att klara av ett turkiskt inträde. Det vore som att "ta in en elefant i en porslinsbutik", skriver hon. Hon påminner om en bortglömd paragraf i Köpenhamnskriterierna som säger att även EU:s förmåga att införliva nya medlemmar måste beaktas vid eventuella utvidgningar.

Boken är delvis ett exempel på hur Turkietdebatten ofta präglas av samma frågor, oavsett om det är förespråkare eller motståndare som talar. Ekonomin: Skulle ett inträde innebära nya möjligheter för marknaden eller är det en belastning för EU:s budget? Demokratin: Utvecklas den turkiska demokratin eller skadas den europeiska? Islam: Bildas en bro till den muslimska världen eller en klyfta inom Europa?

Sylvie Goulard betonar förutsägbart nog de senare alternativen. Samtidigt utmärks *Le Grand Turc et la République de Venise* av rapphet och tydlighet. Det är särskilt välkommet i skenet av debatten inför den franska folkomröstningen om EU:s grundlag, en debatt där sammanblandningen av olika frågor är stor. Ett motstånd mot turkiskt EU-medlemskap lär vara en viktig motivation för att rösta nej – samtidigt som Sylvie Goulard är en ivrig röst för ett "ja" till grundlagen.

RED.

MEDARBETARE I DETTA NUMMER

SUBHASH AGRAWAL

Redaktör för *India Focus*, ett nyhetsbrev för beslutsfattare inom näringslivet.

LUDVIG BECKMAN

Forskarassistent i statsvetenskap vid Stockholms universitet. Forskar just nu om rösträttsbegränsningar i samtida demokratier samt om konflikten mellan rikets säkerhet och skyddet för den personliga integriteten.

SVEND DAHL

Frilansskribent. Tidigare redaktör för tidskriften *Svensk linje*. Han har tidigare bland annat givit ut skriften *Förnyelse i USA: amerikansk politik inför 2000-talet*.

SIV EHN

Tekn. dr i bebyggelseanalys vid Kungliga Tekniska högskolan.

PETER EMLUND

Civilekonom och journalist. Projektledare för Urban City Research. Tidigare kulturredaktör på *Finansstidningen*.

HÅKAN FORSELL

Fil. dr i historia vid Stockholms universitet och under 2004–2005 gästforskare vid Technische Universität i Berlin.

CARL JOHAN GARDELL

Historiker och frilansskribent. Har nyligen kommit ut med skriften *Sudan. Fred eller statskollaps?*

STEVEN GOLD

Professor i sociologi vid Michigan State University i USA. Har tillsammans med Ivan Light skrivit boken *Ethnic Economies*.

ORVAR LÖFGREN

Professor i etnologi vid Lunds universitet. Har tillsammans med Per Olof Berg och Anders Linde-Laursen författat boken *Öresundsbron på uppmärksamhetens marknad: regionbyggare i evenemangsbranschen*.

LARS MAGNUSSON

Professor i ekonomisk historia vid Uppsala universitet. Han har senast givit ut *A Tradition of Free Trade* (2004).

SVANTE NORDIN

Professor i idéhistoria vid Lunds universitet. Hans bok *1900-talet – en biografi. Människor, makter och idéer under ett århundrade* utkommer hösten 2005.

HANS RUIN

Professor i filosofi vid Södertörns högskola. Han har tidigare bland annat givit ut *Tidsvändning* (2001), samtidskommentarer i dagboksform.

PERNILLA STÅHL

Frilansskribent.

LYNN ÅKESSON

Docent i etnologi vid Lunds universitet. Hon driver för närvarande två forskningsprojekt, "Ritualernas marknad" som handlar om kopplingen mellan livscykelriter och upplevelseindustri samt "Sopornas universum" där kulturella nedbrytningsprocesser, avfallshantering och konsumtion står i fokus.

JOHAN ÖSTLING

Doktorand på historiska institutionen vid Lunds universitet. Skriver en avhandling om hur kollektiva erfarenheter av nationalsocialismen bidrog till att stöpa om det ideologiska landskapet efter 1945.

AXESS

NÄSTA NUMMER KOMMER DEN 14 JUNI 2005

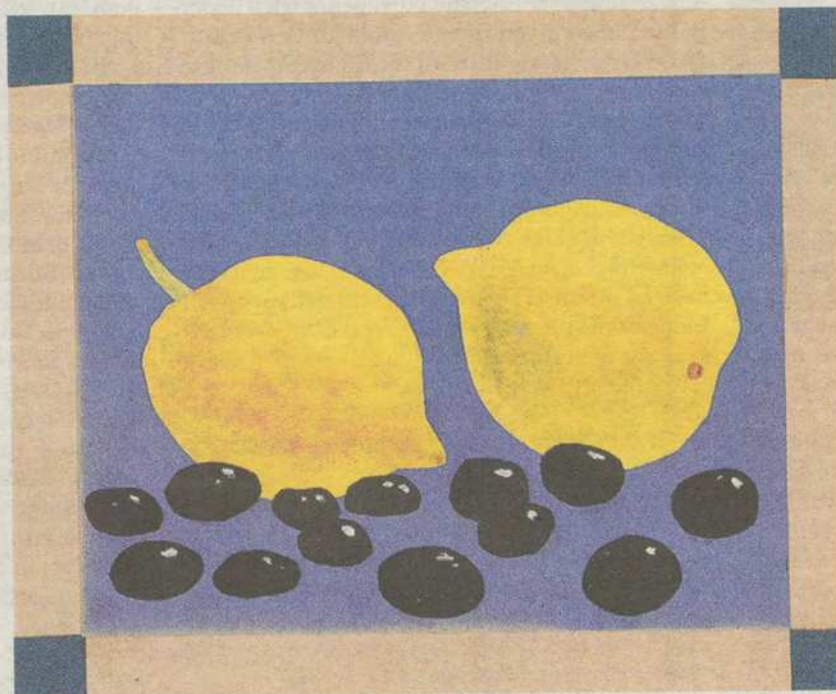

Illustration: Claes Jurander

Skaffa dig **AXESS**

Helår 9 nr kostar 350 kr (Norden 460 kr).

Beställ din prenumeration:

Webb: www.axess.se

E-post: prenumeration@axess.se

Telefon: 031-743 99 05

eller fyll i talongen nedan

☐ Ja tack, jag vill prenumerera på AXESS fr.o.m. nr ...
Helår 9 nr för 350 kr

Namn

Adress

Postadress

Tidskriften **AXESS**

SVARSPOST
122 577 700
110 02 STOCKHOLM

Frankeras ej
Mottagaren
betalar
portor